

Meg egy terra incognita. Ismeretek s tudni valok az ausztriai birodalom nem magyar tartományairol. (Noch eine terra incognita. Bekanntes und Unbekanntes aus den nicht-magyarischen Provinzen des österr. Staates.) hung.

Schmid
Pozsony 1841

Signatur: 7837-B
Barcode: +Z162791302
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ162791302>
Umfang: Bild 1 - 222

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS.KÖN.HOF BIBLIOTHEK

7.837-B

ALT-

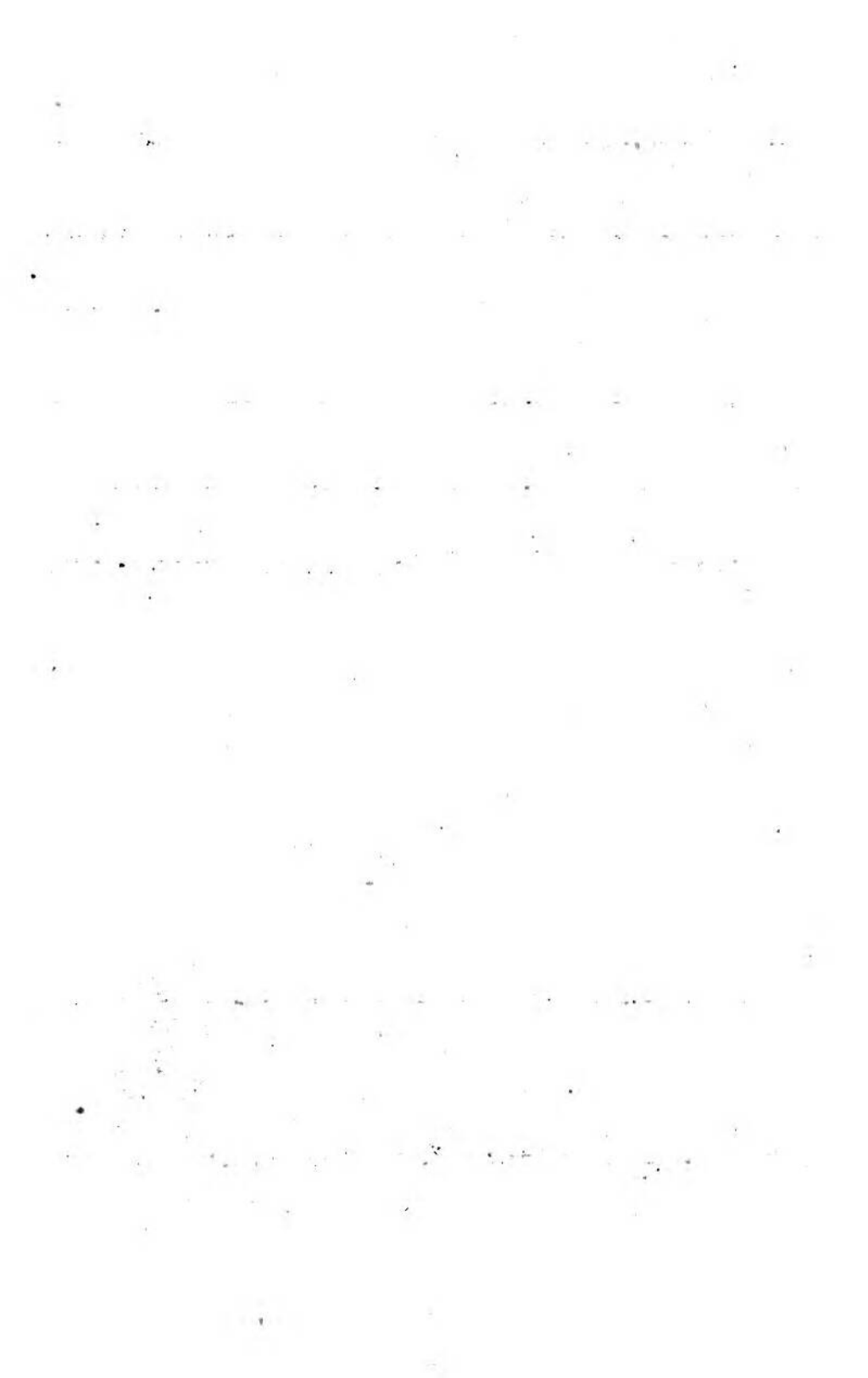
S.A.G. F. 151.

256

7837-B.

220

Még egy
Terra Incognita.

Ismeretek 's tudnivalók

a z

ausztriai birodalom nem-magyar tartományairól.

Összegyűjté 's kiadá

Gr. Lamberg Ferencz.

Adjon tehát kiki a' közjóra és az egész közlársaság java
előmozdítására, a' mit adhat.

Gr. Széchenyi István,
Lovakról 234. l.

Pozsonyban,
SCHMID ANTAL BETŰIVEL.
1841.

Előszó.

Valamint Orosz József ur Terra Incognitájában mondja: „Farkasvölgyénél sorompója emelkedik nemcsak a' magyar természetnyeknek, hanem az országunk felőli ismereteknek is“, akkint mondom én is, ugyanazon sorompó jeleli, sokakra 's talán az innen lakók' nagyobb részére nézve, határát a' tulfekvő, szomszéd 's közös kötelék által szorosan hozzánk kötött tartományokat illető olly sok ismereteknek. Mondom, nagyobb részére nézve; mert méltatlanságnál több, sőt hazámfiainak megbántása volna, azt akarnom állítani, hogy a' Morva és Lajta folyókon tuli törvények, intézvények, ipari és kereskedési viszonyok 's társasélet mindnyájokra nézve terra incognita: mindazáltal tagadhatatlan, hogy részint a' nyelvek' különbözőzése 's azon elkülönöttség miatt, mellyben egyes nemzetek, különösen pedig a' magyarok élni szoknak, nagy tudatlansága létez az alkotmányoknak és intézvényeknek; mihez a' nehézség e' felett helyes ismereteket szerezni, talán

a' nem-akará is ebbeli tudnivalókat német könyvekben fölkeresni, nem kevésbé járul. Sokszor hallottam hazámfiait az angol, francia 's amerikai intézvényekről és viszonyokról sok tárgyismerettel és alaposan beszélni, de csak ritkán tapasztaltam ugyanezt, ha más tartományokról, különösen, ha az ausztriai birodalom német tartományairól vala szó. Szándékom tehát, hazámfiainak e' lapokban rövid 's könnyen felfogható képét adni a' birodalom szomszéd tartományainak, valamint áttekintését a' nagy statuskapcsolatnak. Nem célom sem gáncsolni sem dicsérni, hanem csak valóságos eseteket előadni, 's azoknál ittott megjegyezni okait és következményeit az előadott intézményeknek. Talán ezek is elégségesek azon szemrehányások' megelőzésére, mellyek részint szóval, részint iratokban is és kivált egészen értesítetlen idegenek által az ausztriai kormányra szóratnak, midőn azt közönséges önkény', igen zsarnok elvek', az aristocratia iránti nevetséges kedvezmény', türelmetlen egyház', a' papság' igen hatalmas és minden szellemi műveltségnek ellene törekvő befolyása' vádjaival terhelni akarják.

A' mit tehát e' lapokon közleni akarok, épen nem ujdonság; mert a' mit olly sokan tudnak, az ugyan nem új, annál kevesebbé saját találmányom, hanem csupán előterjesztése politicalai intézvényeknek 's hatóságok' szerkezetének, statistikai adatok' összeállítása, betekintés az

ausztriai német tarumányok társas viszonyaiba, a' minél iparkodom Magyarországot, a' hol csak lehet, kirekeszteni, 's csupán statistikai tekintetben érinteni ott, hol az általános áttekintés végett nélkülözhetlen.

Hiányokért, különösen azokért, mellyek a' statistikai tabellák' szerkezetében csakugyan előfordulhatnak, elnézést kérek; úgy nyujtom azokat, a' mint más, elismert jó statistikai munkákból kiszedtem, vagy a' mint egyéb hiteles kutfőkből összeállíthattam.

A' használtam kutfők kiváltképen „A' közönséges polgári törvénykönyv“, „Az ausztriai császárság statistica“ Springer János törvénytánártól 's bécsi egyetemi tanítótól, 's egyéb ismeretes statistikai munkák; az angol Turnbull is „Austria, social and political condition“ munkájában némelly érdekes adatokat szolgáltatott kezemre.

Bármilly csekély mezőt nyujtsanak is a' kritikának e' lapok, mellyek tulajdonképen kevés saját nézetet, hanem többnyire ismeretes lettdolgokat közlenek, mégis azt bajosan kerülendik ki; nem is tartok a' gáncstól, mert az igazi engem tanítani fog, az igazságtalannal pedig keveset gondolok, minthogy épen ezáltal célom legnagyobb részint elérve. A' ki gáncsol, a' gáncsoltat olvasnia kellett; 's ohajtásom az, hogy hazámfiak olvassák e' lapokat, miszerint azt, mit talán nem tudnak 's mit a' kifejlődés mostani stadiumán tudni szükséges, könnyű módon megtudhassák és sajátukká tehessék.

Nehéz ugyan tartalomteljest írni a' nélkül, hogy maga is párthoz ne szítson, 's valóban e' lapok is némelyek előtt kevés érdekléssel birandanak, sőt még semmit jelentők is lesznek mindazok előtt, kik felületes olvasással megelégedsznek; de nem fognak haszon nélkülieknek láttatni a' közjó előmozdítására, ha előítélettől menten a' hatásokat okaiknál fogva kitalálni törekszünk; ha összehasonlításokat teendünk, 's a' megegyezést és ellenkezést, ahhoz, mi hazánkban létez vagy létezhetne, fontolóra vesszük.

Honi nyelvünket illetőleg, megvallani kénytelenítetem, hogy sok évi külföldöni létem által szép nyelvünk' kifejlésétől némileg idegen maradván, munkám' stylistikai elrendezésénél a' magyar literaturára nézve igen korán elhunyt Csató Pál tanácsával éltem.

'S így átadom e' lapokat a' nyilvánosságnak azon egyetlen szándékkal, hogy hazámfiainak némelly tudnivalók megszerzését könnyítsem 's a' különféle statuéselemek közelebbi ismertetése által saját országunk érdekeit is világosabban kitüntessem.

A' Szerző.

BEVEZETÉS.

Azon tartományokat, melyek az ausztriai Császár uralkodása alatt állanak, legalkalmasabban három osztályba sorozhatjuk, u. m. német, magyar és olasz tartományokra. Itt csak amaz elsőről leszen szó, melyhez felső és alsó Ausztria és a' styriai és karnioliai herczegségek, mint az ausztriai főherczegek legrégibb családbirtokaik, tartoznak. Ezekhez járultak részint szerződések, részint házasságok, részint elfoglalások 'stb. által Karinthia, Tirol, Istria, Tengermellék, Morva, Silezia és Csehország. Habár ezen tartományok egyes intézkedéseikben eltérnek is egymástól, mégis mindnyájan egy ugyanazon polgári és fenytő törvénykönyv szerint kormányoztatnak; mindenik tartománynak élén egy polgári kormányzó 's egy hadi parancsnok áll, 's mindezek, mint minden más hatóságok, az ausztriai ministerium egyenes parancsától függenek, 's minden ágaikban egy és ugyanazon mód szerint kormányoztatnak.

A' magyar tartományokról itt általában csak azt akarom megjegyezni, hogy a' magyar tartományok egy önálló királyságot alkotnak, mely saját törvényekkel és jogokkal bir.

Minden kormánynak elvekkkel kell birnia, melyeken törvényei alapulnak, 's melyek által minden intézvényei

a' közcélra foganatosíttatnak. Ezen elvet az ausztriai német tartományokban helyesen czímezni nem olly könnyű dolog mint némellyek hiszik; azonban úgy vélem, nem hibázok, ha ezen elvet, mint az angol Turnbull nevezé, patriarchainak mondom azért, mivel az egész statusközönset egy és ugyanazon család tagjaiul tekinti, 's a' fejedelemnek mint családtyának olly hatalmat tulajdonít, mely a' theoriában határtalan ugyan, de a' valóságban minden alattvalónak szives engedelmességén alapul; — mivel inkább hajlandóságot akar nyerni, mint félelmet gerjeszteni; mivel a' legfőbb hatalom kétségbevonását meg nem engedi ugyan, de ezen hatalmat olly kevésbé érezhetővé igyekszik tenni, a' mennyire csak lehet; mivel minden intézvényeiben általában oda törekszik, hogy alattvalóit inkább fiui mint szolgai engedelmességben tartsa; és mivel egy családtyához hasonlólag szigorúságot parancsol ugyan, de mielőtt azt gyakorolná, a' család öregebb tagjait tanácsba meghívja, 's magát az egyszer hozott törvényeknek szorosán alá veti. Én itt a' legujabb időkről szólok, mióta t. i. az új polgári törvénykönyv behozatott, mely csak a' hűbéri rendszer' megváltoztatása után jött létre.

NÉPESSÉG.

Nem tartom fölöslegesnek a' népesedés számáról és felosztásáról ide tabellát mellékelni, melly talán különböző viszonyok miatt nem tökéletes, de mégis közelítőleg igaz lehet.

Az ausztriai császárság népessége a' legujabb össze-
számítások szerint:

Magyarország	11,800,000
Galiczia	4,600,000
Csehország	4,300,000
Lombardia	2,600,000
Morva és Silézia	2,100,000
Velencei tartományok . . .	2,070,000
Erdély	2,000,000
Alsó-Ausztria	1,400,000
Határőrvidékek	1,150,000
Stájerország	930,000
Felső-Ausztria	850,000
Tirol	830,000
Karinthia és Karniolia . . .	740,000
A' Tenger mellék	450,000
Dalmácia	360,000
Összesen	<u>36,180,000.</u>

Ezen népesség, alosztályaiban tekintve, következő sorozatokat mutat: A' katonai rendhez tartozhatnak (a' nyugpénzeseket is ide véve, de hitveseiket és gyermekeiket kirekesztve) tekintettel a' mostani békeállapotra mintegy 600,050.

Átnézése a' katonai szolgálattól menteknek. A' férfi nemesség, a' nemes papságot is (mintegy 5000et) ide véve 400,000

Mindennemű nem nemes papság 60,400

Hivatalnokok és honorátorok 29,000

Idegenek 96,000

Összesen . . . . . 585,400.

A' vallási különbségek szerint:

Római catholicusok 25,162,580

Egyesült görögök 3,575,940

Nemegyesült görögök 2,942,183

Ágostai vallásu protestansok 1,389,884

Reformátusok 2,350,731

Unitáriusok 45,399

Zsidók 713,283

Összesen 36,180,000

Ezek laknak 7098 városban, 2396 mezővárosban, 67,590 faluban 's 4,751,534 laképületben.

Mennyivel nagyobb vagy kisebb különféle tartományokban a' népesség, következő áttekintésből látható; 1837ben egy négyszeg mérföldön általában lakott:

személy.

1) Lombardiában 6,104

2) Velenczében 4,823

3) Csehországban 4,204

	<i>személy.</i>
4) Morvaországban és Siléziában	4,174
5) Az Ens alatti tartományban	3,701
6) A' Tengermelléken	3,183
7) Galicziában	2,821
8) Magyarországon	2,659
9) Az Ens feletti tartományban	2,420
10) Stájerországban	2,299
11) Karinthia- és Karnioliában	1,993
12) Erdélyországban	1,953
13) A' Határőrvidékeken	1,635
14) Dalmáciában	1,596
15) Tyrol és Vorarlberg tartományban	1,579

Mennyire vagyonosak, vagyontalanok vagy szegények ezek, általában meg nem határozható, minthogy a' gazdagság mindenütt viszonylagos, és a' leggazdagabb országokban szintugy vannak szegények mint a' szegényekben gazdagok; itt tehát csak azt jegyezhetjük meg, hogy a' nép általában sehol nem szenved szükségét, több helyütt igen vagyonos; szegényebb vidékek fekvésökre 's termékeltlenségökre nézve vannak ugyan a' hegyes tartományokban, mindazáltal a' szegények száma más tartományokkal egybevetve igen csekély. Az ausztriai monarchiában a' kivándorlás csekély vagy épen semmi, mert valamennyi kivándorlottak száma, ide tudván a' gyermekeket is, évenként ritkán megy többre ezernél 's a' bevándorlók' számával többnyire felér. Többet e' tárgy felől későbbi fejezetekben szólandunk.

POLGÁRI OSZTÁLYZATOK.

Az általános különbség áll három öröklött és három személyes rendben; az elsőhöz tartozik a' nemesség, a' polgárság és a' parasztság, — az utóbbihoz a' papi, polgári és katonai rend; mennyire a' képviseletben részesülnek, megkülönböztetnek 1) főrangú papságra, azaz olyan egyházi személyekre, kik személyes rangjokhoz képest vagy mint testületeik követei, a' képviseletben közvetlen részt vesznek, 2) a' nemesség, 3) polgárság's 4) a' parasztrend.

A' karokról és rendekről, az országalkotmány- és polgári igazgatásnál világosabban fogunk szólni, 's itt csak a' nemesi, polgári és paraszt rendet röviden érinteni.

Az ausztriai-német tartományokban a' nemesség külön rendet képez, melly a' hűbéri szabadalmak legnagyobb részének eltörlése óta csak kevés előjoggal bír, minthogy ezen tartományokban minden hivatal és alkalmaztatás a' hadseregnél, az egyházi rendnél 's a' polgári szolgálatoknál mindenki előtt nyitva áll. A' nemesség előjogait jobbra bizonyos formaságok alkotják a' polgári pörök kezdeténél; továbbá azon jog, hogy az udvarnál hivatalos állás nélkül is megjelenhet, hogy a' katonai szolgálattól ment, és hogy bizonyos czimzetes udvari méltóságokat viselhet a' fejedelem személye körül, végre hogy igényelhet

olly alapítványokat, mellyek eredetileg csupán nemesek számára alapítvák.

Az egész nemesi rend két osztályra válik el, u. m. az urakéra (Herrenstand, főnemesekére), hová a' herczegek, grófok és bárók tartoznak; és a' lovagokéra (Ritterstand), melly a' czímetlen nemességet foglalja magában, melly mégis pecsétjoggal bir. E' két rend közül egyiknek sincs különös előjoga a' másik felett, kivévén a' személyes méltóság és az udvari szertartás (etiquette) eseteit. A' fejedelem tetszése szerint nevez a' polgáriak közül nemeseket.

A' szabadalmazott vagy kiváltságok alatt élő (begünstigt) rendet teszik az alsóbb rendű papok, minden különbség nélkül, a' hivatalnokok és a' honorátorok. Hivatalnokok azok, kik vagy a' kormánynál vagy a' városoknál, vagy végre a' földesuri hivataloknál alkalmazvák; honorátorok a' legszorosabb értelemben a' három tudományos karnak, u. m. a' törvénytani, orvosi és bölcselkedésinek doctorai; valósággal azonban már ma igen gyakran minden jónevelésű személy, művészek, nevelők, iskolamesterek 'stb. a' honorátorok közé számíttatnak.

1837ik évben a' férfi nemesség állapota 's annak a' férfi lakossághoz való aránya ekképen állott:

	Száma a' férfi-nemességnek.	Egy nemesre jut férfilakos.
Csehországban	2,252	828
Morvában és Siléziában . .	1,142	855
Dalmacziában	334	568
Az Ens felett	1,276	353
Karinthiában és Karnioliában .	958	365

	Száma a' férfi- nemességnek	Egy nemesre jut férfitakos.
Stájerország	1,276	353
Lombardiában	3,616	342
Velenczében	3,988	260
Tengermelléken	945	239
Tirolban	1,797	222
Az Ens alatt	4,256	152
Galicziában	32,190	68
Mindössze a' német tartomá- nyokban	53,604	186
Határőrvidékek	833	649
Magyarország	259,648	20
Erdély	42,349	23

A' polgári rend, mellyhez minden fejedelmi városok és mezővárosok tartoznak, különböző jogokkal bír, a' szerint t. i. a' mint fejedelmi vagy mezővárosokban, szabadalmazottakban vagy nem-szabadalmazottakban lakik; ugyanis a' fejedelmi városokban és mezővárosokban lakó polgári rendnek joga van az országgyűlésben résztvenni 's küldöttsége által képviseltetni; másoknak ismét joga van saját törvényhatóságot is gyakorlani. Továbbá polgároknak neveztetnek mindazok, kik városokban és mezővárosokban lakván, részint védurnak alávetvék részint helyhatóságnak hódolnak. Olaszországban, hol a' földesuri és jobbágyviszony ismeretlen, a' ki nem egyenesen paraszt, polgárnak neveztetik.

A' parasztrendhez mindazok számíttatnak, kik az előbbi rendekhez nem tartoznak 's egyenesen földművelést üznek. Egyes tartományokban e' rendnek a' politikai jogokbani részesülése igen különböző; az általok művelt

föld- és telekre nézve a' parasztok vagy teljes földbirtokosok, vagy csak haszonvételezők, vagy bérlők és gazdák. E' különböző viszonyok egymás mellett találhatók ugyan egyik vagy másik tartományban, de valamely főjellem egyikben mégis inkább kitűnő mint a' másokban; melly tekintetben a' tartományok négy osztályba sorozhatók:

1) Olly tartományok, mellyekben a' jobbágyi viszony (*nexus subditelae*) honos;

2) Ollyak, mellyekben a' parasztok többnyire bérlők;

3) Hol a' paraszt inkább haszonvételező vagy gazda;

4) Hol a' paraszt közvetlenül a' fejedelem hűbérnöke.

Az első osztályba sorozhatók: Csehország és Morvaország, Galliczia, az Ens feletti és alatti tartomány, Stájerország, Karinthia, Karniolia, Illyriának egy része.

A' másodikba: Lombard-Velence ország, Tyrol egy része, a' Tengermellék és Dalmácia.

A' harmadikba a' magyar tartományok.

A' negyedikbe a' Határőrségek és Tyrol nagy része.

KORMANYFORMA.

A' kormányforma általában egyszerűleg monarchiainak ábrázoltatik; 's e' nézet helyes annyiban, a' mennyiben a' törvényhozóhatalom a' végrehajtóval együtt a' fejedelem személyében egyesülve van; mégis egészen más-kép mutatkozik a' dolog, ha tudjuk, hogy az ausztriai német tartományokban sohasem hozatnak törvények, mielőtt egy sajátlag e' végre kinevezett 's válogatott férfiakból álló biztosság által ki nem dolgoztatnak, a' különböző vizsgáló hivatalok által át nem nézetnek, 's végre a' ministeri tanácstól alkalmasoknak nem ismertetnek, és ha tudjuk, hogy a' császár sohasem gyakorolja más-képen e' végrehajtó hatalmat, mint a' hozott törvények értelmében. Milly lélekismeretesen tartják magokat az ausztriai uralkodók ezen önmagok által elejekbe szabott elvekhez, számos példa bizonyítja, midőn t. i. a' kormány még olly esetekben is, hol fontos political okok a' változtatást kívánatossá tevék, ehhez csak a' szükség' legnagyobb esetében nyult, 's akkor is többnyire csak a' legfelsőbb kegyelemhez folyamodhatásra alapított. A' lélekismertesség e' részben annyira megy, hogy a' császár magát privát urodalmaiban, sőt saját házában a' legaprólékosabb rendőri határozatoknak alája veti. Így például ha a' császári udvari palotában tűz támad, a' császár megfizeti a' hasonló vígyázatlansági esetekre szabott büntetést.

Azon előhaladás, melly a' német örökös tartományokban a' közállapot javítása körül történt, szinte hihetlen; földmivelés, kézmivek és az általános jóllét szemlátomást emelkedtek. Hol a' néptömeg megelégedett és vidám, hol a' föld csaknem mindenütt, egyes helyenkinti kivételekkel, nagy jövedelmet hoz, hol a' nevelésben részint ingyen, részint csekély költségért mindenki részesülhet, hol a' szegényebb néposztályok becsületesek és józanok, és a' hol általában olly nagy személyes ragaszkodás uralkodik a' fedelmi ház minden tagjaihoz, ott csakugyan teljes joggal azt kell következtetnünk, hogy a' kormány a' maga kötelességeit nem roszul teljesíti. 'S végre még nem is jött el az ideje az egész elfogadott rendszert, minden ágaiban, nyilvánosan kifejtteni. A' háboruk terhei, sok még elhárítandó akadály a' kereskedés, de kivált a' pénzügy körül, állanak a' kormány akaratjának és kívánságainak ellene. De sok ezen akadályok közül, még pedig a' legfontosabbak, már is legyőzettek; így p. o. a' hűbéri intézkedések, az 1776ki rendeletek, és később az urbér behozatala, melly legelőször állapítja meg némelly népjogokat; ezek bizonyára hatalmas előlépések voltak, mert ezek által határozott meg a' földmivelő vagyona, jogai és szolgálattételei; a' tized és a' robotok szabályoztattak, 's a' legujabb időben több rendbeli javítások által még inkább súlyegyenbe hozattak; az adórendszer különbség nélkül mindenkre egyaránt kiterjesztetett, végre a' catasteri kimérésnek óriási munkája elkezdett 's némelly helyeken már el is végeztetett.

E' munka folytatában még bővebben szólnunk némellyekről az itt említett tárgyak közül; most a' vagyoni jogi törvényekkel kezdjük értekezésünket.

VAGYON- ÉS ÖRÖKÜLÉSI JOG.

A' vagyon közt, igen kevés esetet kivéve, épen semmi különbség nem létezik; föld vagy pénz, ingó vagy ingatlan jószág, mind egyenlően alávetvék a' birtok átruházás- és örökség-jog' elveinek. Hol „fidei commissa“ intézvények léteznek, a' kormány gondoskodik fentartásukról, de egyszersmind ujak keletkezését akadályozni ügyekszik.

Minden keresztény alattvalója a' német örökös tartományoknak egyenlő jogot élvez saját vagyont birhatni 's azt eladhatni minden rend vagy vallás különbsége nélkül. A' hűbéri uraságnak tartozó szolgálatok és fizetések a' föld' birtoka' vagy haszonvétele' tulajdonságát követik, nem pedig a' birtokos' rangját, úgy hogy a' paraszt, ki valamely telket megvesz, egyszersmind mindazon jogokat és előjogokat megszerzi, mellyek annak bírásához kötvék; ha ellenben nemes ember vesz paraszt jószágot, annak minden tartozásait viselni tartozik, ha mindjárt az ország legelső hercege volna is. Huszonnégy esztendő's korukban nyerik el nők és férfiak azon jogot, hogy örökölhessenek, saját vagyont birhassanak, 's azt el is adhassák. A' feleség, ha külön szerződés nem létezik, megtartja teljes jogát a' maga külön vagyonához.

Vég hagyományilag mindenkinek csak vagyona egy részéről, rendszerint feléről, van joga szabadon rendelkezni, míg másik felének a' természetes örökösökre kell bizonyos fokozat és viszonyok szerint átszállani.

Ha valaki végrendelet nélkül hal meg, minden jószágá egyenlő részekben gyermekei között osztatik fel; ha pedig a' végrendelet nélkül kimultnak valamelyik gyermeke már ő előtte meghalt volna, akkor ennek örökösei, ha maradtak, atyjok részében osztakoznak.

Hol sem fiuk, sem onokák nem léteznek, ott a' szülék örökölnék, vagy azoknak mellékes származásu rokonaik, fel egészen az ötödik ivadékgig, a' nem' különbsége nélkül. Mindkét szüle örököl fia' jószágában, ha az végrendelet nélkül hal meg, és magzatot nem hagy maga után.

Hol csak az egyik szüle él, ez felét kapja a' hátrahagyott jószágnak; másik fele általmegy az elhunyt' örökösöire, t. i. a' végrendelet nélkül meghaltanak fiu és leány testvéreire. A' felmenő vonalban az ötödik ivadékgig létező oldal-rokonokon kívül senkinek joga sem ismertetik el az örökséghez, 's a' hátrahagyott jószág mindenik tartomány helybeli törvénye szerint vagy egyenesen a' koronára, vagy valamely nyilvános hatóságra száll.

Ha a' feleség végrendelet nélkül hal meg, 's korábbi külön szerződés nem létezik, akkor az asszony magányos vagyona az ő saját örökösöire megy által; a' férj csak kevés, a' törvény által meghatározott részt kap; de ha törvényes rokonok nincsenek, akkor a' férj örököl. — Ezek csak fővonalai az e' tárgyról fenálló törvényeknek, hol még azt kell említenem, hogy a' törvény örökölési jogot

ad a' törvényesített és felfogadott gyermekeknek is; sőt bizonyos esetekben a' nem törvényesített gyermekeknek is van az örökséghez követelésök.

De vannak oly esetek is, melyekbe a' szülék gyermekeiket az örökségből kitagadhatják; ebben főkép az vétetik tekintetbe, hogy a' szülei hatalom az elromlott és vétkekbe süllyedt gyermekek felett teljes erejében fenmaradjon. Mindazon javak, melyek valóságos birtokot nem képeznek, és 'mindazok, melyek' örökülési joga már korábbi határozatok által megállapított, 's így hol a' jószág a' család' elidegeníthetetlen tulajdonául tekintetik, a' fideicommissumokhoz tartoznak, és három osztályt alkotnak, u. m. az elsőszülöttséget (primogenitura), a' majoratust és a' senioratust. Az elsőszülöttségnél a' fiatalabb ág csak akkor juthat birtokhoz, ha az öregebb ág egészen kihalt. A' majoratusoknál a' birtok mindenkor a' legközelebbi családtagra száll, és ezalatt az értetik, ki a' törvényes örökülési sorban a' férfi ágon legközelebb áll az elhunyt majorescohoz. Senioratusok végre azok, hol tekintet nélkül az ágra, az esztendőkre nézve, a' legkorsabb lép birtokba. Az asszonyi ágra nézve, ha az első alapítótól semmi kedvező rendelet nem tétetett, akkor ezek a' fideicommissumra számot nem tarthatnak. A' törvényhozó hatalom különös engedelme nélkül nem szabad fideicommissumot felállítani; a' már létezők' fentartásáról a' törvények különösen gondoskodtak; mindenik fideicommissumnak van egy a' kormány által kinevezett gondnoka (curator), ki annak fentartásáról gondoskodni tartozik. Minden fideicommissumot csak egy harmad részben szabad megterhelni, 's ezt is csak a' legfelsőbb hatóság engedel-

mével, és azon feltétel alatt, hogy évenként száztól öt ezen adósság' lerovására kamathozólag fordíttassék.

A' fideicommissumot alkotó birtoknak vagyongoga valamennyi követelő rokon és valóságos birtokos közt meg van osztva, úgy hogy az ideigleni birtokos birja ugyan a' haszonvételt, de a' főtulajdon mindnyájoké; azért is utódgondnokok vannak ezen jogok' megőrzésére a' kormány által felállítva; azonban a' valóságos birtokos a' hatóságok engedelmével az ingatlan fideicommissum-jószágot tőkepénzzé változtathatja 's földrészeket cserélhet.

A' fideicommissum hitelezője sohasem követelheti a' tartozást magán az alapjószágon, hanem csak annak jövedelmein. Megszűnik a' fideicommissum, ha nem találta annak bírására meghatalmazott örökös; de ehhez törvényes engedelem kívántatik. Kialszik a' fideicommissum, ha elenyészik (elemi szerencsétlenség, háboru 'stb. által), vagy ha valamennyi hozzá számot tartó ág már kihalt; ezen esetben az utolsó birtokos kénye szerint bánhatik a' jószággal.

Az alapítványok megkülönböztetik magokat a' fideicommissumoktól azáltal, hogy jövedelmeik közhasznu célokra fordíttatnak, u. m. egyházi hivatalokra, iskolákra, kórházakra, szegényházakra, vagy bizonyos személyek tartására. Az itt megnevezettekén kívül van még egy neme a' fideicommissumbeli intézvényeknek, midőn t. i. a' végrendeelő kötelezi örököseit, hogy az örökséget haláluk után egy másik, általa már meghatározott személynek adják ki; ezt fideicommissumbeli helyettesítésnek nevezik, azonban csupán a' második ivadékig terjesztethetik ki. Magok a' szülék is rendelhetnek más örököst gyermekeiknek bizonyos ese-

tekben, t. i. ha azok végrendeletre képtelenek vagy feslett életűek volnának.

Az eddig mondottakból világos, hogy a' kormánynak egyik főelve, rendet és szabályozottságot őrzeni meg a' fenálló hatóságok gondos fentartása által; mert midőn a' gyermekeket védi, azoknak jogait egyszersmind annyira megszorítja, hogy a' szülei hatalom, u. m. a' patriarchai elv, teljes hatásában megmaradjon.

A' ki ezen örökülési szerkezetben 's a' végrendelő' szabad akaratjának megszorításában valamelly kényuri, a' szabadsággal ellenkező rendszabályt lát, annak kevés fogalma lehet a' statusgazdaságról, 's hihetőleg nem ismeri a' francia és angol törvényeket, melyek az örökülési jogot még sokkal inkább megszorítják. A' fideicommissumok Franciaországban mindjárt a' revolutio után megszűntek ugyan, de Napoleon Codexe szigoruan szabályozá az örökségeket, 's a' fideicommissumokat, a' legfelsőbb hatóság jóváhagyása mellett, megengedte. — Ezen általános örökségi szabályok megegyeznek az ausztriai kormány szellemével, munkásságra buzdítanak 's megerősítik az atyai hatalmat azáltal, hogy jogot adnak az atyának szerzett vagyona' feléről szabadon rendelkezhetni 's durva kicsapongásoknál gyermekeit az örökségből kitagadni; míg más részről a' köteles rész' (Pflichttheil) általános megállapítása által a' gyermekek védve vannak az atyai önkény ellen, egyszersmind a' vagyonnak igen nagy összehalmozása és szertelen szétdaraboltatása közt középút találhatik.

FÖLDBIRTOK.

Azon tartományok' különfélesége mellett, melyekből az ausztriai birodalom áll 's melyeknek majd mindegyike hajdan más alkotmánnyal birt, fölötte nehéz, általános helyes nézetet adni intézményeikről; mert a' kormány, ám- bár rég iparkodik az egésznek ugyanazon egy igazgatást adni, mégsem volt képes, bizonyos jogokat, szokásokat végképen eltörölni vagy megszüntetni. Mindegyik tartományról külön kellene szólnom, minek itt sem ideje sem helye; csak azt jegyzem meg tehát, hogy közönséges polgári törvénykönyv, közönséges fenytörvény 's közönséges political igazgatás hozatott be, melly utóbbi azonban, nem lényegileg ugyan, de némelly formáira nézve, melyek régi szokásokon és jogokon alapulnak, különböző.

Maga a' földbirtok nem mindenütt ugyanazon földrendszeren alapul; azért, mint mondtam, inkább akarok az ausztriai német tartományokra szorítkozni, miután általános felosztást már a' „Polgári Osztályzatok“ czikkely alatt különösen a' paraszt rendnél, adtam.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy az ur és alattvalói közt többféle felsőségek léteznek, melyeket jól kell egyszersmind pontosan egymástól megkülönböztetni, a' további intézvények felfogása végett; 's hogy mindenütt,

hol a' jobbágyi összeköttetés (nexus subditelae) létezik, az illy felsőségi jogoknak, melyek hűbéri jogokon alapulvák, tulajdonosait uraknak, az alattvalói terhek' viselőit pedig jobbágyoknak akarjuk nevezni.

A' felsőségek, melyeket a' földbirtokos — legyen ez bár egyes személy vagy testület (alapítvány, káptalan, jótékony intézet 'stb.) — gyakorol, főképen e' következők:

1) A' telki felsőség vagy földesuraság, melynek kötelességei: a' polgári törvénykiszolgáltatás, az enyém és tied közti perek' elitélése, a' nemesi bíróság, mely magában foglal minden az alattvalók közt előforduló örökségi, árva- és gyámsági ügyeket, a' telekkönyv vitelét minden jobbágyi birtok' vagyonyjegyzékével, végre minden családi peres ügyeket, melyek a' küszöbön belül (unter den Dach-tropfen) azaz a' házban a' család' tagjai közt támadnak. — Ezért a' földesuraságot robot és földadó illeti.

2) A' helységi hatóság, melynek kötelességei: a' publico-politicum t. i. a' rendőri felvigyázat, minden rendőrségi terhesb' vétségek elsőbíróságu megvizsgálása 's elitélése, szóval, mi körülbelül nálunk magyaroknál a' szolgabírák' kötelessége; ezekhez utóbbi időkben járult az adóbeszedés és szállítás, mely a' gazdasági hivatal által kezeltetik. Ezekért élvezett jogai: a' közlegelő 's a' félévi bormérés.

3) A' tartományi törvényszék (Landgericht) vagy fenyítőjog, mely nem más, mint a' jus gladii nálunk magyaroknál, 's mely sajátlag e' végre rendelt, megvizsgált 's az uraságtól fizetett törvényférfiak által gyakoroltatik 's tetemes költséggel jár. Ezérti illetősége bizonyos csekély fizetés, melyet a' status szolgálat 's azelőtt némely adókban állott, melyeket azonban a' kormány megszüntetett.

Ide tartozik, hogy a' telki és fenyítő hatóságtól a' pörös ügyek a' felebbviteli törvényszékhez mozdíttatnak minden tartományban 's annak ellenőrsége alatt állanak; a' helységi hatóság azonban első bíróságára nézve a' kerületi hatóságtól függ 's ennek évenként okvetetlen számolni tartozik. Meg kell még jegyezni, hogy e' három különböző hatóságnak nem szükséges ugyanegy 's ugyanazon személyben egyesülve lennie; csak bizonyos birtokok, családok vagy testületek birnak fenyítő hatósággal, melly alatt több szomszéd uradalmak, jószágok 'stb. — ily joggal nem bírók — állanak.

Valamelly helység vagy uradalom birtokosa, vagy ha a' birtokosok többen vannak, ezek közül a' tehetősebb gyakorolja a' helyhatóságot (Dorfborgkeit), habár helységében lakó több alattvaló telki hatóságra nézve más birtokoshoz tartozik is; azaz: a' publico-politicum mindig a' helységi hatóság alatt van, a' többi pedig, a' polgári igazság kiszolgáltatás, az enyém és tied közti kérdések, főgyámnokság, árvák ügyei más uraság alatt állhatnak.

Az is megjegyzendő, hogy a' tized, melly több vidéken nem uri jog, hanem régi időkből eredett szolgálat (servitudo), melly néhány egészen megszűnt, néhány pénzben fizettetik meg, sok helyütt egészen idegeneknek adva el, vagy a' jószág eladásakor a' földesurtól fentartatott; 's azért nem ritkaság olly földesur, ki egyik vagy másik helységben, noha ott sem földje sem jobbágya nincsen, tizedjárandóságokat kap; valamint olly eset is elég van, hogy nemesi birtokosok valamelly szomszéd alapítványnak, kólostoroknak, sőt nemnemesi birtokosoknak is, bizonyos földektől tizedet adni kötelesek. Végre még azt is meg

kell jegyezni, hogy a' tized rendszerint nem általányosan a' papságot illeti, noha épen kolostorok és alapítványok néha egész vidékektől huznak tizedet.

Tudjuk most már, hogy minden keresztény nemes és minden paraszt, valláskülönbség nélkül, olasz tartományokban még a' zsidó is, egyenlő joggal bir föld' megszerzésére 's bírására nézve, azon megjegyzéssel, hogy a' nemtelen, ha jószágot vesz, melly földesuri joggal bir, kétszeres gildát tartozik fizetni. A' gilda pedig bizonyos csekély taksa, melly minden a' tartományi táblánál (Landtafel) bejegyzett jószágtól évenként a' rendek' pénztárába fizettetik 's körülbelül a' magyar honosítási taksához hasonlítható, azon különbséggel, hogy a' gilda évenként 's a' jószág' nagyságához képest adatik. Azt is tudjuk, hogy a' földesuri hatóság nem a' birtokos' személyéhez, hanem a' birtokhoz van kötve; tudjuk, hogy fideicommissum által a' földbirtok nem eladható. Jó idő óta oda törekszik a' kormány, hogy e' jogokat, a' mennyire még ittott régi hűbéri jellemöket viselnék, megszorítsa, teljesen kimentvén a' jobbágyot ura' önkénye alól. A' paraszt majd mindenütt földjobbágy (Grundunterthänig), azaz, földesuraságának alávetve személyére vagy ügyére nézve; ellenben a' telek haszonbirtokosa (Nutzeigenthümer) csak bizonyos illetőségeket tartozik földesurának adni. E' jogok' eredete a' hűbériségben fekszik; nem is valának e' viszonyok szabályozva József császár' idejéig; csak 1781ben nyertek határozott alakot. A' nexus subditelae ugyan fentartatott, de mind a' földesuri mind a' jobbágyi jogok és kötelességek pontosabban meghatároztattak, 's a' Ferencz Császár által 1811ben kiadott közönséges polgári törvénykönyvben

még szorosabban szabályoztattak 's a' főhatóságok szigorú ellenőrködése alá helyeztettek; miről alábbi fejezetekben világosan szólandunk. Itt csak röviden mondom, hogy a' jobbágyok' jogai a' törvények' köz őtalma alá helyezvék. A' jobbágy paraszt személyére szabad, és csak a' fenálló törvényekhez kötve; mindenkép keresheti kenyerét; mesterséget vagy tudományt tanulhat; egyik helyről másikra költözhet, elbocsátólevele kivétele után, melly ingyen adatik és csak a' katonaszolgálati kötelességre nézve jár nehézséggel; szabadon házasodhatik, ha törvényes akadály nem forog fen; minden criminalis és political nagyobb vétésekben számolhat felsőségi közbenjárásra; földesuraságávali pörös ügyeire nézve a' kerületi hatóság őtalma alatt áll 's tetemesb jogkérdésekben ingyen védelmeztetik a' jobbágyok ügyvéde által.

Földbirtokára nézve a' paraszt haszontulajdonos (Nutzeigenthümer); szabad azt tetszése szerint eladnia, elcserélnie, öröklelnie 's $\frac{2}{3}$ értékeig adósságba vernie, csak-hogy mindenkor törvényes közbenjárultával telki felsőségének, mellynek a' főbb uraság' elismeréseül (ad recognitionem dominii eminentis) először földadót fizet, melly bizonyos igen csekély pénzdobban áll minden földdarabtól; másodszor robotban, mellyet a' tartományok' és jobbágyi földek' nagyságának különféleségéhez képest (t. i. egész, fél vagy fertály telek szerint) évenként bizonyos számu napokban kell szolgáltatnia. E' napok száma különböző tartományokban több vagy kevesebb, a' mint a' paraszt telkek is nagyobbak vagy kisebbek, de a' mi magyar telkeinkhez hasonlítva legkevesebb 12 's legtöbb 104 nap, melly utóbbi napmennyiség azonban csak az éjszaki tar-

tományokban, hol t. i. a' birtok még nagyobb, ittott talál-
tatható. Egy nemhasznált szekeresrobot csak egy kézi
vagy gyalog robottal pótolthatatik. Szekeres robottal
tartoznak általában az egész- vagy fél-telkesek; a' negyed-
vagy nyolczad-telkesek csak kézi robotot szolgálnak. Ga-
liczia némelly vidékein 's az éjszaki tartományokban még
némelly más szolgálat is divatozik t. i. favágás vagy kár-
tékony állatok' irtása. Ott, hol szokás, tizedek, tör-
vényszéki 's íróhivatali kisebb taksák adatnak, melyekről
utóbb szölandunk. Ha a' paraszt mindezen szolgálatit
rendesen teljesítette, olly függetlenül birja földét, mint
allodiumát a' földesur; 's mivel a' tized, mint mondatott,
nem minden telket terhel, 's a' paraszt némelly vidéken
erdőt is bir sajátul, földesurától egészen független, kive-
vén a' főnebb érintett kötelességeket. A' kormány gon-
doskodik, hogy a' paraszt jószágok se igen össze ne hal-
mozassanak, se igen el ne daraboltassanak. Több vi-
déken a' paraszt csak egy jobbágytelket birhat, de minden
fia' és leánya' számára megvehet egyet-egyet; egy pa-
rasztföldbirtok sem daraboltathatik kisebb részekre, ha az
uraság részéről különös okok nem adatnak 's ha a' kor-
mány előlegesen engedelmet nem ad; minthogy azonban a'
paraszt ugyanazon örökségi törvények alatt áll, 's épen
ugy alá van vetve a' kötelességrésznek mint a' földesur, ha-
lál után a' jószág eladatik, 's a' bejött pénz a' törvény vagy
végrendelet szerint elosztatik; azonban többnyire az idősb
fiu veszi át a' jószágot (telket) 's a' többi testvért kész-
pénzben elégit ki.

A' telekbirtokosok után következik a' zsellér (Häusler),
kinek csak háza 's kevés földje van, mennyi t. i. nem tesz

negyed-telket. Ezután következik a' házatlan zsellér (Miethsmann) vagy lakos, kinek sem háza sem földje. Mindezek, ha jobbágytelken laknak, aránylagos szolgáltatokat tesznek 's adót fizetnek.

Vannak továbbá szabad birtokosok (Freisassen), kik szabad földeket birnak, felsőségi jog nélkül 's egyenesen a' fejedelemnek adóznak; szabad parasztok, kik urodalmi hatóság alatt állanak ugyan, de urbéri terheket nem viselnek; örökös bérlők, kik örökségi joggal bizonyos földeket az uraságoktól örök bérbe vettek 's azokat e' joggal birják; kik tehát rendszerint csak kikötött adókat fizetnek, t. i. az örökbért (Erbpacht); robotot azonban csak ott szolgáltatnak, hol az a' szerződésben külön ki van kötve. Ezek sajátlag telepedők 's azokhoz igen is hasonlíthatók, kik Magyarországon censualistáknak neveztetnek, csak hogy az ő szerződésök örök időkre kötöttet.

Minden javítás, melyet a' jobbágy tesz, az ő sajátja; a' tizedek' mennyisége tehát, a' föld' termésének szaporodásával növekedhetik, de a' robotok mindig változhatnak. Mind a' robotok mind a' tizedek közös egyezkedés által rövid vagy örök időre megváltathatnak; de a' földesur és jobbágy közt nem köttethetnek szerződések a' kerületi hatóság' engedelmé nélkül. E' hatóság, melyről utóbb körülményesebben szólnunk, minden urbéri peres ügyekben első felebbviteli hatóság. Több oly szerződések léteznek, melyeknél fogva a' robot részint pénzben részint természetben rovatik le 's pedig akkor, midőn a' gazdasági munkák legszorgosabbak, mi a' földesurra nézve nem csekély értékű, minthogy ekképen mind a' gabona, mind a' szénabetakarítás minden jobbágy összemunkálása

által rendszerint néhány nap alatt végrehajtatik 's a' termés földél alá jut, a' pénzbeli megváltás pedig sokkal jobb, mint a' messziről fáradt és rossz vonómarhával érkezett robotok. De meg kell jegyezni, hogy az éjszaki tartományokban ezen megváltás ritkán történik továbbra egy vagy két esztendőnél, minek oka talán a' pénz' szüke vagy egyéb változás' reménye lehet, minthogy a' délszakibb vidékeken majd minden megváltatott.

Továbbá, a' jobbágyoktól fizetendő törvényhatósági illetőségek közé tartoznak a' változtatási díjak (Veränderungsgebühren), azaz olly taksák, mellyek eladáskor vagy egyéb változtatáskor, ha ezek a' hivatalteremben betábláztatnak, fizetendők; mi, ha élők közt történik, díjilletőség laudemium, ha pedig halál után történik, mortuarium nevet visel. Vannak még más csekély telekkönyvi díjak is és taksák fizetendők.

Ezért vannak a' földesurnak a' már eleve említett kötelességei, mellyek neki tetemes költségeket okoznak. Kötelessége t. i. mindenütt, hol földesuraságot vagy felsőbbséget 's helyhatóságot gyakorol, egy nyilvános íróhivatalt (Amtskanzlei) tartani, hol uradalma' minden földjei, terjedelmök és becsök, terheik és hypothekáik szerint jegyzőkönyvekbe iktatandók, mellyeknek nemcsak mindenki' megtekinthetésére, hanem a' hatóságok általi vizsgálatra is mindig nyitva kell állniok. Továbbá egy adószedőt tartozik fizetni, ki azonban előbb a' kerületi hatóságnál megvizsgáltatandó és megesketendő: ez minden adót beszéd 's azt a' földesur' költségén a' császári hatóságokhoz szolgáltatja. Elmaradt fizetésekért a' földesur nem felelős ugyan, de azoknak behajtását hivatalosan 's kívánt segedelemmel (Assistenz) is

eszközleni tartozik. A' főhivatalnoknak, igazgatónak (Verwalter), a' politikai tárgyakból szinte ki kellett a' vizsgálatot állnia. A' justitiariusnak is megvizsgált törvénytudónak kell lennie, mert a' gazdasági hivatal első bíróság alattvalóinak minden pöreire nézve. E' hivatal a' jobbágyoknak urbéri tárgyakban előforduló ellenszegüléseit is elítéli azon esetekben, hol a' büntetés néhány napi fogságnál többre nem terjed, fenmaradván mindig a' kerületi hatóságchozi felelőssel; fontosb esetekre a' hatóság előleges jóváhagyása kívántatik. Hol vele a' tartománybíróság (Landgericht) kapcsolatban áll, a' költségek még tetemesebbek, mint-hogy a' törvényszékek tartására több személy szükséges, és maga a' törvényszékek tartása, valamint a' foglyok élelmezése 's a' tömlöcz, mellynek különös rendszabályok szerint kell szerkesztve lennie, sok kiadást okoz. Sőt ott is, hol tartományi bíróság nincsen, a' kisebb vagy nagyobb rendőrségi vétségek gyakran tetemes költségeket okoznak.

Legtöbb tartományokban, kivált az éjszakiakban, a' jobbágyok — legyenek bár egész telkes parasztok, zselérek vagy napszámosak — nem egyes majorokban laknak, mint a' déli vidékeken vagy hegyes tartományokban szokás, hanem nagyobb helységekből, mellyeknek benső igazgatása önkormányzás' elve szerint az adóügyi rendőrség' nyilvános tisztviselői által intéztetik, kik a' lakosok közül választatnak, csak-hogy a' földesuraság 's a' kerületi hatóság megerősítése mellett; e' tisztviselők alkotják az ugynevezett helyhatóságot, mellynek élén egy helység-bíró áll.

A' nagyobbodó 's jóllétben gyarapodó helységek lassankint bizonyos szabadságokat iparkodnak nyerni, min-

denekelőtt a' vásárszabadságot, melly által mezővárosokká emeltetnek, a' midőn is terjedelmesb önigazgatási rendszert nyernek, t. i. polgármestert, ki mezővárosi tanáccsal van körülvéttve; továbbá belső rendőri igazgatást 's azon jogot, hogy a' község pecsétje alatt kölcsönt vehessenek fel. De mindez a' földesur' jogait nem csorbitja, ki azokat szintugy mint előbb gyakorolja, tizedet és robotot kap, 's földesuri jogaival él, mellyek egyébiránt a' vidékhez képest külön-félék 's igen csekélyek, többnyire félelvi bormérésben, itt-ott pályinkaégetésben és sörfőzésben 'stb. állanak. Gyakran megtörténik, hogy illy mezővárosok egyik vagy másik felsőbbbségi tehertől megváltják magokat; de a' legfőbb törvényhatóság, valamint a' felsőbb political igazgatás a' földesur kezeiben marad, valameddig ezek is megváltatnak 's forma szerint alkotott tanácsra ruháztatnak, melly aztán a' kerületi hatóság közvetlen felügyelése alatt áll 's az illy helységek szabadalmazott faluknak, vagy szabadalmazott mezővárosoknak neveztetnek. E' tanácsnak saját megvizsgált jogászaival (Justitiarii) kell birnia, 's az ügyeket, mellyeket előbb a' gazdasági hivatal vitt, a' kerületi hatóság ellenörködése alatt magának intéznie.

A' falunak mezővárossá emeltetése által a' község a' társasélet' nagyobb fokára jut, 's mig a' political befolyásnak, mellyet elébb a' földesur gyakorlott, egy részét az illy község magáévá teszi, másfelől a' kormánynak illy szabadalmazott helységei befolyása nagyobbodik, mert már a' kormányhatóság' befolyásával szerkesztett tanácsa van. Ha illy helységek még jobban nőnek, 's ha a' földesuri jogokat még nagyobb mértékben vagy tökéletesen megváltják, helyhatósági szerkezetök is gyarapul, 's végre

helyhatósági városoknak nevezetnek. Ekkor birnak a' korosok' tanácsával (Rath der Alten), melly holtiglani; van továbbá 3 vagy 4 évre választott tanácsa a' korosabbaknak. A' holtiglani tanácsból választatik a' polgármester, a' kamarás, a' jegyző (syndicus) és más tisztviselők, kik egyetemben a' törvény-kiszolgáltatást bizonyos fokig, a' város' közönséges rendőrségét, a' vásárok' szabályozását, az ár-vapénzek' kezelését 's a' városi czélokra szolgáló adóknak kivetését gyakorolják; szóval: formasierint szerkesztett tanácsot kapnak. Mig e' testületek bizonyos városi szabadságokkal birnak, a' kormány részéről különös gond fordítatik arra, hogy elmellőztessék minden, mi a' népet ingerelhetné; mivel a' kormány, melly a' hivatalbeliek megválasztásánál lényeges befolyást gyakorol, arról gondoskodik, hogy csak jóerkölcsű férfiak választassanak. Láttuk, mikép támadnak a' közönséges mezővárosokból szabadalmazottak 's ezekből ismét municipalis városok, olyanok, mellyek t. i. helyhatósági szerkezettel látvák el. Ez utóbbiak vagy fejedelmi városok, mellyek közvetlenül fejedelmi hatóság alatt állanak; vagy olyanok, mellyek valamely védurat ismernek el. A' fejedelmi városok legfőbb fokozatot képeznek a' nagyobb helységek közt, városoknak nevezetvék; t. i. saját törvényhatósággal birnak 's földesuri jogokat élveznek; egyéb helyhatósági intézetekre nézve a' fent nevezett helységekhez, csakhogy nagyobb kiterjedésben, hasonlók. Az egyedüli lényeges különbség abban áll, hogy az országgyűlésre követet küldenek 's ott a' negyedik rendet képezik, mellyről később szolandunk.

De így azon hatalom, mellyet a' kormány közvetlen

vagy közvetve minden testületen gyakorol, a' polgári szabadságra nézve valóban veszedelmes lenne, ha annak ügykezete nem az alattvalók' nyugalmát 's jólétét czélozná, és ha e' befolyás, mint Franciaországban, a' különféle ministeriumok' változásának 's azok különböző politikai nézeteinek és céljainak volna alájok vetve. De így e' befolyás a' kormánynak közönségesen ismert állandó 's jogszerű elvein nyugszik. Mit is tehet a' kormány egyebet olly alkotmány mellett, hol sajátlagos képviselőt nincsen 's hol magának szótöbbséget szerezni nem szükséges, mint olly férfiakat hivattalal és méltósággal felruházni, kik ismeretes jóerkölcsűek 's kik a' közrendszerbe neveltetve, az ország' törvényeit 's intézvényeit ismerik, kik tehát a' közcél' elérésére a' kormány' szellemében munkálni alkalmasok.

Tyrol grófságban a' parasztnak nemcsak azon joga van, hogy az országgyűléseken saját követé által képviseltetik, hanem tökéletes tulajdonosa földjeinek, sőt némelly paraszt földesur nemes jobbágyság felett. A' föld többi része pedig többnyire örökös adózó jószágként (Erbzinsgut) könnyű urasági kötelezés alatt van, hol részint telekdíj fizettetik, részint bizonyos adományok vagy szolgálatok tételnek.

Tyrol déli részében, valamint Lombard-Velence királyságban 's a' Tengermellék' egy részén, nincs hűbéri viszony; itt tökéletes földtulajdonosok vannak, kik földjeiket többnyire 6 vagy 9 évre a' parasztnak, ugynevezett colonusoknak a' termés felében kiadják; e' colonusok tehát csak ideiglenes bérlők, gazdasági állapotjuk csupán azon feltételektől függ, melyeket a' földtulajdonossal kikötnek; a' földesur azonban sem felsőbbiséget nem gyakorolhat fe-

lettök, sem valamelly urbéri szolgálatot nem kívánhat tölők; a' földadót magának kell viselnie, e' colonusok tehát bizonyos földtulajdonnal nem birnak 's a' tulajdonos' akaratjától függenek, ki a' bérletidő eltelte után tetszése szerint más bérlőt választhat; azért jólétök, bármilly szorgalmatosak 's iparkodók, általában ritkán gyarapul. E' colonusok azonban épen nem hasonlíthatók azon bérlőkhöz, kik Felső-Ausztriában, Stájerországban 's általában a' déli tartományokban, részint kisebb jószágokat részint csak egyes majorokat az uraságoktól kényelmesb igazgatás végett, bizonyos időre, többnyire készpénz-fizetés mellett, bérben tartanak, 's kik igen szorgalmas és vagyonos emberek.

Tagadhatatlan, hogy a' kormány' minden ébersége mellett is még sok önkényes tett történhetik a' földesurak 's kivált tisztviselőik által; mi azonban az előbbieknél közönségesen uralkodó emberszeretet miatt nem olly gyakori, 's a' földesurakat a' vallásbeli elvek 's a' közvélemény általában jó és szelid földesurakká teszik; de a' tisztviselők nem mindig ilyenek, kikre azonban a' kormány szigorú őrszemmel vigyáz.

Látjuk végre, hogy mindenütt, József császár ujtásai után is, a' földbirtok minden intézmények alapjához tetteges, egyszersmind historiai elemül tétetett, hogy azonban a' kormány mindenütt munkásan iparkodott és iparkodik a' jobbágyság körüli visszaéléseket korlátozni.

Németország' szomszédos minden statusában a' jobbagyi intézvények még mindig uralkodnak, mindenütt hatar van huzva a' nemes és nem-nemes közt, de a' határvonal az ausztriai német statusokban sokkal kevesbbé éles,

mint másutt; azon országokban, hol e' különbség legkevésbé éreztetik, e' változást belső forradalmak, vagy idegen nemzet' járma alá meghódolás, eszközölték; Ausztria mind e' kettőtől, alattvalóinak ragaszkodása által menten maradt; ellenben békével és nyugalmasan halad előre ujításainak útján, lassan ugyan, de minden olly javításokat alkalmazva a' belső igazgatásban, mellyeket korszerűeknek lát 's mellyeknek nagy része kivált az idegenek előtt még ismeretlen maradt.

JOTÉKONY INTÉZETEK.

Europának talán egy részében sincsenek olly számos jótékony alapítványok mint Ausztriának vagyonos tartományokban, mellyeknek eredetét minden hihetőséggel legnagyobb részint a' hűbéri intézvényekben kell keresni, minthogy a' legrégibb időkől fogva firól fira szálló szokás vagyis inkább erkölcsi köteleztetés vala, hogy a' földesur elszegényedett vagy elbetegült jobbágysáiról gondoskodjék. Ugyanazon mértékben, mellyben a' földesurnak hatalma megszorítottatott, ezen védő jótékonyosság is elenyészett, 's a' kolostorok eltörlésével az elszegényedés még inkább növekedett annyira, hogy a' kormány kénytelenítve látá magát a' szegénnytörvényeknek egy saját rendszerét szerkesztetni, mellyet József császár kezdett meg,

Ferencz császár pedig tökéletesebben kifejtett. József császár azzal kezdte, hogy a' koronának jogot adott valamennyi magányos és más alapítványok felügyelésére és igazgatására, 's miután az elégteleneket és feleslegeseket eltörölte, valamennyinek jövedelmeit egy főtőkepenzzé olvasztotta össze, 's így minden tartományban egy szegény pénzalapot alkotott. A' kórházakat, szegényházakat 's jótékony czélokra összeállott társaságokat megtartotta, és gondoskodott arról, hogy a' szegények' pénzalapjának jövedelme egyedül nyilvános gyámolításokra fordíttassék, az egészet pedig a' császári hivatal' ellenőrségének vetette alá. De csakhamar kitetszett, hogy ezen alappénzek nem elegendők, 's új rendszer alapíttatott, mellynél fogva minden faluban, minden plébániában és minden kerületben, melyekre az egészet a' lakosság napszáma szerint osztották, egy-egy szegény intézet állíttatott fel, melly közvetlenül az illető lelkipásztor' és szegények-atyja felvigyázására bízott. A' tőkepenzek e' célra jótékony alapítványok' kamatjaiból, a' szegények' perselyébe folyó adakozásokból, azon pénzbirdságokból, melyek a' rendőri és fenyítő bíróságok által bizonyos vétségekre szabvák, a' városokban azon apró adókból, melyek árverés' alkalmával az eladott czikkelyektől fizettetnek, gyűltek össze; de legbiztosabb és általánosabb forrásuk azon gyűjtögetés, melly hónaponként házról házra történik, mellyhez járulni senkisék kényszerítették ugyan, de a' mellytől alig huzza el magát valaki, úgy hogy ezen gyűjtés a' kényszerített adónak hatásával bir ugyan; a' nélkül, hogy annak gyűlöletességét viselné. Kenyér, más élelemszerek és ruhák szinte elfogadtatnak; az összegyűjtött adományok a'

helybeli lelkésztől a' szegények' atyjának, hozzá csatolván a' protestans papot is, az illető fárabeli szegények közti kiosztás végett átadatnak; de nemcsak rendszeres gyámolítások tételnek, hanem a' szegény vándorlóknak is juttatik segedelem, ha irományaik jó rendben vannak; és ezen gyámolítások egész fél és negyedrészt adagokra osztatnak, 's néha pénzben, néha élelemszerekben adatnak ki, egyszersmind minden évben lajstromok vitetnek, melyekben minden bevétel 's kiadás a' szegények' atya ellenőrködése alatt beiratnak 's a' kerületi hivatal által a' legfőbb hatóságnak Bécsbe felküldetnek. Számot tarthatnak ezen gyámolításokra az előregedett, gyenge, keresetre képtelen személyek 's ideigleni szerencsétlenség' áldozatai. Csavargók és dologkerülők elnyomására a' városok legnagyobb részében, sőt a' nagyobb mezővárosokban is, dologházak vannak felállítva, hová a' naplopók vitetvén, dolgozni kényszerítetnek. Ezenkívül nagy számmal léteznek még szegény- és kórházak, mellyek egy része alapítványokból, mások pedig nyilvános pénzekből tartatnak fen. Magasabb rangú szegények' gyámolítására számos egyesületek léteznek a' privatusok közt. Mindenik tartományban egy főorvos van a' kormánytól felállítva, mint igazgatója minden kórházaknak és mint felvigyázója az egész tartományi népség egészségállapotjának. Az ő parancsa alatt állanak minden kerületben egyegy orvosi és sebészeti intézet, mellynek hivatalnokai a' kerület' különböző részeiben szétosztvák és a' kormánytól fizettetnek. Ezen kívül vannak szülészeti vagyis lelencz-házak, intézetek tébolyodottak' számára, valamint általános kórházak, árva-és kisdedovó intézetek a' népesebb városok nagyobb

részeben, és nyitva állanak minden alattvalónak és idegeneknek vallás' tekintete nélkül.

A' papság köteles a' szegényintézetekre nemcsak felügyelni, hanem legtöbb esetekben a' pénzgyámolításokat is kiszolgáltatni, bizonyság-leveleket írni a' valóságos szegénységről 's jóerkölcsüségről, magokat a' betegeket és szegényeket pedig meglátogatni. Minden fárás lelkész és a' szegények' atyja egyházi kerületjök főesperestjének beküldik évnegyedi számadásukat a' bevételről és kiadásról, 's tudósítást adnak a' saját kerületjökbeli szegények' és betegek' szaporodásáról vagy fogyásáról. A' főesperest ezen egész tudósítást a' tartomány' igazgatásához és az egyházi megye consistoriumához küldi. Hasonló tudósítások mennek minden kórházból, valamint mindegyik orvosi felvigyázótól a' kormányhivatalhoz és a' főorvosokhoz; mindezen anyagokból esztendei tudósítások készülnek a' jótékony intézetek' főigazgatósága számára Bécsben. Azon kormányhivatal, mellynek kezelése alatt valamennyi jótékony czélokra szánt pénzek állanak, a' császári cancelláriának évenként egy költségvetést nyújt bevételekről 's kiadásokról, 's egy előleges számvetést a' jövő esztendőre. Ha a' szegények pénzalapja jövedelmeiből évenként valamit félre tehetni, azt statuspapirosokba fektetik; ha pedig több a' kiadás mint a' bevétel, ezen hiány fedezésére a' statuspénztár nyújt segédelmet.

Ezen tartományokban a' koldusok nemléte is igen szembetűnik; t. i. a' kormány sohasem felejtí el, hogy az ő erejének sajátképen atyai jellemétől kell függeni, mellynek főkötelessége megakadályozni, hogy az inség gyámolítás nélkül ne maradjon.

Az éjszaki tartományokban, kivált Galiciában, látni

a' legtöbb szegényeket; de ott a' hűbéri rendszer, melly a' hajdani lengyel statusnak alapelvét tette, még legkevesebbé változott; különben is az intézmények ott még újak és nagy javításokra van szükségök.

Karinthiában, Karnioliában és Isztriában a' lakosság még igen szegény, mi azonban a' földnek tulajdonságától függ; a' kereskedésnek és gyároknak előhaladtával ott is emelkedni fog a' közjólét, kivált azon élénk buzgóságnál fogva, mellyel a' földművelés' és kézművek' javítására társaságokat állítanak fel, mellyekben a' legnagyobb urak gyakorlati gazdákkal egyesülnek, minek főczélja a' föld' javított mivélésének behozatala.

VALLÁSI ÉS EGYHÁZI SZERKEZET.

Ha ezt szigoruan szemügyre vesszük, szemlélünk

1ször egy, elégséges vagyonnal ellátott, 's némelly érsekségekben, prépostságokban és apátságokban még gazdagnak is nevezhető, és általában uralkodó r. kath. egyházat; mellette látunk más különböző községeket, melyek mind egyenlő jogokkal és szabadítékokkal élnek.

2szor egy világi kormányt, melly hatalmát valamennyi vallásforma felett egyenlő módon gyakorolja, melyet minden egyházi külső ügyek' igazgatása illet.

3szor egy fejedelmet, ki a' római catholica hitet tartja, ki egész családjával a' szónak legszorosabb értelmében val-

lásokon él és vallásbeli kötelességeit a' legpontosabban teljesíti; de a' ki a' pápának minden politikai beavatkozását már régidő óta elmellőzni tudta, és ki az Istentiszteletnek minden külső formáit 's a' szószéken a' néphez adandó tanításokat császári kormánya' éber felügyelésének alája veti. Már a' régiebb időkben az egyházi gyülekezetek a' német császárok' védelme 's tekintete alatt tartattak, 's a' Habsburg-házbeli fejedelmek saját privilegiumokat nyertek ki örökös tartományaik számára. 2dik József császár általános türelmet hozott be statusaiba. Bécsben most az ágostai vallásuaknak és reformatusoknak egyházi tanáccsal bíró községek, görög templomok és zsidó zsinagógák vannak 's minden keresztény alattvaló számot tarthat a' hadseregnél, a' törvénykezésnél és a' statushivataloknál való előmenetelre. Sőt még a' zsidók is lehetnek tisztékké a' hadseregben, lehetnek ügyvédek, 's mint orvosok nyilvános hivatalokban is találhatunk. A' legnagyobb reformok II. József alatt 1771-től 1779-ig vitettek ki, az első ezen rendszabások közül a' kolostorokat és szerzeteseket érte; parancsolat ment, hogy a' szerzetesek minden pontban a' világi papság alatt állanak, hogy a' barátok koldulása szűnjék meg, 's hogy számuk egészen annyira kevesbítettessék, mennyire a' papi 's tanítói kötelességek gyakorlására szükségesek. Ezáltal a' kolostoroknak legnagyobb része eltöröltetett 's a' szerzetesek különböző községekbe egyesítetttek, a' kolduló barátok közül sokan nyugdpénzre tétettek, birtokaik elfoglaltattak, 's a' még megmaradóknak esztendei tartása szabattott ki; azon kolostoroknak, melyeket a' császár meghagyott, csak annyi vettetett ki évenként, mennyit

szükségeik fedezésére elegendőnek vélték, a' többi elko-
boztatt; de József nem tartotta meg maga számára az
igy behuzott jószágokat, sem nem ajándékozta el azokat
kegyenczeinek, mint 8dik Henrik angol király cselekedett;
hanem néhány gyárintézet, ugymint üveghuták és vasöntő-
műhelyek az erdőségekkel együtt a' statusra estek vissza;
a' többi pedig vallási pénzalap alkotására fordíttatott min-
denik tartományban, mellyből az egyház szükségei fedez-
tessenek 's a' népnevelés eszközöltessék. Ugyan ő uj
püspökségeket állított, másokat pedig eltörölt, a' fő-
egyházi káptalanokat uj alakba öntötte, 's a' püspöki tör-
vényhatóságnak uj törvényeket szabott. Reformjai kiter-
jeszkedtek egészen az egyházi fenytékig és a' ritualéig,
melly szerint kivéven a' misét, mely továbbra is latinul
olvasztaték, az Istentiszteletnek többi része anyanyelven
vala tartandó. A' türedelmi parancs kiadatott, mely mind
e' mai napig alkotmányos codexe valamennyi nem római
catholicus alattvalónak. — Nem lenne talánérdektelen, tudni
az egész papság számát, mint az most a' monarchiában
létezik. A' római catholicus és görög egyesült papság
száma mintegy 48,400ra mehet, mellyből közel 8000
Magyarországban. A' szerzetesek, kik József császár
idejében 80,000 lélekre mentek, most mindkét nemen
mintegy 9000et számlálnak, közülök 3000 Magyaror-
szágban. A' protestans confessiok és a' nem-egyesült gö-
rögök papjainak száma közel jár a' 11,000hez, mellyből
egyedül Magyarországban 6,500.

Mondottuk, hogy világi főhatalom gyakoroltatik az
egyházi férfiak személyei, vagyona, jószága stb. felett. Te-
kintsük mindenek előtt a' jus placetit, mellynél fogva sem-

mi pápai bulla, rendelet, vagy hirdetmény a' kormány' megegyezése nélkül ki nem hirdettethetik ; senkit sem szabad a' császár' megegyezése nélkül egyházi átok alá vetni. A' püspökök' kinevezéseinek joga a' koronít illeti, a' német tartományokban megerősítés szükséges Romából; az olasz tartományokban némelly eltérések léteznek; szintugy az olmücsi és salzburgi érsekek saját káptalanaiktól választatnak; 's a' salzburgi érseknek helyettesét majd az érsek, majd a' császár, majd pápa nevezik ki felváltva egymás után.

Az egyházi választófejedelmeknek Emsben 1786-ban tartott összejövetelök' alkalmával a' pápai követek' általános igazgatási és törvényszolgáltatási hatalmuk el nem ismertett, 's határoztatott, hogy a' pápának semmi bullája, semmi pásztori levele, semmi rendelete sem lehet a' püspökökre nézve kötelező, mielőtt ők a' kormány' jóváhagyása által megegyezésre felhatalmaztatnak.

Mindenik egyházi megyében van egy consistorium, melly képzi a' püspök tanácsát, ki azzal együtt viszi felügyelését minden egyházi dolgok, minden jótékony és iskolai intézetek — kivéve a' nem római catholicusokéit — és a' kolostorok felett, továbbá megvizsgálja a' papság' szorosán egyházi fenyíték alá eső vétségeit. Ezen sok felügyelési kötelesség mellett nincsen végrehajtó hatalma, minthogy a' törvények végrehajtása egyedül a' polgári hatóságokra van átruházva. Császári törvények meghatározzák a' törvényes házasságoknak 's elválásoknak mind egyházi mind polgári feltételeit; feloldásokat (dispensatiokat) a' kerületi hatóság ad olly esetekben t. i. hol erre felhatalmazva van; ha a' kerületi hivatal felhatalmazva nincs, akkor a' pápához

kell a' feloldásért folyamodni, de csak a' kormány - hivatal és a' status-cancellária útján.

A' patronatus plébaniai fárak felett részint a' koronáé, részint a' püspöké, különböző testületeké, gyakran magányosoké is, miben a' világi és egyházi hatóság felügyelést gyakorol.

Mindenik egyházi megyében papnevelő házak állítottak, 's az ifjak nevelésére 's kiképzésére saját törvények hozattak, kivált Ferencz császár alatt. Minthogy a' sok szerzetes kihalása után a' lelkészek' száma gyérülni kezdett, ennek okáért több uj nevelőház állíttatott fel; az eltörölt kolostorok közül is többen ujra felállítottak, de csak olyanok, mellyek az ifjuság' tanítására szolgálnak; az oltárnak, a' szónok- és gyontató-székeknek kötelességei, ugyszinte a' szentségek kiosztása egyedül a' plebanusoknak tartattak fel; de hol a' népség igen nagy, ott a' plebanusoknak segédek adattak, gyakran magok a' szerzetesek közül. Sok helyütt, hol a' szerzetes papság különös tekintetekből tartattak fen, nekik mind e' kötelességek a' plébania által adattak. A' püspöki papnevelő-házak mindenik megyében régi alapítványokból, pótlékfizetésekből, a' vallási pénzalapból 's az iskolák' és püspökök' segedelempénzeiből tartatnak fen. Mindenik papnevelő-házban bizonyos számú szegény tanulók, kiket a' kormányhivatal nyilvános vizsgálat után a' gymnasiumokból választ, ingyen tartatnak; a' többiek bizonyos summát fizetnek a' tanításért.

A' kolostorok is legtöbbszörre tartoznak bizonyos számú tanulókat részint ingyen, részint megállapított visszapótlásért taníttatni. Mind a' püspöki, mind a' kolostori pap-

nevelő-házak az egyetemekhez kapcsolvák, vagy azoknak alája rendelvek, azaz vagy magokban az egyetemekben végzik a' tanulási folyamot, vagy tanítókat kapnak, kiket nem a' püspök, hanem a' kormány nevez ki, 's a' kiknek leczkéi és bizonyáglevelai az egyetembeliekkel hasonló értékűek; a' tanítás egészen egyforma és császári rendelvek által előszabva; ezen tanítás magában foglal mindent, mi a' kormány vélekedése szerint a' nevendékpapot hasznos plébánossá képezhesse. Nevelési tudományok és statistikai számvetés azon befolyásra, melyet az iskolákra és szegények' ügyére gyakorolnak, kiváltképen megkívánatnak. A' szerzetek a' plébániákból kirekesztvák, kivévén ott, hol maga a' szerzet patronus, de ilyenkor is elő kell a' kiszabott bizonyágleveleket mutatniok.

Esperestek vannak a' különböző egyházi megyékben felállítva, kiknek kötelessége rendetlenségeket és hanyagságokat a' consistoriumhoz bejelenteni, mely azokról a' kormányhivatalokat tüstint tudósítja. Öregség által elgyengült papok számára saját intézetek léteznek, valamint a' hanyagok és vétekbe elmerültek fenytő-kolostorba záratnak.

A' püspöki és plébániai papság jövedelmei különböző forrásokból erednek; némellyeknek urodalmaik vannak mint a' püspököknek, apátoknak stb.; továbbá illyes források még földesuri adózások, alapítványok, járandóságok, de főképen az ujan felállított egyh. megyékben a' vallási alappénztárból járó fizetés. Vannak ugyan több egyházi fára-tulajdonosok, kik tetemes jövedelmekkel birnak, de nehéz volna meghatározni, mit nevezhetnek ők ebből tulajdonképen saját személyes jövedelmöknek; minthogy azoknak nagy része a' megyei pénztárba folyik; a' másik rész pedig

jótékony intézetek' gyámolítására, a' templomok' fentartására 's a' kincstárba tartozó adók' lefizetésére és a' nevelésre fordítatik.

A' plébánusoknak sok vidéken földeik vannak, máshol bizonyos alapítványaik, igen gyakran tizedeik, fizetéseik az egyházi pénztárból, de a' stola-jövedelmek igen csekélyek; rendkívüli misék mondása által csak keveset nyerhet a' plébános, minthogy a' kormány eziránt igen szigorú parancsolatot bocsátott ki; ezenkívül a' fárabeliek itt-ott csekély adókat fizetnek, melyek eleinte hihetőleg önkintések voltak, de most már szokássá változtak.

A' megürült püspökségek' 's egyéb egyházi fárák' jövedelmei nem a' kincstárba, hanem a' vallási alappénztárba folynak. A' kolostorok' szerkezete is — mind azoké, melyek még a' régibb időktől maradtak fen, mind azoké, melyeket az újabb időkben Ferencz császár állított fel — egészen ezen szellemet viseli, t. i. hogy ezen testületek egyedül az ifjuság tanítására vagy betegek ápolására, 's csak ritka esetekben lelki pásztorságra fordíttatnak. Mindnyájan szerzetőknek egy superior provincialisa alatt állanak, de állanak egyszersmind a' püspök' törvényhatósága 's a' kormányhivatalok' igazgatása alatt is; előjáróikat magok választják ugyan, de csak a' püspök' megerősítése mellett. Most már senkisé sem lép fel valamely szerzetbe tunya nyugodalom' és elvont eszmélkedések' reményében; senkit sem szabad többé kedvező bizonyáglevelek és a' superior provincialis engedelmé nélkül szerzetbe felvenni. Ha a' szerzetes pap plébános' segédekint használtatik valahol, nem szabad neki néhány hónapnál tovább ugyanazon helyen maradni.

Mint már mondatott, a' vallási, a' tanítási és a' szegényi pénzalap jobbra alapítványokból, kegyes adakozásokból és vég hagyományokból, de kiváltképen az elkobzott egyházi jószágokból származott; ez utóbbiak többnyire statuspapirosokba tétettek le, 's a' többbi statuspapirosokkal együtt a' becsleszállítás sorsát szenvedték. A' kamatokat azonban a' status mindenkor pontosan fizette; bizonyos percentekből álló adó is vettetett az egyházi kinevezésekre, melly az első esztendei jövedelemből fizetendő, de ha a' jövedelem csekélyebb mint a' fárával felruházott' szükségei, akkor a' statuspénztár pótolja a' hiányt.

Mi a' nem római catholicus alattvalókat illeti, ezek 5 főosztályra szakadnak, u. m. az egyesült görögök, a' nem egy. görögök, az ágostai vallásuak, a' reformatusok és a' zsidók, melly utóbbiak most már a' többivel jogegyenlőségre jutottak. E' mellett más vallásbeli felekezeteknek is, hacsak olly számosak, hogy községet képezhetnek, könnyen megadatik az engedelem, hogy Istentiszteletöket saját szertartásaik szerint valamely privát házban tartsák, valamint ez az angoloknak Triesztben és Karlsbadban megengedetett. Mind az ágostai vallásuak' mind a' reformatusok' számára Bécsben külön consistorium van felállítva, mellynek hatósága az egész császári birodalomra, Magyarországot és Erdélyt kivéve, kiterjed, mellynek tagjait azonban a' korona erősíti meg. Mindenik confessionnak megvan a' maga bizonyos kerülete, 's mindenik tartományban és nagyobb kerületben van egy superintendent, a' kisebb kerületekben egy senior. Mindkét felekezet fel van hatalmazva, templomokat építeni 's azokat egyházi jószággal 's más egyéb vagyonnal ellátni.

Mindenik községben az egyházi feljebbvalóság néhány előjáró 's 12 legöregebb alkotta tanácsból áll, kik az egyházi község' ügyeiről tanakodnak, de mindig a' kerületi hivatal egyik biztosának jelenlétében. Az eklézsia' pénztára a' lelkész őrizete alatt van; 25 fton felül csak a' kerületi hivatal jóváhagyásával szabad pénzt kiadni, melly hivatalnak a' bevételek és kiadások is benyújtatnak.

Protestans papok' nevelése az ő papnevelő házaikban történik, vagy a' közönséges gymnasiumokban; a' theologiai gradusokat kapják bécsi tanulóintézetökben; a' theologiai tanulmányokat külföldön végezni csak keveseknek és nehezen engedtetik meg. A' superintendensnek fenyték dolgaiban ugyanazon illetőségei vannak, mellyek a' catholicus érseknek; minden évben megjárja megyéjét 's beadja tudósítását a' consistoriumhoz és a' kerületi hivatalhoz; papokat szentel, engedelmet ad a' predikálásra, 's kijelleteket ajánl a' bécsi collegium' számára. Fizetéseiket részint a' községek adózásaiból, részint a' vallási alap-pénztárból kapják. A' consistorium nevezi ki a' predikátorokat, de a' kormányhivatal hozzájárultával. Főkötelessége a' consistoriumnak valamennyi tanítókönyvre felvigyázni; a' községek énekes és zsoltáros könyveit megvizsgálni, 's azokat vagy helybenhagyni vagy megtiltani. Hol templom nincs, szabad nekik egy szobában gyülekezni össze, és valamelly a' consistoriumtól megengedett imádságos könyvből olvastatni.

A' kormány itt is munkás, szokott békés szellemében ezen hitfelekezetek' papságának neveléséről gondoskodni; bizonyítja ezt az, miszerint nem rég rendeltetett, hogy a' predikátoroknak minden évben vallási tárgyú kér-

dések osztassanak ki kidolgozás végett, miáltal a' hitnek egysége fentartassék; továbbá hogy olvasó körök állíttassanak fel, mellyekben a' consistoriumtól jóváhagyott könyvek használtassanak, hogy a' predikátorok az Ur' vacsoráját illendően osszák ki, hogy szorgalmasan catechisáljanak, és predikációjokban minden alkalmat kerüljenek újabb vallási perlekedésekre.

A' görög püspököknek saját törvényszékeik vannak hitsorsosaik számára, egyebekben jóformán egyenlő szerkezetet tartanak a' többiekkel.

A' protestansok catholicus templomok építésénél ezeknek nem segítenek, csupán a' földesur köteles, a' földet átengedni, ha erre a' kormányhivataltól felszólíttatik. A' protestansoknak meg van engedve saját iskolákat 's nevelő intézeteket állítani, ugyszinte vallási alapítványaikat kezelni, de mindig csak a' kormány' felügyelése alatt; vallási könyveiknek censurája magokra a' protestansokra hagyatik. A' német és cseh tartományokban nem huznak stóla-fizetéseket 's csak ritkán bírnak plébániai fekvő jószággal.

A' consistoriumok, a' superintendensek és seniorok 's több pásztorok a' kormánytól fizettetnek.

Látjuk a' mondottakból, hogy az ausztriai német tartományokban a' papságnak nagy és becsületteltjes hatáskör van kiszabva; vallási kötelességeik gyakorlatán kívül nagy része a' nevelésnek, a' szegényügynek, ugyszinte a' betegek' ápolása rájuk van bízva; e' mellett a' kormány a'

maga bölcseségében semmi önkénynek nem adott helyet, minden bizonyos szabályokba és formákba van illesztve, a' polgári hatóság az egyházzal mindenütt kapcsolatba hozva, mindenben okos, az alattvalók' javára gyakorlati törvény uralkodik; az ausztriai falusi pap, bármely felekezethez tartozzék, azon köteleztetési által, mellyeket az iskolában, a' kór- és szegények-házában gyakorol, atyai barátja községének; elegendő jövedelme biztosítva, és a' népre hatásának, ha különben a' szabályokat megtartja, minden esetre jótékonynak kell lennie. Neki a' lelki üdvösséget szintugy elő kell mozdítani, mint az ideig valót; mivel egyedül a' legfelsőbb rendelet' értelmében cselekedhetik és taníthat, melly minden vallási gyűlölséget megakadályozni és minden gonosz szenvedélyeket elnyomni törekszik. Gyengeségek természetesen minden nagyobb emberi testületben találtnak, de az ausztriai papság általában véve munkás, hasznos és becsülésre méltó. Nincsen ugyan befolyása a' kormányzásba, de van az erkölcsök' és népcharacter' képzésébe.

NEVELÉS.

Itt a' nevelést nem úgy tekintjük mint a' szüléknek azon kötelességét, hogy gyermekeiket egésségesekké 's erősekké neveljék 's belőlök boldog embereket képezzenek, sem egyik vagy másik földi javakkal megáldott egyednek nevelésmódját vizsgálni nem fogjuk, hanem itt a' nevelést political álláspontból kell vennünk, mennyiben t. i. a' statusnak kötelessége megelégedett és hasznos statuspolgárokat képezni és a' mennyiben a' status használja azon jogát (mert minden kötelesség jogot is ad), hogy a' nevelésre, a' társaságra szintugy mint a' nyilvánosra és magányosra, felvigyázzon, és mennyiben igyekszik az eziránt hozott rendszabályokat az általános statusmaximákkal öszhangzásba hozni. Minden népei a' régi és újabb időknek különös gondjokat fordították a' nevelésre, névszerint az egyiptomiak, görögök, persák és rómaiak, 's mindenütt világosan láthatni, hogy a' kormányok, a' kényuriak szintugy mint a' köztársaságiak, azon törekedtek, hogy az ifjúságot olly szellemben neveljék, mellynél fogva a' statusmaximák szerint vagy erős harczosokká vagy békés statuspolgárokká, kereskedőkké vagy földmivelőkké képeztessenek.

A' czél azonban, melyet minden nevelésnél elérni akarunk, az, hogy a' gyermekek istenfélő, engedelmes és

a' közzjóra használható férfiakká neveltessenek, a' mely czélt mindenkor legbizonyosabban elérhetni, ha oda igyekezünk hatni, hogy a' statustörvények már a' fiatalságnál átmenjenek az erkölcsökbe; hanem ehhez magába a' házi nevelésbei befolyás is szükséges, melyet kiki magának a' legjobb tanítók' megválasztása, a' használandó könyvek körüli szabályok megtartása és minden kártékonynak megelőzése által szerezhethet meg. Ellenben a' nyilvános nevelésnek egészen a' status' és a' törvények' akaratja szerint kell folynia. Az egész nevelés két részre oszlik, u. m. a' test' és a' lélek' vagyis az ész' és akarat' ápolására. Az észet mivelni kell, de az akaratot az észnek alája vetni. Mindezekelőtt a' szellemi erők' kifejtését és kiművelését kell eszközölni, ezután következik világos előadása mindazon kötelességeknek, melyeket az embernek Isten, önmaga és mások iránt mint embernek 's a' polgári társaság' tagjának teljesítenie kell; és ezzel a' hajlandóságok és kívánságok, melyekből sajátképen az akarat áll, megzabolázandók. Ismert dolog, hogy minden nevelés, mely nem a' valláson alapul, nemcsak hiányos, hanem feltétlenül káros; mivel a' vallás mindenkor igazi gyámfala volt a' statusnak, midőn a' még gyenge szív a' vallás' szabályai által a' törvények' megtartására alkalmatossá tétetik. Nem mondotta e Molé ur a' franczia academiában felvételekor tartott nevezetes beszédében: „A' tökéletes keresztény minden fáradtság nélkül nagy polgárrá lehet“. 'S mivel emberbaráti értelemben véve is a' dolgot, olly elveknek elfogadása, melyeket a' vallás' tekintete és az atyai példa ajánl, sokkal hamarabb vezet gyakorlati erkölcsiségre, mint a' pusztá szabályozatlan egyedes ítélet, mely minden egyest arra

fogna határozni, hogy maga képezzen magának egy vallást. Ugy de azon mértéktől, mellyben a' vallási elvek a' nevelésbeliekkel egyesülve vannak, függ, mennyiben javíttatik az emberek' szellemi és erkölcsi állapotja.

Ezen, sok oldalról figyelemre vett egyenmérték szerint látjuk a' vallási befolyás' különböző hatásait. Ott, hol a' feltétlen alávetettség nemcsak a' legfőbb egyházi tekintetnek, hanem mindenkinek, ki papi ruhát visel, uralkodik vagy uralkodott; ott, hol pontosan nincsen kiszabva, mit kell szükségesképen hinni; ott, hol kinekinek meg volt vagy meg van engedve a' tanítmányokat saját tetszése szerint magyarázni, 's a' fiatal elmékre tolni: ott nincs nyugpont a' könnyenhitőség és a' kételkedés szélsőségei közt, nincs nyugpont az alacsony alávetés és a' republicai egyenlőség közt, 's rendszerint az, ki megszűnt ajtatoskodó lenni, egyszerre hitetlenné változott.

Más tartományokban, például Franciaországban, hol a' revolutio' iszonyai által fékeiről szabadult szelleme az ellenszegülésnek egy általános idegenkedést szült a' papság ellenőrködése 's minden vallásos tárgy iránt, hol talán a' vallásnak ujonti behozatala után a' papság' buzgalma igenis nagy volt, 's így a' vallás' befolyása csekély vagy semmi, a' népnevelés' igazgatása a' polgári hatóságtól a' nyilvános oktatás' ministere alatt gyakoroltatik, a' kik bármint igyekeznek is, mégsem fognak alaposságot a' gondolkodásban és szabályozottságot az erkölcsökben eszközölni tudni. A' kisedkorától fogva saját függetlenségére hagyatott ifjuság szenvedélyes, heves és meggondolatlan minden pillanatnyi élvezet' üzésében. Bir ugyan gyakran lényes elmével, szép tehetségekkel 's hősi erővel,

de hiányzanak a' vallás' elvei, melyek mérsékletre 's akaratjának az isteni 's emberi felsőbb akarat alá hajtására tanítanak; 's bár nagy és hatalmas Franciaország, mégsem fog ott a' mélyebben szemlélő sem személyes boldogságot, sem néperkölcsiséget találni, mert sok ész elvek nélkül 's vallás és morál nélkül nem vezeti a' népet nyugodalmas rendhez és állandósághoz, és így a' boldogsághoz sem, mivel csak szünet nélküli forrongást és vad szenvedélyeket szül.

A' német statusokban a' nevelési rendszer sokkal alaposabb és jobb; a' vallásos elvek' szükséges volta meg van ismerve; különben is a' németek rendtartók erkölcsükben, nyájosak a' társalkodásban, 's a' literaturai és philosophiai tudományok körül újabb időben sokat műveltek; a' mit itt szemőkre lobbanthatni, az, hogy a' vallási befolyás, Bajor- és Poroszország' kivételével, jobbára csak az atyai ítéletre, de még gyakrabban a' nyilvános tanítók' önkényére van hagyatva, kik semmi egyenes és nyilvános felvigyázat által nem kötvék, nem ritkán a' vallásnak és politicának elveit scolasticai elménczséggel vitatják, 's így azon nagy hajlandóság mellett, mellyel a' fiatalság a' képzelgésekre különben is bír, a' szenvedélyeket felizgatják; minek következése az, hogy azon ürügy alatt, de még inkább azon valóságos jó szándék alatt, mindent az embe-riség' javára tenni, az értelemnek 's ítéletnek elcsavarása a' különben olly alapos és a' természettől nem dicsekvő németeket is elcsábította; innen a' gyakran olly váratlan és csekélységeken nyugvó ábrándozások az academiai ifjuságnál, innen a' munkás pártreszvét az egyik vagy a' másik tanító mellett 's kicsapongó, gyakran a' nemzeti cha-

racter' irányzatával egészen ellenkező-kedvencz eszméji a' német tanulóknak. Azért is Poroszország, hogy ennek elejét vegye, saját rendszert alkotott, de a' mely azon szigorú kényszerítésénél fogva, melly minden gyermeket 6 éves korától kezdve 18 éves koráig a' statustól kijelölt iskolákba küldi, a' 18dik esztendőől kezdve ujonczá azaz katonává teszi, talán több katonát ad a' statusnak, mintsem a' polgári életnek gyakorlati mivelt férfiakat.

Ausztria magának saját rendszert alkotott, mellynek lényeges szerkezetét és irányzatait, noha azok eléggé nyilvánosak, nálunk kevesen ismerik és még többen félre-ismerik. Ausztria a' nevelést úgy tekinti, mint eszközt a' népszellem' képzésére, 's a' nép' tettejének felingerlésére; de egyszersmind e' kettőnek olly módón szabályozására, hogy a' statusgépezetnek menetele se tudatlanság által el ne akasztassék, se kicsapongó theoriák által szerfeletti sietésre ne izgattassék. Ausztria ebben is megtartja szeme előtt lényeges elvét, t. i. azt, hogy belső állapotjait csendesen, békésen és csak fokonkiut javitgassa, az anyagi segélyforrások' kifejtését a' lehetőségig előmozdítsa, a' jogokat a' törvény előtt egyenlőkké tegye, de magának fentartsa azon hatalmat, hogy mind a' szellemi mind az anyagi érdekek' kifejlésének mentelét tetszése szerint igazgassa, mivel az egészét véve inkább egy boldog mint egy csillogó népet akar nevelni; azért is csaknem minden néposztálynak ingyen ad oktatást, melly osztályának 's állapotjának hasznára válhatik; azt hiszi, hogy a' kitűnő 's lángész maga fog magának az akadályokon keresztül utat törni, míg az alsóbb fokon álló azon körökben maradand 's ott kényelmesen érzendi magát, melly körök-

ből szárnyai' gyengesége őt kiragadni, soha sem engedendí. 'S így a' főigyekezet oda megyen, hogy kiki a' maga rangja és tehetségei szerint hiv szolgává, bátor katonává, szorgalmatos cseléddé, vagy nyájas leereszkedő urrá képeztessek, és hogy kiki hitéhez és vallásához, bár melyik legyen az, hiv maradjon, mások vallása iránt pedig türelemmel viseltessék.

E' czél' elérésére két elv állítatott fel; az első az, hogy a' status egyedül maga igazgassa alattvalóinak neveltetését; a' herczegtől kezdve le egészen a' parasztig mindenkinek nevelés kínálatik, az egyetemekben, a' gymnasiumokban, a' real-iskolákban, és végre az elemiskolákban, mely neveléshez kiki szabadon járulhat, és a' hol csak a' statustól jóváhagyott könyvek használtatnak. Mind a' privat nevelés, mind a' szabadalmazott és papnevelőintézetekbeni oktatás a' nyilvános felügyelés ugyanazon ellenőrségének van alávetve. Erre senkisé nem kényszerítettik, de semmi nyilvános hivatal nem viselhet, semmi hivatást nem gyakorolhat az, ki nem ezen módon neveltetett 's nyilvános bizonyágleveléit elő nem mutathatja.

A' második elv: minden nemű nevelésnek a' vallással összeköttetése. Mindegyik növendék kénytelen az e' végre felhatalmazott saját felekezetebeli papnál vallásos oktatást venni, és az errőli bizonyítványok jövődő hivatásához mulhatlanul szükségesek. A' különbség tehát az ausztriai és porosz rendszer közt abban áll, hogy Ausztriában a' nevelés mindenkinek kínálatik, de senkire nem tolatik.

A' vallás vétetik a' tanítás' alapjául, de e' mellett gondoskodván arról is, hogy minden bevett felekezetnek hitágazati a' vallásos tanításban foglaltassanak, 's midőn a'

kormány szigorú felvigyázást gyakorol a' papság felett; kényszeríti azt, csak azon tanokat terjeszteni, melyek a' különböző felekezetek consistoriumaitól elfogadtattak, 's a' statustól jóváhagyattak.

Az egésztest vezérli a' tanulmányok' udvari biztossága Bécsben, egy a' kormány által világiakból kinevezett tanács, melly valamennyi consistoriummal kapcsolatban állván az egésztest igazgatja. De jól meg kell jegyezni, hogy ez csupán tanácskozó és csak némelly tekintetben végrehajtó testület, de a' mellynek semmi törvényhozó hatalma nincs. Működései a' következők:

1. Megvizsgálása minden peres kérdéseknek a' nevelési ügyekben, melyek a' rendes törvényszékek elébe nem tartoznak.

2. Terveknek és rendeleteknek kidolgozása 's előterjesztése tudományos tárgyakban; ők a' koronának előadói minden ügyben, melly a' neveléssel kapcsolatban áll; de nem szabad semmi változást tenni különös császári parancsolat nélkül; ez a' középponti hivatal, hol minden egyházi és világi tanulmányi ügyet illető tudósítások összegyűjtetnek és megvizsgáltatnak.

Ezen hivatalnak 6 iskolabeli osztály van alája vetve, u. m. a' népiskolák, a' gymnasiumok, a' philosophiai, az orvosi, seborvosi, a' törvénytudományi 's végre a' hittudományi iskolák. A' négy utolsó képezi a' négy tudományos kart az egyetemeknél. A' gymnasiumokban classica tanulmányok, mathesis és elemi philosophia taníttatnak; végre a' népiskolák különböző osztályokra szakadnak, melyekben a' tanítás inkább gyakorlatilag adatik. Az alábbiak közül a' trivialis vagy német iskolák, melyek az

országnak minden falujában és városában felállítvák és a hegyes tartományokban még imitt amott csak most állíttatnak fel. A tanítás ezekben vallásra, morálra, olvasásra, írásra, számvetésre és muzsikára szorítva. A nagyobb helységekben ezen iskolák nagyobbbszerűleg szerkesztvők, 's bennök magasabb tanítás adatik a kézi mesterségekre készülőknek, u. m. a rajzolásban, elemi geometriában és földleírásban; vagy egy osztály a népiskolák tanítóira nézve is. A nagyobb városokban vannak kereskedő-iskolák, melyeket reál-iskoláknak neveznek, 's melyekben történetek, számvitel, a kereskedés elvei, természetismeret és mezey gazdaság is taníttatnak. Vannak a nagyobb városokban még tökéletesen szerkezett politechniai intézetek. A leányok' oktatása a falusi iskolákban, hol csak lehetséges, külön szobában történik; különböző nőszerzeteseknél iskolák vannak leányok' számára, az itteni oktatás jóformán megfelel a fiuk' fő- és reáliskoláinak.

Ezen iskolák felett állanak a gymnasiumok, melyekből 1, 2, sőt több is van egy kerületben; aztán következnek a lyceumok, melyek egy kis egyetem' céljainak felelnek meg. Academiai rangokat azonban a lyceumokon nem nyerhetni. Az ausztriai tartományokban (Magyarországot és Erdélyt kivéve) van 18 katholicus és több protestans lyceum. Az izraelitáknak szinte vannak gymnasiumaik, hol, kivéven a vallásiakat, ugyanazon könyveket kell használni. A lyceumok felett állanak az egyetemek Bécsben, Prágában, Lembergben, Grétzben, Olmüczben és Insprukban; mind a négy tudományos kar azonban csak Bécsben és Prágában van egyesülve; Pádua, Pávia, és Pest szinte birják a négy tudományos kart, de nem tar-

toznak az ausztriai német tartományokhoz, melyekről sajátkép szó vagyon.

Mindezekon kívül vannak még orvosi és sebészi 's theologiai academiák, katonai tanítóintézetek minden ágaira a' hadtudományoknak, iskolák a' tisztek, kadettek 's katonagyermek' számára; van tengerészeti iskola Velenzében, árkásziskola Tulnban, collegiuma a' keleti nyelveknek, 's több más hasonló intézetek.

Mindezen intézetek tökéletesen egyenlő módra szerkesztvék. Minden felekezetnek alsó népiskoláit a' helybelli lelkészek igazgatják 's tartják szemmel, kiknek fárájok elnyerése előtt nevelés-tudományokból vizsgálatot kell kiállniok; ugyan ők kötelesek minden héten legalább kétszer a' gyermekeket nemcsak a' hitvallásból hanem más tárgyakból is megvizsgálni; ő helyzi a' tanulókat az alsóbb osztályokból magasabba által, és kiadja a' bizonyosság-leveleket, mellyek nélkül a' tanuló nem mehet fel a' gymnasiumba; szinte a' lelkész köteles, bizonyos időben tudósítást adni be iskolája' állapotja felől mind egyházi előljáróhoz mind a' kerületi hivatalhoz; vagyontalan gyermekek közt könyveket és ruhákat oszt ki, mellyek nélkül azok az iskolát nem látogathatnák. Hol különböző hitfelekezetű gyermekek vannak ugyanegy iskolában, ott a' vallástanítás csak az utolsó órákban tartathatik, mialatt a' nem catholicusok elküldetnek; de hol a' nem catholicusok száma elég nagy és saját iskolát állíthatnak magoknak, ezen felekezet papjára ugyanezen kötelességek ruháztatnak, mellyek a' catholicusokéi. Minden felekezet' papjának egyenlő joga van a' szegények' pénzalapjához folyamodni, honnan gyámolításaikat nyújtják. De minthogy messze kiterjedett fá-

rákban a' távolság gyakran igen nagy, a' püspök vagy a' superintendens különös tanítót nevez ki; a' felvigyázást azonban magának a' lelkésznek kell vinni, mivére a' status minden felekezet számára a' kocsibért viseli.

Az iskolamestereknek a' normális iskolákból kell bizonyosság-levelet mutatniok, a' consistoriumoktól vizsgálatnak meg és alkalmaztatnak; azonban a' kormányhivattaltól kell megerősítettetniök; kapnak szállást, meghatározott fizetést, és öreg korukban nyugpénzt, kivévén azon régibb iskolákat, melyek már 1772 előtt állottak fen és a' melylekről későbbben szólni fogunk.

A' tartomány különböző kerületekre van felosztva, és mindenik kerületnek van egy saját inspectora, ki köteles évenként egyszer minden iskolát meglátogatni, a' tanulókat megvizsgálni, a' papságot, a' tanítókat 's a' tanító-könyveket pontos felvigyázat alatt tartani 's ezek felől tudósítását beadni. Az inspectorok felett mindenik egyházi megyében van egy főfelügyelő, a' kit general-inspectornak neveznek. Ez a' consistorium' tanácsában külön szavazattal bír; ha az ő szavazata a' consistoriuméval nem egyez meg, akkor a' kérdést a' kormányhivatalnak kell eldönteni; ő gyűjti össze a' tudósításokat, 's ő vizsgálja a' papi hivatalra kijelölteket, valamint szinte a' férfi és nőszerezetsek novitiusait. A' protestansoknál ezen hivatalt a' seniorok és superintendensek látják el. A' püspöki consistorium, a' püspök elnöksége alatt, legfelsőbb hivatala ezen népis-koláknak; megvizsgálja a' bejött tudósításokat, felvigyáz az iskolákra, újakat állít fel, gondoskodik az öregebb iskolamesterek' nyugpénzéről és határoz a' fenyítéki ügyekben; de minden dologban, hol egy valóságos hatalom'

gyakorlata kívántatik, a' kormányhivatalok' jóváhagyását kell kikérnie.

Valamennyi professorok, tanítók, iskolamesterek 'stb. fizetése, mint már mondtuk, a' vallási alappénztárból történik, 's az e' végre fordított mennyiség rendkívül tetemes, a' mit el lehet képzelni, ha tudjuk, hogy csupán a' monarchiában létező nyolcz universitásért több fizettetik évenként 570,000 pftnál. Apróbb fizetésekre mindenik kerületben van egy saját tudományi és nevelési alappénztár, melyeket már 2dik József külön alapítványokból alkotott, 's melyeket a' kormányhivatal igazgat; de mivel az iskolák szükségére naponként növekszik, mindig új és új iskolák állítatnak fel, a' meglevő pénzalapok pedig többé nem elegendők; gyakran gyűjtésekhez és önkényes adakozásokhoz folyamodnak, az esztendő' végén fenmaradó hiány pedig a' császári kincstár által pótoltatik. A' visszafizetésről mind-
eddig nem vala szó. Ha valahol elhatároztatik új iskola' építése, a' földesur tartozik földet és építőszereket szolgáltatni, a' kerület' lakosi munkát, a' fára' patronusa pedig butorokat adni. A' fentartás mind e' három forrásra közösen háramlík. Minden lovagacademiában, kolostori iskolákban, úgy minden egyéb férfi vagy nőnövendékekre alapított intézetekben a' tanítóknak engedelemmel kell birni a' kormánytól a' tanításra. Ki tanulmányait otthon akarja végezni, ezt megteheti; de ha valaha hivatalba akar jutni, köteles a' nyilvános vizsgálatokat letenni, és az erről szóló nyilvános bizonyítvány-levelet előmutatni; ezenkívül minden magányos academiából hónapos és évnegyedes kimutatásokat kell a' gymnasium igazgatóihoz beküldeni. Idegen nevelőket csak a' kormány kü-

lönös engedelmeivel szabad magányos házakban felfogadni.

Sajátképi alapítója ezen rendszernek boldogult Ferencz császár, mely a' valósággal német örökös tartományokban már csaknem általánosan életbe lépett. Az olasz tartományokban ez utóbbi években legtöbb történt az iskolai ügy' előmozdítására; Galicziában azonban nagy akadályokra talált behozatala 's mind az iskolák' felállítására, mind a' tanítványok' számának szaporodására nézve ott még igen sok kívánatos marad. Magyarországot, Erdélyt és a' katonai határszélét kivéve, az egész császári statusban létező 2,500,000 iskolába járható férfi- és nő-növendékek közül 1,600,000 jár valósággal iskolákba a' nyilvános tudósítások szerint, holott egész Franciaországban 5 millió fiu és leány közül 3 millió többnyire csak télen látogatja meg az iskolát; ott 14 millió meglelt ember sem írni sem olvasni nem tud, és 38,000 község közt még 19,000ben semmi népiskola sincs.

Ámbár a' tanítás általában ingyen adatik, mégis valamelly csekély díj kívántatik a' vagyonosabbaktól 's mindazoktól, kiknek szegénység-bizonyítványuk nincsen. E' sommákból, melyek a' gymnasiumokban 12 fra, az egyetemekben pedig 20—30 fra mennek évenként, segedelem-pénztár alapíttatik szegény tanulók' számára, azaz belőle olly szegény tanulóknak, kik jó erkölcs- és szegénység-bizonyítványt mutathatnak, és kik dicséretes előmenettel folytatják tanulmányaikat, segedelem nyújtatik, sok helyütt szabad szállást és élelmet kapnak, melyek' költségei e' pénz-alapból fizettetnek. Kivételt képeznek ebben azon közép-népiskolák, melyek már a' józsefi reformok előtt fenállot-

tak, mellyekben még ma is szokás, hogy minden iskolás gyermek, kinek szegénység-bizonyítványa nincs, vagy nem olly családdhoz tartozik, mellynek több van 5 gyermekénél, holnaponkint bizonyos csekély mennyiséget, mintegy 10 krt köteles az iskolamesternek fizetni. De ezen esetben a' közönségnek is joga van az iskolamester' kinevezésében résztvenni. Oka ezen szokás' megtartásának először az: mivel a' már rég fenállót nem akarák feldönteni; és másodszor, mivel a' hűbéri intézvények szerint a' földesurak gyakran köteleztettek az iskolák' fentartásához járulni, melly köteleességtől 's egyszersmind azon jogtól, hogy az iskolaügybe ők is befolyhassanak, nem akarák őket kivetkeztetni; azonban minden a' nyilvános hivatalok felügyelése alá helyezettett. — Ezenkívül különböző nevelőintézetekben és iskolákban alapítványi helyek léteznek, mellyek részint a' kormány, részint magányosak által töltenek be; a' kolostorok legnagyobb részében is mindig van még egy pár hely vagyontalan tanulók' számára, és sokan közülök kötelesek szegény tanulóknak élelmet adni.

Ha már a' nevelésről és iskolaügyről eddig mondottakat jól megfontoljuk, rendkívüli szorgalma mutatkozik a' kormánynak a' szegények' neveltetésében, mi mellett azonban szorosán szem előtt tartatik, hogy a' szegénynek jólléte 's megelégedése is számba vétessék. Azon szigorú rendeletek, mellyek középszerű tehetségeket a' továbbtanulásban akadályoznak, azon sokféle erkölcs- és szegénység-bizonyít-

ványlevelek, mellyek megkivántatnak, hogy valamelly szegényebb sorsu a' kiműveltségnek magasabb fokára juthasson, megannyi eszközök, a' szegényebb néposztályt e' nyugtalan ujtásvágytól megovni, 's őket minden lépésnél, mellyet előre tesznek, figyelmeztetni, hogy az élvezendő javakat egyedül erkölcsi magokviseletének 's a' kormány' kegyelmének köszönhetik; és a' kormánynak azon általános elve, hogy az uralkodó és alattvaló' érzései és indulatai közt öszhangzást szerezzen, őket rendes és megelégedett életre szoktassa, 's a' vallási kötelességeket a' polgáriakkal öszeegyeztesse, ebben is világosan mutatkozik. Azon nyugalom, melly az ausztriai iskolákban és egyetemekben mind a' tanítványok mind a' professorok között rendszerint uralkodik, e' rendszabálynak köszönhető; mihez még az is járul, hogy az academiai fenyíték csak annyiban áll az academiai tanács alatt, mennyiben az iskolai törvények' áthágása forog fen; de minden ollyas esetben, hol a' nyilvános rend' megsértését illeti, e' fenyíték az általános köz felügyelés alatt áll; mindenütt a' rendnek 's a' status és egyház törvényszerű hatalma előtt meghódolásnak ugyanazon elvei hirdettetnek; mindenütt ügyekeznek az érzést, értelmet 's akaratot egyenszerűleg kiművelni 's karon fogva a' megelégedés és béke céljához vezetni. Habár ezen egyformaság itt és amott a' genienek határokat tűz, mégis félreismerhetlen, hogy a' kormány azon célzt elérí, minden osztályoknak hozzájuk illő tanítást adatni, miáltal azok megelégedett és hasznos polgárokká képeztetnek; azon szertelen becsvágynak ellenben, magát rangján felül emelni, gát vettetik; de mi mégsem hátráltatja, hogy jeles elmék a' status' legmaga-

sabb fokaira és méltóságaira ne emelkedjenek, miről a' status-schematismusok — hol igen sok olly férfiura találunk, kik sem vagyonnal sem születésökkal nem dicsekedhetnek, 's mégis a' statustisztviselők' legelső sorai között állanak — legnyilvánosabb bizonytságot adnak.

FENYÍTŐJOG.

A' fenyítőtörvénykönyv, mely (Magyarországot, Erdélyt és az olasz tartományokat kivéve) fenáll, megboldogult Ferencz császár által 1803ban adatott; a' munka ismeretes, azért is csak igen keveset kívántam itt felőle szólani. Minden vétségek két nagy osztályra szakasztnak, u. m. büntettekre és súlyos rendőri áthágásokra. Minekutána pontos kijelelése adatik azon körülményeknek, mellyek a' vétséget büntetté vagy súlyos rendőri áthágássá képezik, e' codexben leiratik a' törvényes bánásmód, a' bebizonyítás' szabályai, a' felebbvitel' jogai, a' büntetések' módja és kiterjesztése, 's végre a' börtöni fenyíték.

Rendkívüli szabatosság uralkodik mindezen pontok' leírásában. A' büntettek alatt értetnek bizonyos nagyságu, egyenes vagy mellékes roszakarattal párosult gonosztettek. Büntetésök a' halál, holtig való börtön, fogság 6 hónaptól 20 esztendeig, nehéz munkával, koplalással, vagy pelengérel. Súlyos rendőri áthágások a' kisebb foku vétségek és olyanok, mellyek nem rossz akarattal párosulvák; bünteté-

seik: pénzbirságok, jószág' elkobzása, fogság, de melly 6 hónapnál nem tart tovább; néha botütések is, mellyek a' 15öt meg nem haladják. Testi büntetések soha sem hajtának nyilvánosan végre, 's a' fogságot is gyakran kipótolja kivált a' fiatalságnál a' becsületszávához kötött otthontartozkodás. A' halálbüntetés a' büntetteknek csak öt nemére van megállapítva, t. i. hazaárulásra, gyilkosságra vagy rabló-ölésre, gyujtogatásra, de csak különös körülmények alatt, és a' pénzértékű nyilvános papirosok' meghamisítására. Az utolsó esetben a' halálbüntetés fenáll ugyan még most is, de tetteg nyolcz esztendő óta sem nem alkalmaztatott, sem nem kéretett; mivel rendeletek jelentek meg, hogy hasonló esetekben minden található enyhítő-körülmények tekintetbe vétessenek. A' súlyos rendőri áthágások szétoszlanak vétségekre:

1zör a' status ellen,

2szor a' nyilvános rend és bátorság,

3szor magányos vagyon és bátorság,

4szer magányos emberek személye és jó hire,

5ször a' nyilvános erkölcsiség ellen, hova az ismetelt intés utáni koldulás is számíttatik. Az ittasság önmagában véve nem vétség, kivéven a' házfödeleken és állásokon dolgozóknál, szolgálknál, kikre a' tűz' gondja van bízva, és minden cselédnél, ha már a' szokás megrögzött 's a' gazda panaszt teszen.

Minden helységben a' nyilvános rendnek fentartása saját hivatalra van bízva, melly vagy a' kormány, vagy a' földesuraság, vagy a' várostanács, vagy végre a' község' birájinak kezeibe van letéve. Ezek teszik meg az első és előleges vizsgálatot minden büntettről vagy vétségről, hon-

nan azután az eset saját minemősége szerint felsőbb hivatalok elébe terjesztetik. Minden kerületben van egy fenyítő-törvényszék, 's minden tartományban egy legfelsőbb fenyítő-törvényszék (appellatio), Bécsben pedig mint legfőbb hivatal az udvari törvényszék. Meg kell jegyezni, hogy sajátképi nemesek' törvényszéke nem létezik, hanem a' születés' és rang' előjoga csak abban áll, hogy a' vádlott nem a' helybeli törvényszékhez, hanem mindjárt a' fenyítő-törvényszékhez vitetik; rendőri áthágásokért a' nemesek szokás szerint a' kerületi hivatal által ítéltetnek el; nemnemes vádlott mindenekelőtt a' helybeli előjáróság által kihallgattatik, melly egy bíróból és két felesküött ülnökből álló törvényszéket képez; a' többség' határozata szerint a' vádlott vagy szabadon eresztetik, vagy a' fenyítő-törvényszékhez utasítatik, 's a' körülményekhez képest vagy fogságba tétetik, vagy kezességre szabadon eresztetik. A' fenyítő-törvényszék egy bíróból és bizonyos számú felesküött ülnökökből áll; itt is a' szavazatok' többsége határoz.

Minden tanuvallatások a' vádlott' távollétében történnek, még pedig vagy írásban vagy szóval, midőn azonnal jegyzőkönyvbe vétetnek, aláíratnak és esküvel megerősítetnek; ezután minden fenyítő perben egy törvényszéki tiszt írásba foglalja a' fenforgó bűneset' előterjesztését, mellyhez valamennyi tanuk' vallomási és azon kérdések csatoltatnak, mellyekre a' vádlottnak felelni kell. Az ülés sajátkép' titkos, de a' gyakorlatban tulajdonkép' nem, mint-hogy minden jogtanulók jelenlehetnek, de semmit sem szabad nyilvánítaniok. A' vádlottnak nem adatik ügyvéd, mivel a' bíró maga már mintegy ügyvéde, szintegy köte-

lessége lévén a' vádlottnak bűnös vagy ártatlan voltát bebizonyítani; nem szabad őt másról kérdezni, mint arról, mi a' megírt formulában foglaltatik; ha a' vádlott' feleleteiből újabb kérdések támadnak, akkor ezek újra leírandók, de neki csak másik kihallgatáskor előterjesztendők. A' vádlottnak joga van feleleteihez észrevételeket és felvilágosításokat tetszése szerint toldani; ha vonakodik felelni, akkor vagy kemény büjtőket kell kiállnia, vagy vármunkára szoríttatik mindaddig, míg elszánja magát a' feleletre. Semmi nemét a' kínzásnak vagy testi fenyegetésnek nem szabad alkalmazni; de igenis megengedvék a' kelepczés kérdések; semmi gyanus bűntársának nevét nem szabad az ő megrezzentésére használni; neki nincs joga a' tanuvallomásokat megtekinteni, de azoknak lényeges tartalmát fel lehet előtte fedezni; neki csak egy tanuval való szembe állítását szabad kívánni, azaz csak egyet egyszerre; ha azonban ellenmondásokon és kézzelfogható hazugságokon éretik, akkor ezen új vétségért előrebocsátott ítélet után testileg meg is fenyíttethetik. Senkit sem szabad mellékes (indirect) bizonyítványok mellett halálra ítélni; sőt az önvallomás sem elegendő, ha a' tett más valamely tett által nem bizonyíttathatik be. Az egész perfolyam, tanuvallomások, 's azokból huzott következtetések felett a' jegyző által jegyzőkönyv készíttetik, és a' törvényszéknek felolvastatik; mindenik írásban adja véleményét a' bűnös vagy nem-bűnös és a' kiszabandó büntetés iránt, 's csak ha a' szavazatok egyenlők, határoz az elnök' szava. Csaknem mindegyik ítéletnek felsőbb hivataltól kell megerősíttetnie, például hol a' vádlottat nem lehetett vallomásra bírni, hol az ítélet 5 esztendeinél hosszabb fogságot rendel. A' legfelsőbb fenyítő-törvényszék megkeményíthet

vagy enyhítet minden ítéletet, kivéven a' halál' vagy foglatsági fogság' büntetéseit, melyeket megkeményíteni nem szabad. Minden halálbüntetést, minden esetét a' hivatalbeli hívtelenségnek, valamint mindazon eseteket, melyeket a' legfelsőbb fenyítőtörvényszék megkeményített, a' bécsi udvari törvényszéknek kell elejébe terjesztetni, 's az ítéletnek Császár Ő Felségétől kell megerősíttetnie. Különben is a' legtöbb esetekben a' felebbvitel a' legfőbb hatóságig megengedtetik.

Ki a' büntetett meg nem vallja, vagy kire azt tanuk által rábizonyítani nem lehet, az halálra nem ítéltethetik. Súlyos rendőri áthágásoknál első bíróság a' várostanács, gazdasági tisztségek, helybeli eljárások 'stb.; második bíróság a' kormányhatóság u. m. a' kerületi hivatal, mely e' végre külön törvényszéket képez; a' harmadik a' tartományi kormányhivatal, 's végre a' legfőbb udvari hivatal Bécsben. E' mellett meg kell jegyezni, hogy a' legalsóbb hivatal csak egy hónapi fogságra 's csak tíz pálcza-ütésre ítéltet. Kisebb rendőri áthágások magára a' rendőri hivatalra hagyatnak megfenyítésül. Áthágások urbéri dolgokban, mennyiben nagyobb bünsúlyt nem foglalnak magokban, a' kerületi hivatalra bízotnak. Némely esetekben a' rögtönítélet alkalmazása is megengedtetik.

Az ausztriai német tartományokban következő várostanácsai törvényszékek vannak a' városokban és mezővárosokban, továbbá következő földesuri helybeli törvényszékek (Patrimonial-Gerichte).

Ausztria, Ens alatti fert. 45 magistratus és 703 uras. t. sz.

„	Ens feletti fert. 38	„	„	437	„	„
Stájerország . . .	65	„	„	837	„	„

Csehország	179	magistratus és	868	uras. t. sz.
Galiczia	65	" "	2532	" "
Morva	67	" "	447	" "
Salzburg	22	köztörvényszék (Pflegericht).		
Tyrol	75	"		
Klagenfurti kerület .	21	magistratus és	338	uras. t. sz.
Villachi " . . .	14	kerületi előljáróság		
Karinthia " . .	36	" "		
Tengermellék " .	32	" "		

A' tartományi, kereskedési, váltó, bányaügyi, hűbéri és főudvari marsal hivatali törvényszékek fenállanak ugyan, de nem ide tartoznak.

Ezen tárgynak szemléleténél is ugyanazon egyenlő elvet találjuk, mely az ausztriai status' minden intézvényéből kiviláglik, t. i. azon atyai 's patriarchai szellemet, mely a' maga tekintetét mindenütt fentartja 's engedékenységet mindenütt érezteti; a' törvény előtti egyenlőséget megőrzi, mivel, mint már mondatott, semmi forum nobilium nincsen; 's ha szinte ittott szigoruságra találunk, annál nagyobb az igazság és szelidség a' valóságos törvényfolyamatban; a' különböző felebbvitelek, átnézések, tanuk iránti törvények, a' sok enyhítés, kor, nem és körülmények miatt; rágalmozó vádlókra szabott kemény büntetések, az egész bánásmód, mi-dőn mindenik bíró és ülnök az egész per' tartalmát minden mellékleteivel, tanuvallomásával 'sat. köteles kihallgatni, hol kiki a' maga szavazatát írásban kénytelen beadni, végre hol a' feljebbviteleknel és átnézeteknél ugyanazon bánás-

mód ismételtetik; mindezek világosan bizonyítják, mennyire igyekezik a' felsőség igaztalanságot el nem követni, 's miképen inkább tiz bünöst akar felmenteni, mint egy ártatlant megbüntetni. Igaz, hogy a' gyermekek' vétségei szüléik ellen gyakran igen is keményen büntettetnek; azonban tiz esztendőn aluli gyermekek családi büntetésnek engedtetnek által, a' tizennégy esztendőn aluliaknál minden gonosztett csak rendőri áthágásnak tekintetik, halált a' bünös csak 18ik éve elmulta után szenvedhet. Minden rendőri törvényekben a' cselekedet csak annyiban bünös, mennyiben a' nyilvános rend háboríttatik általa; személyes erkölcstelenségnek tettei, ha a' házi négy fal közt vétetnek véghez, csak a' családfő által hozathatnak törvény elébe. Láthatni itt világosan, miképen igyekszik a' kormány, a' nyilvános rendet a' személyes élvezetek legnagyobb kiméletével összekapcsolni; mint igyekszik a' hatóságok iránti tiszteletet mind szeretetből mind félelemből eszközölni. Igaz, hogy ezen perfolyamban méltán lehet az igen lassu menetet, igen terjedelmes jegyzőkönyveket és a' nagy körülményességet gáncsolni; de e' mellett azt is tekintetbe kell venni, hogy a' vádlott kezesség mellett nem ritkán szabadon bocsáttatik; a' valóságos fogoly pedig fogsága ideje alatt nem henyél, hanem bizonyos nemét nyeri a' vallási és erkölcsi oktatásnak, miért is ezen idő, mint javító bánásmód, rá nézve nincsen minden haszon nélkül. Ezen törvények gyakorlati jóságát mutatja azon arány, melly a' törvényszékek előtt előfordult büntetteknel mutatkozik több oly tartományokban, mellyek az ausztriai kormány alá csak későbbben jutottak, vagy huzamosabb ideig voltak idegen uraság alatt. Ezekben legkedvezőtle-

nebb az arány; például a' legtöbb büntettek Istriában, Tyrolban, Illyriában, az olasz tartományokban és Galicziában követtetnek el; tíz esztendei általános számolat szerint 78,088 személy közül 104 íteltetett holtiglani, 1846 10—20esztendei börtönre. A' rögtönítélettel kivégeztettek 99en, közönséges halálítélet 151, ezek közül azonban a' halálbüntetés szelidebbre változtatott 77nél, felmentettek 11,561en, bizonyítványok' hiánya miatt elbocsátott 37,590; a' többi részint meghalt, részint megszökött, részint kisebb büntetésre íteltetett. Meg kell jegyezni, hogy ezen kimutatásban, Magyarországot és Erdélyt kivéve, valamennyi ausztriai tartomány befoglaltatik.

POLGÁRI IGAZGATÁS.

A' dolgok' jelen állapotjánál Európában lehetetlen, hogy egy tisztán autocratiai monarchia, azaz egy személyes szeszély és önkény által vezérelt kormány fenálljon, először azért, mivel magok a' fejedelmek távol vannak attól, hogy egy ilyen veszedelmes felelőséget magokra vállaljanak; és másodszor azért, mivel mindenik országban van közvélemény, mellyhez a' fejedelemnek inkább vagy kevesebbé csatlakoznia kell. Ausztriában, hol a' nevelésnek az a' czélja, hogy a' közvéleményt a' kormány elveivel öszhangzásba hozza, és hol bizodalom uralkodik az egyház' és a' status' hatásága iránt, ott a' kormánynak is

könnyebb a' közvéleményhez simulni, midőn mindent megteszen az anyagi jólét' emelésére; más részről pedig erővel nyomja el mindazon theoriákat, mellyek politicalai reformokra czéloznak; egyszersmind megnyeri magának népe' hajlandóságát és szeretetét az egyszerű magaviselet és jószívű, nyájas bánásmód által, melly a' Császári Család minden tagjainak sajátja.

Az ausztriai német statusokban nincsen semmi valóságos alkotmány, mellyet képviselőinek lehetne nevezni; de mégis minden tartományban van a' rendeknek tartományi tanácsa, melly minden évben egyszer összegyűl 's rendek' gyűlésének neveztetik. Ezen gyűlések' szerkezete a' különböző tartományok szerint szinte különböző 's a' német ausztriai tartományokban áll a' négy rendnek képviselőiből; e' négy rend a' következő: 1ső a' papi, 2dik a' főnemesség vagyis az urak' rendje, 3dik a' kisebb nemesség vagyis a' lovagrend, 4ik a' polgárrend. Az első vagyis az egyházi rendből joguk van itt megjelenni több érseknek és püspöknek, némelly espereseknek és plébánosoknak, kik régi szabadalmaknál fogva élnek az itt megjelenhetési joggal; nem különben a' székeskáptalanok' és más egyházi testületek' követei. A' második és harmadik osztály, részint születés által, mint például az uri rend, részint választás által van felhatalmazva a' megjelenhetésre; e' jog részint bizonyos lovagi jószágok' birtokán alapul, vagy ha bizonyos családok' feje valaki, vagy végre ha bizonyos hivatal birtokában van; a' többit a' rendtársak választják, kiknek t. i. választó joguk van. A' negyedik osztály, a' polgárrend, a' városok és szabad mezővárosok, mellyeknek joguk van a' rendgyűléshez követeket küldeni. E' szaba-

dalmazott helyek számosak, 's többnyire tulnyomó a' hűbéri aristocratián. Felső-Ausztriában és Salzburgban 39, Stájerországban 37, Alsó-Ausztriában 19, Karinthiában 15, Morvában 7, Csehországban 4 és Galicziában 1 város van követválasztási joggal.

Tyrolban a' nagyobb és kisebb nemesség csak egy rendet képez, e' helyett a' parasztok' és nemnemes földbirtokosok' küldöttei a' negyedik rendet alkotják. A' rendek legalább is egyszer összegyűlnek évenként, 's csak egy kamrát képeznek az osztályok' és vallás' különbsége nélkül. Határozatok szótöbbséggel hozatnak. Elnök rendszerint a' tartomány' kormányzója vagy más főbb tisztviselő, vagy egy császári biztos, kinek megerősítése nélkül semmi határozat sem hozható. Az ülés a' császári előadásokkal kezdődik, melyekben rendszerint az egyenes adók kivántatvák, ámbár az adó-kivetési jognak elve mindenesetre a' korona' jogai közé tartozik, mégis csak a' tartományi gyűlések által gyakorolható; 's az adók ezek' jelenlétében irathatnak be, azután a' különböző kerületekre vettetnek ki és egy állandó választmány vagy fizetett 's három évre választott küldöttség által a' rendek' elhalasztása közben szedetnek és adatnak be. Az adó' tárgya után közérdekű tárgyakra mennek által; a' rendeket illeti az ellenőrködés és bizonyos helybeli intézetek' és jövedelmek' igazgatása 's hovafordítása felett; előterjesztéseket tesznek mind e' helybeli ügyeket illetőleg, 's így valóságos tanácsnoki a' koronának, inkább mint szabad tanácskozó kamara; 's habár látszólag kevés függetlenséggel bírnak is, de a' gyakorlatban annál több valóságos hatalommal, mivel sajátképen ők azon organumok, melyek által a' nép' szava a' kormányhoz jut; a'

követek szükségképen a' népnek minden osztályával érintkezésbe jönnek, a' népnek jóllétében ők magok is igen nagyon érdekelvek, személyökre nézve többnyire tiszteletes és értelmes férfiak, kiknek szava a' kormánynál, mely minden belső elégedetlenséget annyira igyekszik elkerülni, nincs minden fontosság nélkül. Ezen ügyek esztendő folyamatában részint a' választmány' részint a' küldöttek' rendszeres ülésében elintéztetnek. Mind a' választmány mind a' küldöttek az egyházi, az uri és a' lovagi rendből választatnak, az alsó tisztviselők pedig u. m. titoknokok, pénztárnok, jegyzőkönyvi iktatók a' polgári rendből is. Ezek rendszerint minden héten kétszer tartanak ülést, jegyzőkönyveket visznek, melyek a' rendgyűlésnek elébe terjesztetnek. Az ő hatáskörükbe tartozik a' rendek' vagyonának kezelése is, valamint a' nemesi birtokokra való betáblázás.

Az alsó-ausztriai rendek' mostani választmányi tagjai a' következők: Altmann, gottwichi benedictinus apát, Alajos, altenburgi benedictinus apát, Ambróz, lilienfeldi apát, Bernard, herczogenburgi prépost, Bartenstein János báró, gróf Beroldingen, gróf Seldern, gróf Fuchs Antal, Aichen de Paula Ferencz, Aichen Xav. Ferencz, báró Doppelhof és báró Moser. — A' rendek' küldöttjei ezek: János szt. ágostoni prépost, Zsigmond, a' scótok apátja Bécsben, gróf Kollaredo Mansfeld, landgróf Fürstenberg, báró Maienberg és Mittis lovag.

A' nemzetek' különbözése's azok' sajátos jogai és viszonyai mellett valóban igen nehéz feladat volt olly rendszert alkotni, mellynél fogva a' kormánynak középpontjából minden tanácskozó és végrehajtó hatóságoknak és statusszolgáknak egyenlő irány adható lett volna, melyben

minden alsóbb osztályai az igazgatási ágoknak központosításukat ismét feltalálják vala; nem is volt könnyű az országnak már említett kiterjedése 's a' nemzetek' különbözése mellett, a' nyilvános igazgatást úgy felosztani, más ágaiban pedig egyesíteni, hogy az ország' szükségeit gyorsan megismerni és az adott parancsokat szinte gyorsan végrehajtani lehessen. Ehhez képest természetesen sokoldalú, különböző kerületekre szakasztott, sokféle ellenőrségnek alávetett, 's végre ismét a' középponti hatósághoz visszavezető kormányrendszernek kellett kidolgoztatnia, melyet most előterjeszteni igyekezendünk. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az ügyek' elintézésénél a' collegialis rendszer mind a' legfőbb és közép mind az alsó hivataloknál elfogadtatott. Collegialis rendszer az, melly mellett a' tanácskozásoknak minden tárgya rendes ülésekben az előadónak előterjesztése után szavazattöbbséggel döntenek el; az elnökön fekszik a' feleletteher az előadott lettdolog' igazságaért és helyességeért. Némelly tárgyak, kivéven a' törvényeket, olly gyors elintézést és néha titoktartást is kívánnak, hogy csak az elnöktől végeztetnek el, de személyes feleletteher alatt. A' nyilvános igazgatás' főágai nemcsak saját udvari hivataloknál vannak központosítva, hanem mindegyik tartományban egy különálló kormányhivatalra bízva. Minden legfőbb és egyéb országos hatóságok olly hivatalnokokkal vannak betöltve, kiket maga a' kormány nevez ki és fizet.

Vannak bizonyos esetek, midőn valamelly különös dolog' gyors elintézése végett saját tartományi biztosságok neveztetnek ki, mellyek dolgukat végezvén ismét feloszlának.

Ausztriának végrehajtó kormányhatalma mindenik ágának főhivatala által igazgattatik; sok ideig ezen főhivatalok egymástól függetlenül munkálkodtak, de boldogult Ferencz császár nem lévén megelégedve eljárásaikkal, saját elnöksége alatt álló főhatóságot alkotott. A' most uralkodó Felség segítségül még néhány magasan álló személyt hívott meg cabinetjébe. E' cabinet' határozatai alatt áll gróf Kollowrath mint a' belső ügyek' kezelője, és herczeg Metternich mint a' külpolitica' ministere. Továbbá minden tartományban van három nagy hatóság, t. i. a' polgári, katonai és pénzügyi; a' polgárinak elnöke a' kormányzó, kinek oldala mellett áll az országos hatóság vagyis kormányzóság. A' mi ezen kormányhivatal a' tartományban, az a' kerületi hivatal a' kerületekben, ezek elnöke a' kerületi kapitány, ki, valamint a' kormányzó, tanácskozási hatóságával van körülvéve. Minden tartományban van egy parancsnokoskodó general a' fő hadi hivatallal, melyekről egy későbbi fejezetben fogunk szólni; szintugy bir mindenik pénzügyi kerület a' maga pénzügyi előljárójával, miről hasonlólag későbbben értekezendünk a' pénzügynél.

Most a' különböző collegiumokat és igazgatási ágakat fogjuk pontosabban szemügyre venni, 's azokat hat osztályba sorozni:

1. Olly hatóságok, mellyek a' Császár' személyéhez legközelebb állanak;

2. Politicalai és rendőri igazgatás;

3. Igazság-ügy;

4. Pénzügy-igazgatás;

5. Hadügy-igazgatás;

6. Számadási ellenőrség.

A' Császár' titkos cabinetje nem igazgató hatóság, hanem mintegy cancelláriája vagy titoknoki szobája a' császárnak, hogy egyes személyektől egyenesen a' Császár' személyéhez intézett kérelemlevelek átvétessenek és előadassanak; továbbá, hogy a' legfelsőbb parancsok és határozatok, cabinetparancsok, saját kézzel irt biletek stb. kiadassanak; áll egy igazgatóból és két titoknokból.

Legközelebb áll a' Császárhoz — úgy is mint igazgató, úgy is mint tanácskozó collegium — a' statusconferencia; ezt legelőször Ferencz Császár hozta be, szerkesztve állandó és csak ideiglen kinevezett tagokból 's rendszerint császár Ő Felségének személyes vagy annak elnöksége alatt munkálódik, kit Ő e' végre helyettesül kijelel. Itt központosulnak valamennyi igazgatási ügyek, hogy az alsóbb hivataloknál történt tanácskozások után a' legfelsőbb megerősítést nyerjék. Az állandó tagokat maga a' Császár nevezi ki, ezeknek címök status- és conferentialis minister; ők a' fejedelemtől legfőbb tanácsadói, 's vagy egyenkint vagy pedig fontosabb ügyeknél együtt kíváncsuk, mire ők vélekedéseiket kimondják. Ideigleni tagok, a' status-tanács' osztályainak 's az udvari hivataloknak elnökei; de az utóbbiak csak akkor jelennek meg, ha az ő osztályuk tárgyai fordulnak elő.

2-ik hivatal a' belső ügyekre nézve a' status és conferentialis tanács; ez csak vizsgáló collegium, nem vesz részt az igazgatásban, 's a' véghezvitt vizsgálat után vélekedését írásban adja be. Már Mária Theresia alatt szerkesztve, 1801ben új alakot nyert; áll a' különböző osztály-elnökökből, 5 status- és conferentialis tanácsosból, és 9 statustanácsi előadóból, kik az udvari tanácsosok és gene-

ralok közül választatnak ; ide járul a' többi személyzet is. Az osztályok száma négy , ugymint a' belső ügyeké , melyekhez az egyházi ügyek kapcsolvák ; a' pénzügyé , az igazságügyé és a' hadügyé ; mindezeknek saját főnökük van. Ez a' statusnak legfontosabb ellenőre a' belső igazgatás' szerkezete felett. Mindenik ülnök szavazatát írásban és külön adja , és köteles minden előforduló hibát mind a' formákban mind magában az eljárásban , mindent , mi a' fenálló rendeletek ellen történt , és mindent , mi bárminemű megkárosítását foglalja magában akár a' statusnak akár egyeseknek , kimutatni , mivége az alsó hivatalok tanácskozási jegyzőkönyvei tudomásul elejőkbe terjesztetnek.

A' titkos , házi , udvari és statuscancellária a' titkos , házi , udvari és statuscancellár' elnöksége alatt a' külső ügyeket igazgatja ; minden levelezések a' külső udvarokkal , alkudozások , statusszerződések' megkötései , minden diplomatai személynek alkalmazása és utasítással ellátása , képviselte minden a' statushoz tartozó tárgyaknak és egyes személyeknek a' külföldön , valamint a' német szövetség' ügyeinek is , mennyiben azok Ausztriát érdeklik ; szinte két osztályra szakasztva , u. m. a' tisztán külföldi és a' belföldet illető ügyekére ; mindenik osztálynak van egy status- és conferentialis tanácsosa , három vagy négy udvari tanácsosa , néhány statuscancellária-tanácsosa 's udvari titkoknai ; az ügyek nem együtt , hanem mindenik illető udvari tanácsostól külön dogoztatnak fel , 's a' házi , udvari és statuscancellár' jóváhagyása és felelősége mellett intézetnek el , ki csupán a' conferentiával , de sok esetben egyedül Ő Felsége személyével tanácskozik. A' statuscancelláriának meg van a' maga saját statuslevéltára és saját

fizetőhivatala. A' keleti academia, az udvari tolmácsok 's az udvari és cabineti curirok, parancsai alatt állanak.

Ezek után következnek az itt felszámlálendő udvari hivatalok, mellyek közvetlenül a' Császár alatt állanak, és mellyek a' különböző kormányágak középponti hivatalai gyanánt tekintendők:

1. A' cs. kir. egyesült udvari cancellária;
2. A' tanulmányok' udvari biztossága;
3. A' rendőrség' és könyvvizsgálat' udvari hivatala.

Ezek a' politicalai és rendőri igazgatáshoz tartoznak.

4. A' közönséges udvari kamara;

5. Udvari kamara a' pénz- és bányaügyekben.

Ezek a' pénzügyekhez tartoznak.

6. Legfelsőbb igazsághivatal;

7. Cs. kir. udvari főhadi tanács;

8. A' számadások' cs. kir. főigazgatósága.

Magyarországra és Erdélyre nézve más hivatalok léteznek, 's ezek ide nem tartoznak. Mindezen hatóságok közt csak egyik olyan, mellynek hatásköre a' monarchia' minden alkotó részére kiterjed, 's a' melly egyszersmind középponti igazgató hatóság, melly saját dologágait a' nagy status' épületeihez képest saját osztályokra sorozza fel, 's ezen hivatal az udvari hadi tanács, mellyről később szólni fogunk. Mindezen udvari hivatalok Bécsben székelnek. Megjegyzendő még, hogy az Isten-tisztelet', kézmű' és kereskedés', ugyszinte a' nyilvános építmények' 's a' tengerészet' ügye nem bírnak saját középponti hivattal, hanem a' többiek osztályaiba besorozvák.

A' politicalai igazgatás' élén áll a' cs. kir. egyesült udvari cancellária, ennek élén egy főcancellár, egy cancel-

lár 's egy alcancellár. Ezek alatt van 13 udvari tanácsos, kik alatt ismét udvari titoknokaik és udvari fogalmazóik állanak. Az udvari tanácsosok közt egy az egyházi rendből is mint előadója az egyházi, és egy orvos mint előadója az egészséget illető ügyeknek. Ezen hivatal' hatásköre kiterjed a' vallás és egyházi, egészségi és orvosi ügyekre, országutakra és vízépítésekre, a' hadügyekre, mennyiben azok a' politicához tartoznak, alattvalói viszonyokra, műveltségi ügyekre, nyilvános jótékonyági intézetekre, biztossági, kézműi és szegényi rendőrségre; legfelsőbb bíróságot gyakorol nehéz adóvétségekben, ugy szinte a' kiköltözési ügyekben, a' földadó' szabályozásában, 's általában az egész adóügyben. Végre hűbéri törvényszék a' császári hűbérleteket illetőleg. Ezen különböző foglalatosságok az udvari tanácsosok közt, kik egyzersmind előadók, részint egyes kerületenkint, részint pedig egész tartományonkint kiosztvák.

Minden tartományban a' kormányzó-hivatal (gubernium) ugyanezen foglalatosságokat viszi, ugyanezen organismus szerint. Hasonló political' igazgatóhivatal 12 központosul az egyesült udvari cancelláriában, mellyeknek helyök Bécs, Lincz, Grécz, Insbruk, Laibach, Triest, Prága, Brünn, Lemberg, Velence, Mailand és Zára. Az elnökök részint kormányzóknak, elnököknek, fővágrófoknak, 's itt-ott másod-elnököknek is neveztetnek, hol t. i. a' pölgári és katonai kormányzás egyesülve. Ezen kormányzóhivatalok mellé segédhivatalok kapcsolvák, u. m. országos építészeti igazgatóságok, mellyeknek az országut- és vízépítésekre kell gondoskodniok; országos számvivőségek, és kamarai ügyvédi hivatalok, mellyek-

nek kötelességök a' különböző tartományokban a' fejedelem és a' kincstár érdekeit őrzeni, nyilvános intézetek' ügyeit, ugyszinte némelly egyes a' statustól fedett személyekét képviselni 's rólok gondoskodni. A' Bécsben fenálló Camerae procuratura minden udvari hivatalnak ilyenmő ügyeit köteles vinni, miért is udvari és alsó-ausztriai Camerae procuraturának neveztetik; köteles egyzersmind a' jobbágyokat fizetés nélkül minden peres ügyekben földesuraságuk ellenében védeni, a' melly jobbágyok t. i. a' törvény' útjára igazíttattak. Van még minden tartományban egy tartományi fizető-hivatal is, mellyek' mindenike két osztállyal bir, eggyel a' bevételekre 's eggyel a' kiadásokra. Ezen tartományi igazgató-hivatalok alatt állanak a' kerületi hivatalok, mindössze 85-en, és Olaszországnak 17 delegatiója, 's mint legalsóbb hatóságok a' városi és mezővárosi magistratusok, gazdasági hivatalok és (mint már elébb mondatott) az elsőti bíróságok (Pfleggerichte, Landgerichte). Végre a' helybeli bírók, községelöljárók, helyhatósági gyülekezetek, 's községi tanácsok tekintete is munkásan belevág az igazgatóságba; a' zsidóságnak is itt-ott, kivált Galicziában, saját községi előljáróji vannak, kik a' zsidók' községi jószágait 's jövedelmeit igazgatják, az adókat behajtják és a' szegényekről gondoskodnak; Prágában is van egy ilyen községelőljáró a' zsidók számára.

Hogy a' kerületi hivatal minden fenemlített political és igazgatási foglalkodásokat egész a' legapróbb fokozaatokig gyakorolja, már csak abból is, mi ezen hivatalról az előbbeni cikkelyben mondatott, kivehető; meghalad minden alsóbb hivatalokat, gazdasági tisztségeket 'stb.;

ezenkívül minden esztendőben át kell vizsgálnia minden urodalmak', adó és szegények' számadásait; e' mellett van még minden kerületi hivatalnál egy erdőbiztos, kinek kötelessége valamennyi erdőt beutazni, 's arra vigyázni, hogy teremhetőségökön felül ne használtassanak, és így tüzelőfahiány ne támadhasson.

A' tanulmányok udvari biztosságának hatáskörét már a' nevelésről szóló cikkelyben érintettük.

Ennyiből áll körülbelül ezen kormányrendszernek szerkezete, melyet ha közelebbről vizsgálunk, a' következő sajátságokat vesszük észre rajta. Mindazon tárgyaknál, melyek a' kormányra kötelességeket raknak alattvalók iránt, p. o. vallás-tanításban, a' polgári nevelésben, igazság-kiszolgáltatásban, orvosi segedelem-nyújtásban és a' szegények' ügyében, valamint szinte a' statusjövédelmek' behajtásában és a' nyilvános rendetlenségek elnyomásában a' hivatalok' olly sora áll, melly rendszeres fokozatban egész a' legalsó helységbiróig leszáll; mindenike ezen hivataloknak benyújtja a' legközelebb álló felsőhivatalnak körülményes tudósítását, és ismét csak annak parancsai szerint cselekszik; e' szerint olly körfutása támad a' tudósításoknak és rendeleteknek, melyek a' főváros és tartományok közt egységet az ügyvitelben és szinte egységet az igazgatásban szül. Nevezetes összefüggést látunk a' nyilvános nevelés és a' polgári kormány közt; mert senki sem nyerhet nyilvános hivatalt, bármelly csekély

legyen az, ki nem mutathat elő bizonyosság-levelet arról, hogy a' behozott nevelési rendszer után neveltetett 's végzte tanulmányait; ezen bizonyítványok elegendők arra, hogy valaki kisebb hivatalokra alkalmaztassék, de a' kormányhivatalnokok még második, igen szigorú vizsgálatnak vetik alá a' kijelleteket, melyet ha szinte szerencsésen kiállottak, akkor nemcsak képesek hivatalra, hanem biztos meggyőződéssel is lehetnek aziránt, hogy fognak hivatalt nyerni. Igaz, hogy néha sok esztendeig kell várniok, de ha egyszer valaki a' legalsóbb fokon áll, feltéve hogy magaviselete jó, akkor szolgálatidejének viszonyához képest a' gyakornok legalsóbb hivatalát kell elnyernie és így szolgálatidejével előre meunnie; ha különös tehetségekkel bír, akkor előlépéssel egyik osztályból a' másikba tétethetik által, de saját osztályában a' szolgálat-idő szerinti előléptetés' általános elve szerint a' maga során kívül elő nem mozdíthatatik. Minden előléptetést az illető osztály' eljárójának kisebb tisztségű folyamodókból kell javaslatba hoznia 's a' magasabb hivatalnokok határozzák el a' további alkalmaztatást, melyben csak felette ritkán tesz változást a' Császár. Ezen hivatalok' betöltésében nemességre és családra csaknem semmi tekintet sincs; 1838ban tett átnézés szerint 360 magasabb statustisztviselők közt csak 71 nemes volt, a' legalsóbb nemességet is ide számítva.

Láthatni ebből, mennyire igyekezett a' kormány a' különböző ellenőrségek, a' minden önkénytől ment hivatalvitel, a' szolgálatidő szerinti előmozdítás rendszere által az igazságtalanságnak és rokonkegyelésnek még csak színét is elkerülni. Látjuk, mennyire gondja volt boldogult Ferencz császárnak arra, hogy minden legkisebb kö-

rülményről és viszonyról valamennyi tartományból azonnal tudósíttassék, 's miképen e' mellett mindenik alattvalójának szabad volt, valamint még most is szabad, legkisebb panaszát az erre meghatalmazott hivatalnál, vagy végre magánál a' Császár' Személyénél előadni. Látjuk egyszersmind, mennyire ügyelnek a' törvényes felsőségek' tekintetére, 's minden rágalmazás' szigoru megbüntetésére. Végre látjuk, miképen azon rendszer, hogy mindazon személyek felvétessenek a' statusszolgálatba, kik, miután sikerrel elvégezték az academiai tanulmányokat, a' magasabb vizsgálaton is szerencsésen átmentek, szép öszhangzásban áll azon uralkodó elvvel, hogy a' fejedelem' atyja a' maga népének, midőn csaknem ekképen szól hozzájuk: Kövessétek tanításomat, 's gondoskodni fogok élelmetekről. Ezt a' status valóban egész mértékben teljesíti is, mi a' következő számokból még világosabban ki fog tetszeni; ugyanis azon különböző-korú személyek' nagy számán kívül, kik hivatalt várnak, 35,080 valósággal alkalmazott status-tisztviselő létez, kik között még 91,100 más személy, mint alsó tisztviselők, vámbeszedők, határszéli vizsgálók, teherhordók és napszámosok a' császári bánya-művekben 'stb. fizettetnek a' kormánytól; ezeknek és mindnyájoknak el kell látva lenni nevelési bizonyítványokkal. Látunk tehát 126,180 embert, kik mindnyájan, mennyiben állásuk engedi, ugyanazon könyveket olvasták és ugyanazon tanítást kapták; kik a' kormány állandóságát nemcsak saját élelmők' fentartására, hanem gyermekeik 's unokáik javára nézve is, kik ismét a' statustól várnak alkalmaztatást, nyugpénzeket és nevelési segedelmezést (40 szolgálatév után az egész fizetésre mint nyugpénzre tarthatnak számot) elke-

rülhetlenül szükségesnek tartják. Ha még ezenkívül fontolóra vesszük, hogy az igazgatás' caractere önkényes kedvezést vagy előléptetést meg nem enged; ha látjuk, hogy minden kinevezés előrebocsátott, indítványozott, 's a' különböző hivataloktól megvizsgált javaslatok után végre a' Császártól hagyatik jóvá és erősítettik meg; végre ha egy pillanatot vetünk a' statustól aggott korokban ellátott tisztviselőkre 's az özvegyek' és árvák' fizetéseire: akkor mindenben nagy részét fogjuk feltalálni a' kormány' erejének 's állandóságának. Mi másképen mutatkozik ez, ha látjuk, miképen a' szabad Franciaországban egy minister-változás oly sok magasán helyezett statustisztviselőnek le-tételét, gyakran 1000 bizonytalan állásúnak kenyérvess-teségét is vonja maga után; míg itt az atyai gond nemcsak a' valóságos szolgálért, a' statustisztviselőért, hanem annak hátrahagyott családjaért is mindenütt kitünik. A' való-sággal szolgáló statustisztviselőknak 's azok' segédeinek állapotja a' következő táblából látható.

	Tisztvi- selők.	Gyakor- nokok.	Napi írnokok.	Szolgák, fel- vigyázók.
Az udvari személyzetnél	860	20		2,600
A' titkos cabinetben				
A' status-tanácsban				
A' titkos, házi, udvari és status-cancelláriában				
A' diplomata karnál . . .	240			10
Az udv. fő hadi törvényszéknél	180	70		40
Az igazsághivatalnál . . .	3,400	900	170	1,000
A' politikai igazgatásnál . . .	6,500	1,500	300	2,500
A' rendőri " . . .	500	100		1,800
A' pénzügyi " . . .	13,000	2,300	900	83,800
Az ellenörködő hivataloknál . .	2,800	300	260	130
Összesen . . .	27,480	5,190	1,630	91,880
Együttvéve . . .	126,180.			

Öregség által szolgálatra tehetlenné lett polgári tisztviselők' száma jelenleg 10,700-ra tétetik; özvegyek 13,200, árvák 9,600, kik mindössze 6,400,000 forintot állandó nyugdpénzül nyernek, ezenkívül van még mintegy 10,000 nyugalom-állapotba helyezett, 14,000 özvegy és 8,500 árva, kik noha sajátképi nyugdpénzt nem huznak is, mégis kegyelem-pénzeket, nevelési segedelmzéseket 's több effélét kapnak, a' mi ismét felmegyen 1,000,000 ftra.

Ha megfontoljuk azon hatást, melyet a' nevelésnek, a' felséges császári ház tagjai iránti személyes hajlandóságnak és az önérdéknek öszpontosítása a' nép' szellemére szükségkép gyakorol: könnyen át fogjuk látni, honnan származik, kivált a' népben, a' dolgok' fenálló rendének őszinte szeretete, melly mind a' franczia lázadás alatt, mind az ismételt ellenséges berohanás' alkalmával, ugyszinte a' legujabb politicalai zavarok alatt Európában, az ausztriai népnél mindig hangosabban nyilatkozott.

Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen módja az ország' igazgatásának, ez a' minden ügyeknek központosítása, igen sok tisztviselőt és szintolly sok pénzt kíván meg; de kevesbbé fogunk csudálkozni, ha azt mondom, hogy az alkotmányos Anglia, hol a' pénzügyek nyilvánosan vitattatnak, hol a' kormány' számára királyi gyárok és monopoliumok, valamint a' különböző tartományok közötti belső vámházvonalok ellátására' semmi nyilvános tisztviselők sem fordítatnak, a' polgári tisztviselők' száma még néhány év előtt 130,000 volt. Nem akarom azt vizsgálni, valljon ennek a' hivataluralkodásnak nincsenek e meg a' maga tetemes hibái is; valljon a' tabelláknak, átnézeteknek, ellenőrségeknek és átvizsgálásoknak ama' szeretete csak-

ugyan valóságos eredményekre alapult szeretet e; de annyit mondhatok, hogy valamennyi nagy hatalmak jóformán szintezen állapotban vannak, 's hogy különösen Francziaország Ausztriát a' terjedelmességben jóval felülmulja. Az angol Thurnbull beszéli, hogy néhány év előtt egy paraszt Déli-Francziaországban egy farkas' megöléseért a' hat francból álló törvényes jutalmát követelvén, e' végre a' falu' bírájához fordult; ez jelentést tett a' kerületi bíróhoz, ez az alkormányzóhoz, ez a' főkormányzóhoz, 's a' főkormányzó végre a' belügyi ministerhez; ez helybenhagyta a' jutalmat, hanem az utalványt a' pénzügyi ministerhez küldötte, ki minekutána aláírta, visszaküldötte a' belügyi ministerhez, honnan az ugyanazon utakon visszakerült a' falu' bírájához, kitől a' paraszt tíz hónapi várakozás után, egy rizma papiros felhasználása és vagy 12 tisztviselő elfoglalása mellett végre a' maga hat francját megkapta. Én itt csak a' valóságos dologmenetelt jeleltem ki, és azt akartam érinteni, mi abban az alattvalók' valamint a' status' javára szolgáló foglaltatik. Hogy e' sok és különféle 's hogy az igazságnak nagy szeretete 's a' vagyonnak épen oly nagy tisztelete kívántatik hozzá, 's a' valamennyi hivatalokrai felvigyázást magában foglalja, mind e' szembetünő és statistikai tekintetben a' legkörülményesebb tudósításokat és ismertetéseket közli minden felett, a' mi akár személyeket, akár kereskedést, műipart, földművelést és gyarmatokat, juhok', lovak' és szarvasmarha' számát, jutalom vagy büntetés, nevelési és vallási viszonyokat tárgyz; minthogy mindezekről a' legnagyobbtól a' legkisebbig táblalák készíttetnek, mellyek évenként a' főbb statustisztviselőknek elejökbe terjesztetnek, 's az ausztriai minister soha

sincs azon helyzetben, mellyben az angol vagy francia, hogy t. i. a' kamarától vagy a' parlamenttől kérjen statistikai felvilágosításokat; tabelláiba tett egyetlen pillanat őt azonnal mindenről értesíti.

ARISTOCRATIA.

A' régi és újabb időkben valódi értelmök szerint olly gyakran használt aristocratia, aristocrata szavak, t. i. „a' szellemileg vagy anyagilag legjobb és leghatalmasabbnak urasága“, valamint ezen, az újabb idők találmánya, mint csufszavak, egy párt jelelésére annyiszor elhasznált kifejezések, kényszeritenek erről, hacsak keveset is, e' könyvben szólnom. A' szó eredeti fogalma szerint két tekintetben igen helyesen használtatik: először mint kitünő osztálya minden teremtvényeknek, kivált pedig az embereknek, kik a' hozzájuk hasonlók közt különös tulajdonságokkal emelkednek ki 's azáltal saját osztályt képeznek, honnan a' születés-, birtok- 's ész-aristocratia nevezetei veszik eredetöket; másodszor bizonyos kormányforma tekintetében. Mi az aristocratiának ez utóbbi értelméről akarunk mindenekelőtt szólni.

Az emberi társaságnak már elejétől fogva, célja elérése végett, t. i. a' belső és külső biztosság' megalapítása 's a' szellemi és anyagi tehetségek' lehető legnagyobb ki-

fejtése miatt, kormányoztatnia kellett. E' kormányzási cselekvény soha nem eszközölthetett egyesegy személytől, sem valamennyitől összesen; mert az első esetben minden olly kormányzót, hacsak nem égből leszállott felsőbb lény, a' physikai idő 's physikai tér hiánya hátráltatá mindenütt cselekedni 's mindenütt megjelenni, a' hol köteleztetése erejénél fogva cselekednie és jelenlennie kell.

E' cselekvény nem gyakoroltathatik mindenkitől maga felett, mert különben kiki maga kormányozná magát, 's így a' korlátlan szabadság állapotja vagy minden statushatalom' megszüntetése feltételeztetnék. Ha pedig egyesegy személy vinné a' kormányzást valamennyi felett, a' képtelenség nem kevésbbé szembetűnő. Tehát elejétől fogva nem egyesegy sem a' többség, hanem mindig csak a' kisebb szám kormányozott; 's ez értelemben minden kormány aristocratia volt és lesz — a' dolognak, nem pedig a' szónak jelentése szerint. A' minden szájon forgó monarchia, democratia és aristocratia szavak közti különбözés sajátlag csak a' módban fekszik, mellyel ama' kevesen, kik a' dolog természeténél fogva csak kormányozhatnak, erre jutottak. Lássuk ezt kissé világosabban. A' korlátlan monarchiában csak az uralkodó hívja meg a' kormányzókat, kik t. i. őt a' kormányzásban segítik; minthogy pedig az uralkodó ezt csak kevés legmagasb hivatalnokokra nézve önbirálata szerint teheti, e' legmagasb hivatalnokok ismét alsóbbakat hínak meg, kikből végre saját zárkozott osztály támad, mellytől minden rendelet, minden intézkedés ered. De ezek' érdeke nem mindig egyez meg a' kormányzott ország' érdekével, mivel szaporodott jövedelmek 's kiterjesztett erőhatalom nem min-

dig azonos az ország érdekeivel. Keleten, hol az egyediség inkább kiválik, az illy aristocraták vezireknek vagy pasáknak neveztetnek.

A' democratiában — és pedig a' korlátlanban, mert csak a' legfőbb fokozatokról lehet itt szó — a' kormányzók egyenkint (viritim) választatnak. Itt mindenki legtermészetesb jogainak gyakorlatában lenni látszik; 's legnagyobb a' valószínűség arra, hogy csak a' kitűnő elme, csak a' képesség jut hatalomra; de kár, hogy minden eddigi tapasztalások bizonyítják, miképen az ugynevezett legtermészeteszerűbb közjog gyakorlása a' legnagyobb részre nézve alig hozott egyéb hasznót, mint a' tombolás napjait, míg a' szavazás tartott, midőn a' szószerűkre almát és répát dobálva vagy az asztalokon büszkén sétálva tölthetik kedvöket; melly alkalommal a' hatalomra jutni akaróknak kész pénz, vendéglés és itatás általi kegyvadászatát sem szabad tekintet nélkül hagyni. Mihelyt a' választás megtörtént, vége a' mulatságnak; 's az ekképen lett aristocrata vagy kormányzó lehet ugyan nagy tehetségű, mert e' nélkül mindazon cselszövények és törekvések, mellyek a' népi választás' vezetésére szükségesek, nem könnyen intéztethetnének; de többnyire várható, hogy a' nyugalmas és meggondolt férfit, ki elme és képesség mellett elszánt akarral is bír e' tulajdonságait csak jóra és hasznosra fordítani, többnyire más színben mutatkozik, mert sem az önalkotta néptombolásra, se aljas párti gunyolásokra nem akarja magát használtatni 's nem is használtathatik.

A' valódi értelemben vett aristocratiánál a' kormányzók mind a' két előbbtől különböző módon jutnak hatalomra, t. i. azok részeltetnek a' kormányzásban, kik sa-

játlag az országot képezik, azaz, kik azt birják, kiknek érdekei azonok az országéival, kik az országot ismerik, kik a' terheket viselik, 's kiknek állandóság adatva örökösödés és földbirtok által, melly a' status' valódi részvénye.

Ugy hiszem; ez értelemben kívánja Ausztria arisztocratiáját használni 's aristocratákat vagyis rendszeréhez szítókat képezni. E' végre alapítá intézvényeit, ezért adott törvényelőtti egyenlőséget, földbirtokra 's hivatalokra egyenlő képességet, valamint egyenlő nevelést; 's ha ez eddig nem is történt volna, oka azon még nem egészen egyenlő sulyban fekszik, melly a' születés-, birtok- 's ész-aristocratia közt létez. Ha majd a' születési aristocratia nem csupán mint emésztő, hanem egyszersmind mint munkás osztálynak bizonyítja be magát, ha a' pénzaristocratia terhes nyomását nem éreztetendi annyira a' szegényebb osztállyal, 's ha az ész-aristocratia nem csak tudós ugyan, de alkalmazhatlan 's idegen világból kapkodott teoriákkal foglalkozandik: akkor eljőendett az idő, midőn e' különféle ágak mind maguk közt mind a' status-czélokkal könnyen súlyegyenbe hozathatnak; 's a' kormány akkor csak segédekül híhatja meg azokat, kik mind eszöknél mind az ország- és kormányhozi állásuknál fogva arra alkalmasok.

TÖRVÉNYKEZÉS.

A' fenyítő törvényről a' szükségeseket már elmondottuk; most tehát csak az van hátra, hogy az igazság' kiszolgáltatásáról mindazon esetekben, melyek nem a' büntető törvény' körébe tartoznak, mondjunk némellyeket. Vagy egyes személyek, vagy egész testületek idéztethetnek törvényszék elébe; mind a' ketten különbözők lehetnek: szabadalmazottak, vagy nem. Szabadalmazottaknak nevezünk oly személyeket, kik születésöknél vagy más állásuknál fogva saját törvényhatóság alá tartoznak; mert tökéletes törvény előtti egyenlőség csak a' fenyítő codexben van; egyébiránt a' törvények mindenkire nézve egyenlők, csupán a' hatóságban, mellynél a' vádlott ellen a' per megindítatik, fekszik a' különbség. Nem szabadalmazottak azok, kik a' legközönségesebb első-uti bíróságoknak alávetvék. Hasonlót kell a' testületekről érteni; megeshetik t. i., hogy egész község, kolostor-egyesület, társaság idéztethetnek perbe, melyek különböző törvényhatóságok alatt állanak. Szintugy azon tárgyak, melyekről a' kérdés fenforog, oly vagyon lehetnek, akár pénz, akár földbirtok, melyről a' birtokos szabadon rendelkezhetik; mások pedig olyanok, melyek nyilvános felvígyázat alatt vagy más különben eredetöknél és alapításuk-

nál fogva privilegiált viszonyokban állanak, mint például a' fideicomissumok, majoratusok, magányosoktól alapított jótékonyági egyesületek, árvák' pénze 'stb. A' mondtakból következik, hogy már az első bíróságra különböző törvényszékek léteznek, t. i. különös és közönséges törvényszékek. Az elsőbbi osztályhoz tartoznak minden városi törvényszékek, városi és mezővárosi tanácsok, minden földesuri törvényszékek, patrimonialis törvényszékek, a' Pfliegerichte nevű törvényszékek az Inn negyedben és Salzburgban, a' tartományi törvényszékek Tyrolban 'stb. A' különös törvényszékekhez tartoznak az ország-törvényszékek (Landrechte), a' kereskedési és vallási, bányászti, hűbérnöki, és a' főudvari marsalhivatali törvényszékek.

Fejedelmi törvényszékek (Landgerichte) léteznek Bécsben, Gréczen, Prágában, Brünben, Lembergben, Tarnowban, Stanislawban; Syleziában van még három fejedelmi tartományi törvényszék, melyek sajátképen nem egyebek, mint földesuri hatóságok, és az illető birtokosoktól, nem mint az előbbiektől, kapják tisztviselőiket; e' törvényszékek' helye Teschen, Troppau és Johannesberg. Ezen törvényszékek collegialisok, nemesek, papok, fejedelmi helységek, kolostorok, rendek' testülete, rendtáblai jószágok, azaz olyan nemesi jószágok, melyeknek a' rendek' táblájánál besorozása által az árva-pénz biztosítva és a' betáblázás véghez vive van, — 's végre minden urbéri tárgyak' számára.

A' kereskedési és váltó-törvényszékek a' váltókkal és kereskedési ügyekkel bánó hatóságok' kezeiben vannak 's a' kereskedési hitel' megerősítése végett állíttattak fel; sajátáguk az, hogy a' fizetett személyzetén kívül még két

vagy három fizetéstelen ülnöke a' kereskedőkcarból, gyárnokokból vagy hajótulajdonosokból vétetik; Lembergben és Brodyban kétkét zsidó ülnök is van. Köztük némely-lyek önállók, mellyek önmagokban fenállanak, mint például a' bécsi, triesti, mailandi, velenczei és a' boczeni várostanács, melly a' vásár' ideje alatt első és második bírósági kereskedő törvényszéket képez. Nem önállók azok, mellyek más törvényszékekkel összekötvék, p. o. Prágában, Brünnben, Gréczben, Troppauban, Lembergben, Brodyban 'sat. a' várostanáccsal egyesülvék, szintugy Lombardiában és Velenczében 15 hasonló törvényszék találhatik.

A' bányász törvényszékek valóságosan azok, mint-hogy tökéletes törvényhatóságot gyakorolnak a' bányau-ügyekben, és a' bányásztörvényszéki helyettességek (Substitutionen), mellyek csak a' távolat miatt gyakorolják azon jogot, hogy tanukat kihallgassanak, határnapokat tartsa-nak 'stb., a' bányau-ügyekben csak a' sajátkép' e' végre fen-álló bányásztörvénykönyv szerint ítélnék. Létezik egy Leo-benben, Klagenfurtban, Laibachban, Steyerben, Hallban, Tyrolban egyesülve a' sóüggyel, Joachimsthalban, Cseh-országban, és még több más Morvában és Galicziában.

A' hűbérleti törvényszékek. Ha fejedelmi hűbérleteket illető ügy forog fen, akkor a' tartományi törvényszék a' kijelelt hatóság; minden magányos hűbérletekben pedig a' sajátképi hűbérleti törvényszék, p. o. Kremsirben min-den olmücsi érseki hűbérletekre nézve.

A' főudvarmarsali törvényszéki hivatal Bécsben van, mindazon pörös ügyekre nézve, mellyek idegen hatalmak' követeinél és küldöttségeinél előfordulnak, és személyes

polgári-ügyeire nézve az udvar' azon tagjainak, kik magok nem uralkodók. Elnöke a' főudvarmarsal, ki, menyire a' kérdés nemes vagy nemnemes személyt érdekel, négy tartományi tanácsost, azaz tagjait a' rendgyűlésnek, vagy 4 városi tanácsost veszen maga mellé. Ez a' törvényszék nem tartozik a' statushivatalok közé.

Az igazság-kiszolgáltatás 3 rendű bíróságra van szorítva; első rendűek a' közönséges törvényszékek, vagy a' privilégiált vidéki törvényszékek. 2dik rendűek a' különböző feljebbviteli törvényszékek; 3ik rendű a' legfőbb igazság-hivatal Bécsben. Rendszerint nem szabad a' 3ik bírósághoz folyamodni, ha a' 2od rendű bíróság az elsőnek ítéletét megerősítette, azonban gyakran folyamodás' útján a' Császár a' 3ik átvizsgálást is megengedi, mi azonban a' hivataloknak az esetről beadott vélekedése után saját rendelet által történik meg. Bíró csak meggyőződése után ítélt, igazság 's lélekismeret szerint, miért is e' tekintetben független 's önálló. A' fejedelem is aláveti magát mindenben, a' mi magányos vagyonát érdekli, 's mindenben, mi a' polgári törvényen alapult vagyonszerzési módot illeti, ezen törvények' határozatának.

Minden patrimonialis törvényhatóságoknál a' földesur felel tisztjének hivataloskodásaért 's a' letett pénzek' és árva-vagyon' biztosságaért; Galicziában és Stájerországban még különösen jószága' becsének $\frac{1}{8}$ részével kezeskedik; a' törvényszéki taksák a' törvényszék' uráé. Galicziában az igazság a' jobbágyoknak ingyen szolgáltat ki; minden esetek, mellyeknél a' felsőség maga is peres fél, más hivatalhoz utasíttatnak, különben is minden nagyobb urbéri ügyek a' vidéki törvényszékekhez tartozván. A' földesuri

törvényszékekhez tartozik még a' nemesi törvényszék (Adeliches Richteramt), hol t. i. a' törvényszék' urának az a' kötelessége, hogy minden árvaügyeket vigyen, az árva' vagyonát kezelje és jobbjai közt minden osztályra felvigyázzon és hivatala' erejénél fogva el is határozzon; ezenkívül ide tartozik a' telekkönyv' vitele; e' név alatt ez értetik: valamint minden nemesi jószág a' rendek' táblájánál birtokosaival, becsüjeivel és terheltetéseivel együtt be van írva, szintugy bejegyezvék a' telekkönyvben minden jobbjai birtokok, minden alkotó részeikkel, a' tulajdonos nevével és minden rajta fekvő adósságokkal vagy köteleztetésekkel; minden változás bejelentendő a' hivatalnál, és a' földesur' kezessége mellett bejegyzendő. E' könyvek a' kerületi hivatal ellenőrsége alatt állanak és jogerővel birnak; azon taksák, mellyek az átírást fizettetnek, laudemiumnak neveztetnek és nagy urodalmakban nem csekély részét teszik a' jövedelmeknek; bizonyos procentjét a' summának a' kezelő tiszt kapja. Azon taksák pedig, mellyek halálesetek és örökségi ügyek átírásainál fizettetnek, mortuariumnak hivatnak, 's valamint az előbbieket, a' földesurnak és kezelő tisztnek tulajdonai. Megjegyzendő, hogy a' fenyítő esetekben épen semmi taksák sem fizettetnek. A' forma minden törvényszékeknél, kivévén a' földesuriakat, collegialis, hol t. i. az ítélet a' bírák' jelenlétében a' jelenlevők' többsége által mondatik ki, a' földesuri törvényszékeknél ellenben csak egy valósággal kitanult és megvizsgált bíró van, a' két megkiváncsolt ülnöknek pedig nem szükséges megvizsgált jogtudósoknak lenni, azért is a' feljebbvitel csaknem minden esetben megengedtetik; néhány napi bezárás már jogot ad a' fel-

jebbvitelre a' kerületi hivatalhoz, mely a' rendőri áthágásokban a' második rendű bíróságot képezi. Ellenben minden fenyítő perben 3 megvizsgált birónak kell jelen lenni, mi végre a' földesur a' szomszéd városokból vagy uradalmakból megpróbált jogtudósokat köteles saját költségén hoztatni.

Miután már a' különböző törvényszékeket ismerjük, most egy valóságos perfolyamatot akarunk ábrázolni.

Mindenik vádlott magát akármelyik törvényszéknél szóval védelmezheti, midőn állításai jegyzőkönyvbe íratnak; szintugy minden vádló szóval előadhatja panaszát, de írásban mind a' kettő csak ügyvéd által történhetik. Az ügyvédek, mint minden országban, nyilvánosan megvizsgált és meg-esketett jogtudósok, kik miután a' különböző hivataloknál többet vagy kevesebbet dolgoztak, különböző nevezetekkel is birnak, számok meghatározott ugyan, de igen nevezetes. Ki ügyvédet fogad, azt vagy azon különös esetre, vagy minden előfordulható jogesetre iromány által fel kell hatalmaznia, különben az ügyvéd sehol sem fogadtatik el. Minthogy különböző testületek, személyek, egyesületek stb. léteznek, melyek ügye ingyen vezetendő, természetesen vannak nyilvánosan fizetett ügyvédek, kik ez ügyben eljárnak.

Ha tehát valaki valamely törvényszéknél bevádoltatik, a' bíró vagy azon hivatal által, mellynél bevádoltattott, írott meghagyást kap, hogy e' vagy ama' napon, e' vagy ama' vád miatt személyesen vagy képviselője által jelenjen meg; e' mellett a' határidő' kitűzésénél tekintetbe vétetik az illetőnek jelen-vagy távolléte stb., a' kézhez szolgáltatás, nagyobb bátorság végett pedig azon nyilvános

hatóság által történik, mely alatt a' vádlott áll; ha a' be-
 vádlott fontos okok miatt, úgy mint távollétel, bebizo-
 nyított betegség, meg nem jelenhetik, akkor a' határidő
 meghosszabbítatik, de csak egyszer; némely esetekben
 a' 3szori idézet is megtörténik, de akkor ennek nyilvá-
 nyosan kell megესni; ha a' törvényes határidők elmúlnak
 's a' vádlott mégsem jelenik meg, akkor makacsságban
 marasztaltatik. Ellenben ha ő vagy képviselője megjelen-
 nek, a' kihallgatott panasz és az írásban beadott vádpontok
 után bizonyos határidő jeleltetik ki; fontosabb esetekben
 többnyire 90 nap, hogy azalatt a' vádlott írott feleletét adja
 be, melyet replicának neveznek. Ekkor, ha a' felek meg
 nem egyezhetnek, vagy ha az ellenfél nincs a' felelettel
 megelégedve, második hasonló bánásmód engedtetik nekik
 hasonló határidőkkel, t. i. a' vádló köteles ismét bizonyos
 határidő alatt a' maga válaszát a' törvényszéknek beadni, ez
 szinte közöltetik a' vádlottal, ki reá a' kiszabott idő alatt
 második feleletét, mellynek duplum a' neve, benyújtja;
 erre a' perfolynamnak vége 's a' törvényszék kimondja itéle-
 tét, mi, a' földesuri törvényszékeket kivéve, minden je-
 lenlevő ülnökök által történik; az t. i., kin az előadás sora
 van, az egész jogesetet írásban kidolgozza, minden mel-
 léletekkel ellátva, kifejtégetésével a' jogalapoknak 's az
 ezekre vonatkozó törvényeknek, 's a' maga ítéletét írás-
 ban adja; ez a' tanácsban felolvastatik; a' ki nincs ugyan-
 azon véleményben, külön adja be ítéletét 's a' végső ítélet
 a' szavazatok' többsége szerint mondatik ki, azonnal írás-
 ba foglaltatik és a' feleknek a' fizetendő taksák' jegyzéké-
 vel együtt megküldetik. Ha felebbvitelhez folyamodnak,
 akkor ugyanazon perfolynam tartatik meg, de a' végső ité-

lethez azon határidő is hozzátéteik, melly alatt az ítéletnek végre kell hajtatni, midőn is semmi ellenmondás és semmi felebbvitel el nem fogadtatik többé, hanem ellenkezés esetében az illető hivatalok törvényes végrehajtásához fognak.

Minthogy a' bíró nincs felhatalmazva az adott határidőt meghosszabbítani, azt kellene hinnünk, hogy mindenik per rövid idő alatt és kevés körülményességgel végeztetik be; de mivel a' határidők sokféle és gyakran igen alapos ok miatt nem tartathatnak meg, azért is megengedi a' törvény, sőt némelly esetekben parancsolja, hogy az ellenfél megegyezésével a' határidő meghosszabbíttassék; e' végre mind a' két fél bizonyos napra (Tagsatzung) a' törvényszék elébe hivatik, hol a' határidő az okok előadása és megvizsgálása után meghosszabbíttatik; és mivel ez gyakrabban is ismételtethetik, vannak esetek, hol a' per csak néhány év alatt döntetik el. Azonban általában a' perek' hosszantartása miatt nem lehet panaszkodni, minthogy rendszerint még a' legbonyolódottabb és legfontosabb perek is, kivált ha magok a' felek is úgy akarják, néhány év alatt valamennyi bíróság előtt keresztül mennek és eldöntetnek; kevés a' példa, hogy valamely jogkérdés nyolcz vagy tizesztendeig el nem döntetett volna. Azonban ezen igazság-kiszolgáltatás a' felekre nézve rendkívül költséges 's igen számos faggatásokkal van összekötve az ügyvédek' részéről, kik természetesen minden oldalról saját hasznukat lesik; a' sok pertaksákon és bélyegpénzeken kívül, mellyek minden oklevélért stb. fizetendő; az ügyvéd a' maga munkájának bérét az összeirt papirosivek, tett különféle járások és azon idővesztés szerint számítja, mely-

lyet védenczével, és az ellenfél ügyvédével tartott beszélgetések' alkalmával 's a' különböző határidők' kitűzésével szenvedett; saját fáradságát és munkáját, melyet a' replicára és duplicára stb. fordított, szinte ideszámítva, melyek természetesen, minél több oklevelet olvasott a' tárgy felett, az idővesztéssel egy arányban nőnek, 's nem ritkán megtörténik, hogy a' felek azon két parasztnak sorsát tapasztalják, kik mese szerint a' tehénnek, melyért a' per folyt, még csak bőrét sem kaphatták meg. Egyébiránt mindenik félnek joga van ügyvédének expensorium nevű költségeit a' fejedelmi tartományi törvényszéknél (Landrecht) megvizsgáltatni, mi azonban ismét pénzbe kerül 's azonkívül a' birák' ítéletét többnyire megerősíti.

Mindazon személyeknél és tárgyaknál, melyek nyilvános felvigyázat alatt állanak, millyenek a' fideicomissum-jóságok, árvák pénzei stb., a' felek' akaratja tetemesen korlátozott, minthogy a' felvigyázattal megbízott személyek vagy hivatalok nemcsak mindenről tudósítandók, hanem hivataluknál fogva ellen is mondhatnak.

R E N D Ő R S É G.

A' rendőri ügyek legnagyobb részben elválasztvák a' sajátképen political hatóságoktól és saját udvari hivatal, t. i. a' császári kir. legfőbb rendőri 's könyvvizsgálati udvari hivatal alatt állanak. Ez szintugy van szerkesztve, mint a' többi udvari hivatalok, van egy elnöke, több udvari tanácsosa stb., benne központosulnak (Magyarországot, Erdélyt 's a' katonaj határszélt kivéve) minden e' szakba tartozó ügyek.

A' tartományokban mindenik kormányhivatalnak feje maga igazgatja tartományában ezen ügyeket, vannak szakbeli, altisztviselői, 's e' tekintetben az imént nevezett bécsi legfőbb hatóság alatt áll. Alsóbb hivatalok a' rendőri igazgatóságok 's rendőri biztosságok; például a' rendőri főigazgatás Bécsben 12 aligazgatóságokra van felosztva a' bel és külvárosokban; a' prágai rendőri igazgatóság, melly saját szerkezetű, 's a' többi tartományi fővárosok rendőri igazgatóságai, hol kormányhivatal létezik. A' velencei birtokban hét, Lombardiában 8 főrendőri biztosság van; ezeken kívül fenállanak némelly határszéli rendőri biztosságok, ilyenek csak magában Olaszországban 7 stb.

A' rendőri igazgatóságok felvigyáznak a' közrend és bátorság felett, ezen kívül felügyelnek a' polgárok egészségére, életére, vagyonára és erkölcsiségére stb.; ugy szinte némelly súlyos rendőri áthágások, kisebb vétségek, cselédügyek, kisebb polgári viták elintézése, veszekedések 's több e' félek reájok bízvák, de csak azon helyen, hol székeznék. A' kormányhivatal és gubernium alatt állanak

ugyan, de mégis a' rendőri legfőbb udvari hivatal nekik is legfőbb hatóságuk. Különben a' helybeli rendőrség a' kerületi hivataloktól, városokban és mezővárosokban a' városi tanácstól, falun pedig a' helységbeli felsőségektől vagy a' kerületi biztosságtól gyakoroltatik; nagyobb városokban ezen szolgálattelére rendőri katonaság tartatik, így p.o. Bécsben van 600 fegyveres rendőr, ide számítva a' 40 lovas rendőrt; más városokban ez a' szám kisebb 's gyakran nem több 10—12 embernél; Olaszországban, hol a' francziák rendszere megtartatott, a' majlandi kerületben egy lovas rendőri ezred létezik, a' velencei birtokban hasonló módon szerkesztvék, de nem neveztetnek többé gensdarmoknak, 's minden, mi a' nyilvános rendnek fentartását illeti, a' kormánynak engedtetik által, azért is a' rendőri katonaság az egész országban szét van osztva. Falun a' többi ausztriai német tartományokban felvigyázók vagy községőrök által láttatik el.

A' határszéli rendőrség főképen a' csempészet vagy dugároskodás ellen áll fen, 's egy sajátkép e' végre felfegyverzett rendőri csapat, melly határszéli vadászoknak neveztetik, de itt ott rendes katonasággal segédhint láttatik el, melly ez esetben a' rendes katonaság mindenkor a' polgári tisztviselő parancsai alatt áll.

E' hivatalnak állapotja és költségei a' felfegyverzett rendőrhatalomával együtt sokkal csekélyebb mint közönségesen hiszik; biztos kutforrások szerint az elnökkel, minden tisztviselővel, és az olasz két ezreddel együtt nem többbe kerül 1,600,000 ftnál. A' nyilvános rendőrség hatásköre a' következő alsó osztályokra válik szét:

1ször A' nyilvános biztossági rendőrség; ez figyelmét titkos társaságokra és szövetekezésekre, gyanus ösz-

szejöveletekre, összecsoportozásokra és csődülésekre fordítja, felvigyáz az utlevélügyre, valamint egyes gyanus személyekre; gondja van az utczai bátorságra, nem különben a' nyilvános multságokra, az utazók bátorságára, szóval mindenre, mi a' nyilvános bátorságot, akár a' személyekét akár a' vagyonét, veszélyeztethetné.

2szor Magányos és jólléti rendőrség. Ez minden statuspolgárnak élete, egészsége, személye, szabadsága, becsülete, vagyona és erkölcsisége felett őrködik; minek következtében felvigyáz az egészségnek minden megtámadójára, az öngyilkosságra stb.; azért is titkos fegyverek tartása, méregárulás's e' félék tiltvák; igyekszik vigyázatlanságokat, hanyagságokat vagy véletlen eseteket, melyek az életnek vagy egészségnek árthatnának, elhárítani; ide tartoznak a' tűzoltó intézetek, jutalmak megmentett ember életeért, kiirtása a' vad állatoknak, megováás a' veszett ebek ellen stb.

A' rendőri egészségi rendszabályokhoz tartoznak minden egészségi és gyógyászati intézetek, kerületi orvosok és sebészek alkalmazása; miről már egyik előbbi fejezetben szólottunk.

Az egészségi személyzet' száma a' következő táblából látható.

A' status- tól fizet- tek.		A' gyógy- intézetek- ben léte- zők.		Magányosak.		Összesen.		B á b á k.
Orvos.	Seborvos.	Orvos.	Seborvos.	Orvos.	Seborvos.	Orvos.	Seborvos.	
426	330	386	255	3,376	4,665	4,188	5,250	14,034

Mindössze

A' betegségek ellen állított intézetekre nézve, kiváltképen a' ragadó nyavaláknál, mind az országban mind a' határszéleken a' legszorgosabb munkásság fejtetik ki; ide tartoznak a' dögvész elleni vesztegházak, a' himlőbeoltás iránti rendelet, ugyszinte a' bujasenyv elterjedése ellen tett ovó rendszabályok, kivált a' déli tartományokban; a' betegek ápolása is az ő hatáskörükhöz tartozik, következőkép a' betegek, tébolyodottakra, szülő- és kórházakra felvigyázat. A' polgári betegházak' száma a' bennek felvett betegekével együtt (Magyarországot kivéve) 1837ben ekkép állott:

	Szám.	Felvett betegek.	Költségek.	Halálozások.
Mindössze	272	148,540	2,033,298 ft.	16,563

Katonai kórház volt 166, benne felfogadtatott beteg 113,867; de a' halandóság a' katonai kórházakban sokkal kisebb volt, minthogy a' katonai kórházaknál száztól három, a' polgári kórházaknál pedig száztól 12 halott számítottak; ennek oka az, mivel a' katona-kórházakban a' legjobb koru betegek 's az igen csekély betegségük is felvétetnek. Tébolyodottak' intézetei mindössze 38, 's esztendei költségek 398,000 fra ment.

Szülőház 37 mintegy 90,000 ft. költséggel.

Lelenczházak 33, mintegy 300,000 fr. költséggel, melly pénz magokban a' házakban használtatik fel, ide járul közel 1,000,000 fr., melly a' kisddekért, kik a' házon kívül neveltetnek, fizettetik; de megjegyzendő, hogy itt az olasz tartományok is felvétetvék, hol egyedül 17 ilyen intézet van; itt több mint 40,000 gyermek részint magokban a' házakban, részint azokon kívül neveltetik. Az ezen intézetekre fordított summa első tekintetre igen is

nagynak látszhatik ugyan, de ez a' nagyság egészen elenyészik, ha az 1837ki kimutatásban látjuk, hogy az ezen intézetek által ápolt gyermekek' száma 86,802.

Szegények' intézetei.

Ezekről már az elébbi czikkelyekben elmondottuk a' szükségeseket 's most csak annyiban érintjük, mennyiben a' rendőri hatóságok felvigyázata alá tartoznak, névszerint a' főfelügyelés' és életfentartás' tekintetében. Ezeknek száma (kivévén azokat, melyek minden helységben léteznek, miután mint már az előbbeni czikkelyekben megjegyeztük, minden helység köteles a' maga szegényeiről gondoskodni) a' következő táblából látható: 1837ben volt:

	Szám.	Résztvett személyek.	Költség fr.
Mindössze	5229	490,70	2,358942

Próbát tettek az egyes helységekben gyámolított szegényeket is ide számítani, 's azon eredmény adta elő magát, hogy 46 ember közt mindenkor van egy, ki valamely segedelmet akár eleségben akár készpénzben nyer.

Nem lesz érdektelen e' helyütt Villeneuve-Bergemont illy czimű munkájából: „Untersuchung über Ursachen und Natur der Armuth in Frankreich und England“ a' következő eredményt kiemelni: Angliában 1834ben a' szegények úgy állottak az egész népességhez, mint egy a' hathoz, Francia- és Poroszországban mint egy a' harminczhoz, Németországban mint egy a' húszhoz.

Különös felvigyázása alatt állanak a' rendőri hivataloknak az önkénytes és a' kényszerített dologházak.

Önkénytes dologházakkal birnak Bécs, Lemberg, Innsbruck, Trient, Boczen, Majland, Monza, Brescia, Cremona, Mantua, Bergamo, Como, Pavia, Lodi, Velence

és Verona, 's pedig az Olaszországban fenálló dologházak nem a' francia igazgatás' gyümölcsei, hanem már korábban fenállottak, névszerint 1783 óta. Hol dologházak nincsenek, ott az ügyefogyottaknak a' szegények' intézeteiben adatik munka. Kényszerítő dologházakkal birnak Bécs, Prága, Lincz, Lemberg, Klagenfurt, Triest, Insbruck, Schwacz, Botzen és Trient.

Vannak még ezenkívül özvegyi pénztárak, magányos nyugpénz-egyesületek, életbiztosítások, biztosító intézetek, takarékpénztárak 'stb., mellyek mind a' legfőbb rendőri hivatal' legfelsőbb felvigyázása alatt állanak.

A' személyes szabadságra nézve rendőri tekintetben még különösen megjegyzendő, hogy minden önkényes elfogatás tiltva, hogy minden névtelen feladás erőtlen marad, semmi elfogatást, semmi törvényes keresetet nem lehet reá alapítani, és hogy a' hivatalbeli hatalommal visszaélés mint büntett fenyítettik meg, szintugy a' rágalmazás és a' becsület' megtámadása a' fenálló szigorú törvények szerint büntetendő.

A' miket eddig mondottunk, a' nyilvános rendőrséget illeti, melly mint nyilvános hivatal fenáll 's azt szintolgy nyilvánosan gyakorolja. De hallani és olvashatni még egy igen számos és felette költséges titkosrendőrségről. Hogy ez Ausztriában valamint minden egyéb statusban valósággal létezik, ezt alig tagadhatni; de kiterjedését, hatáskörét és veszedelmes munkálódását tekintve, részemről ugy hiszem, hogy koránsem olgy tetemes, mint a' millyennek láttatni akarják. Az ausztriai német tartományokról szölok 's joggal merem állítani, hogy ritka országnak van kevesebb fizetett rendőrségre szüksége, mint

ezen ausztriai német tartományoknak. Itt a' nevelés 's a' közös érdekek képezik a' leghatalmasb felvigyázást; e' mellett az ausztriai jószívű és beszédes, kimondja jóformán mit gondol és nem tud sokáig titkot tartani, nem is beszélnek sehol nyiltabban és szabadabban mint Bécs fővárosban, hol egy vasárnap pohár bor mellett ritkán kerül ki valamelly tárgy a' maga dicséretét vagy gyalázatát. Hogy rendőri ügyviselők vannak, kik privát öltözetekben járnak el tisztokban, 's magokat bizonyos esetekben a' fegyveres rendőrséggel megismertetik, nemcsak tudvalevő és szükséges dolog, hanem gyakran az illető vádlottra nézve rendkívül kényelmes, mivel száz eset van olyan, hol az ügyek minden zaj és láрма elmellőzésével, sőt néha ezer néző szemei előtt csaknem észrevétlenül történnek; mert p. o. ha valamelly rendőri dologban egy rendőri szolga valamelly privátházba kénytelen menni, ez mégis minden esetre kimelőbb és kényelmesebb mintha a' rendőr formaruhájában vagy a' rendőri övvel ellátva menne be ugyanazon házba. Hogy idegenek és más bizonyos alkalmakkal figyelemre veendő személyek némi felvigyázat alatt tartatnak, tagadni nem akarom; de én itt valamennyi idegenre, kik huzamosb ideig tartózkodtak az ausztriai statusokban, hivatkozom és kérdem őket, valljon szenvedtek e a' rendőrség részéről valami tetemesebb kellemetlenséget vagy faggatást akár beléptökkor az országba, akár annak beutazásában, feltéven

- hogy törvényes uti levelekkel ellátva 's magokviselete általában a' fenálló országos törvényekkel egyezésben voltak. Egyes esetek, kivált bizonyos viszonyok közt, előadhatják magokat; de ezek általános szabályul nem szolgálhatnak. És kérdem földieimet, kik idegen országokat

beutaztak, valljon azokban, kivált Francia- és Németországban, nem szenvedtek e rendkívül többet; a' vizsgálatok, jelentések, előmutatások és látomásozások miatt, mint a' mennyit ezek miatt az ausztriai német tartományokban szenved az idegen.

A' rendőrség' hatásai közé tartozik még a' sajtó' rendőrsége. Ez korlátozó hatalom, melly valamennyi az országban nyomtatott és a' külföldről behozott könyvek felett kiterjed; öszhangzásban áll a' kormány' közönséges elveivel, t. i. a' békét azáltal igyekszik fentartani, hogy mindent kirekeszt, a' mi kétséget, nyugtalanságot 's háborgó vitatkozásokat támaszthatna, 's bármely súlyosan nyomja is ez intézkedés ittott a' hazai talentumokat, mégis a' külföldi termékekre nézve bizonyos formák mellett, t. i. mennyiben a' munkák értelmes és mivelt férfiakról származnak, rendkívül engedékeny.

Nem feladatomb vizsgálat alá venni, valljon a' censorok kötelességeiket teljesítik e, valljon általában hivatalukra termett férfiak e, valljon minden alkalomkor hivatalos kötelességök' teljesítésében a' kormány' szellemét helyesen felfogják e? Mert a' közt a' mi történik, és a' minek megtörténnie kellene, rendszerint igen nagy a' különbség. Azt sem akarom vizsgálni, valljon a' szellem általában az anyagi és társasági érdekek inkább vagy kevesebbé békó alá vetendők e? én minden idetartozandókra nézve a' német ausztriai tartományok állapotjára, azok jólétére vagy nem jólétére 's előmenetelére vagy hátramaradtára hivatkozom. 1832ben a' nem magyar tartományokban nyomtatásra bocsáttattak a' következő nemű és számú munkák:

Moral és theologia	62
Vallási tárgyak	667
Természeti és positiv törvény	25
Politica és politicalai törvénytudomány	16
Sebészet, gyógyászat és gyógyszerészet	119
Gyógytudományi és sebészeti értekezések	144
Philosophia	26
Philologia	9
Csillagászat	9
Történet és életírás	216
Physica és Chemia	20
Mathematica és Geometria	31
Országos és mezei gazdaság, technologia	48
Természettudomány	15
Építészet	23
Költészet, drama	197
Apró költemények és világi dalok	256
Hangászat és képző művészetek	51
Statustudomány	8
Föld- és utazás-leírások	106
Hadi tárgyak	8
Nevelési ügy, gyermekíratok	76
Grammatica, nyelvgyakorlatok és szótárak	103
Románok, elbeszélések, mesék	231
Almanachok, zsebkönyv, kalendariumok	195
Egyéb irományok	93

Mindössze 2,754

Őrizkedni fogok ama' felette kényes kérdésbe is ereszkedni, valljon általányos sajtószabadság' kívánsága inkább a' szellemi tehetségek' és az anyagi viszonyok' kifejlése ér-

dekében, vagy pedig inkább egy olly pártnak javára történik, melly a' győzelem' elnyerése után hihetőleg ugyanazon eszközökkel, sőt talán sokkal keményebbekkel élne az ellenpárt ellen. Csupán annyit nem hallgathatok el, hogy minden országban, még a' legszabadelműebbekben is, vannak törvények a' sajtóvétségek ellen, és hogy a' lényeges különbség ezen szabadság' hiányzatában és kiterjedésében fekszik; lényeges különbség az ausztriai német censura és például a' francia között az, hogy amaz megelőző rendszabályokból áll, emez pedig csak a' már megjelent munkát veszi zár alá, midőn a' rossz, mellynek elhárítása szándékoltatott, többnyire már elterjedett; hol a' költségek már meg vannak téve; mind a' szerző, mind a' kiadó perbe fogatnak és tetemes birságra ítéltetnek, ezenkívül gyakran még be is csukatnak; míg Ausztriában a' kézirat a' szerzőnek visszaadatik, 's a' nyomtatás' engedelme egyszerűen tagadtatik meg. A' színdarab, melly valami illetlent vagy a' kormány' nézetei szerint ártalmast foglal magában, sem nem nyomatik, sem nem adatik ki; míg Franciaországban többnyire betanultatik, a' vállalkozótól gazdag ruhatárral és díszítvényekkel felékesíttetik, kihirdettetik, sőt gyakran már el is kezdetik, midőn egyszerre a' nyilvános hivatal által a' darab' játszatása eltiltatik. Valóban nem tartozom azok közé, kik a' tespedést védelmezik, mivel a' nemmozdulás maga már hátramenetel; hanem még kevésbbé azokhoz, kik a' szellem tulműveltségében keresik a' népek' üdvét, mivel a' példák mind a' régi mind a' legújabb időkben mindig azt mutatták, hogy azon hasznokat, mellyek anyagi tárgyakban nyertek, az iránytalanul kifejlett szellem' buzongásai szétduzták ismét, vagy maga a' haszon csak csekélység volt.

Az anyagiakban kiváltképen a' műszorgalmiakban pedig Ausztria sem maradt olyan igen hátra; a' halhatlanságot azonban minden sajtószabadság' daczára mindeddig senkisésem találta fel.

P É N Z Ü G Y.

A' pénzügyhez számítom legelőször is annak kezelését; a' statusjövendelmet 's a' statuskiadásokat, és végre a' statusadósságokat és pénzügyi munkálatokat. A' két utolsó pont felett csupán azon főadatokra kell szorítkoznom, melyek valamint az újabb statistikai munkákból, úgy a' pénzügyet érdeklő hirdetményekből tudtomra estenek. Én azonban a' papiros pénzügy és az azzal szorosán összefüggő statusadósság' fejtegetésével kezdendém 's iparkodni fogok mindent, a' mi magamnak is nem terra incognita, értelmes rövidséggel előadni. A' papirospénz' eredete az ausztriai német tartományokban 1762re esik, midőn Mária Terézia 12,000,009 flot bocsátott forgásba papiros pénzben, bankó-czédulák nevezete alatt; a' készpénznek ezen egyenértékű képe eleinte igen kényelmesnek találtatott, 2ik József megszorította a' bankóczédulák' számát; 1785ben még 20 millió bocsátatott ki a' többiekhez. Ezen papirosok becse egyedül a' Felség' hitelén alapult. A' francia revolutio' kiütésekor 's a' szerencsétlen és költséges háboruk' folya-

mában ama' summa tetemesen megnagyobbított; úgy hogy 1797ben azok' realisatioja megszüntetett; becsők azonban 1799ig megmaradt, midőn értékek az ezüst pénzhez képest mindinkább kezdett csökkenni, minek az lőn következése, hogy minden portékának névszerinti ára tulságosan emelkedett, még pedig azon mértékben, melyben a' papirospénzek szaporítottak; e' mellett azonban még különösen megjegyzendő, hogy a' kormány, jóllehet a' legnagyobb szükségben, annyi őszinteséggel mindig volt, soha sem állítani azt, hogy a' papirosoknak csakugyan megvan valóságos értékek. Megengedte szabad kicserélését a' papirosnak és ezüstnek magányos emberek között saját belátásuk szerint. Ki is fizetett mindent, a' mi anyagi és élelmi tárgyakat vásárolt, nem a' névszerinti becsben, hanem a' szokott árok szerint. Az 1809ki táborozás, az ismételt ellenséges be-
rontások és oly sok tartomány elvesztése után ez a' summa 1811ben 1,000 millió forinton felül emelkedett, mely summa között igen sok hamis, még pedig, mint közönségesen hiszik, a' külföldről beküldött hamis papirosok is találtattak. Mindenféle eszközökről gondolkoztak, hogy ezen papirospénzt beválthassák, mivel 1806ban a' bankóczédulák' beváltásának javára felvett 75 milliónyi kölcsön az ujabban bekövetkezett szerencsétlenségek által elégtelennek mutatkozott. Ez a' kölcsön pedig abból állott, hogy minden német tartományokban a' földadóhoz és osztályos adóhoz egy pótléksummát mint bankóczédula-eltörlési segedelmezést toldottak. Dohány, só, vámok, postabér felemeltettek, 's valamennyi arany és ezüst edény megbélyegeztetett, a' mit puncirozásnak neveztek. 1810ben próbát tettek bankóczédulákat váltóczédulákkal 300at 100ért becserélni, 's e'

vége egy saját törőbiztosság neveztetett ki. De ez a' bánásmód igazolta magát, mert a' pénzkelet 100 p. frtól 1200 fr. bankóczéduláig emelkedett, 's azért a' 10% törőadótól, melyre ezen munkálat alapítva volt, ismét elállottak. — 1811 februar 20án végre megjelent a' nagy pénzügyi patens, mely a' papirospénzt névszerinti értékének egy ötödére szállította; és ezen így leszállított mennyiséget, t. i. 212 millió 159,750 forintot, ugyanannyi v. cz. ftért becséréltetni rendelte, mely munkálat a' beváltó és törőbiztosságra bízott. Ezen rendelet által a' fenálló papirospénznek forgása megszűnt, mivel a' kormány kinyilatkoztatta, 100 bankó forintot 20 forint ezüst pénzzel beváltani, de ezt nem pengő pénzben, hanem az ujan alkotott váltóczédulákban. A' kényelmesség, melyel ezen papirosok a' használatban birtak, annyira emelé becsőket, hogy a' kormány még 45 millió forintot bocsátott ki anticipatio-czédulák neve alatt; de csakhamar azután a' papirosok nagyot csökkentek, 's a' 45 milió most ismét más papirosokért becséréltetett. A' váltóczédulák becsők' felére csökkentek le. A' 20 millió lakosra a' franczia elfoglalások által megkevesbedett Ausztia kénytelen volt az Oroszszág elleni nagy háborúban résztvenni, egész Europa fegyverben állott, a' zavarodás mindinkább nőtt, Ausztia résztvett a' Francoiaország elleni általányos háboruban, 's csak 1815ben, a' párisi béke megkötése után, engedtetett meg a' kormánynak újabb pénzügyi reformokról gondoskodni. A' papirospénz, mely 1811ben a' leszállítás után 212 millióra ment, mintegy 650 millióig emelkedett, 's bece 20—30 percenttel csökkent. Az első, a' mit cselekedtek, az vala, hogy ezen papirospénznek, melyet általában bécsi értéknek neveztek,

szilárd és változhatlan becsét adjanak alapul, melyet 100 vfrban állapítottak meg 40 pforintért, 's a' papirospénzt ezen értékben minden nyilvános fizetésekben elfogadták. A' bécsi bank felállított, még pedig részvények' alapján, melyek egyenkint 500 pfrba kerültek, de úgy hogy csak 100 forint tétetett le pengő pénzben, 400 pedig váltó czédulában, 1000 vforintot számítván 400 pforintért. A' részvények' száma mindjárt eleinte 100,000-re határoztatott, melynek azonban nagy részét a' társaság visszatartóztatta. Célja vala e' banknak, visszahozatala a' forgásban levő papirospénznek, felélesztése a' kereskedésnek és közrehatás a' statusadósságok' eltörlésénél; azért is mind kereskedői mind pénzügyi munkálatokkal foglalkodik, ezenkívül új papirospénzt ad ki banknoták nevezete alatt, melyeket mindenkor kívánatára a' mutatónak pengő ezüst pénzzel köteles beváltani. Ezáltal kettős cél éretett el, első; hogy a' bank magának rendelkezhető tőkepénzt szerzett alapul; második, hogy a' papirospénz egymással, a' pengőpénzzel egy lábon állóval, cseréltetett fel.

A' második, egyszersmind legbiztosabb mód, a' papirospénzt a' pengő ezüst pénz, alapjára visszavezetni, önkintes beváltása vala a' statustól kibocsátott adósságleveleknek, melyek részint 5, 4, 3, sőt kevesebb kamatot is hajtottak pengő pénzben, 's a' melyek most tetemesen emelkedtek becsökben és statusadóssági átirásoknak (metalliques) neveztetnek. Azonban az egésznek ellátására és biztosítására egy törlő pénzalap és sajátkép e' végre ki-nevezett törlőbiztosság alapított. Ezen törlő pénzalap eleinten csak bizonyos számú statusadósság' törlésére rendeltetett; így például 1815ben 300,000 forint évenkinti

jövedelem a' galicziai sóbányákból ezen pénzalap' évenkénti rendelkezésére adatott; szintugy kapott egy millió flot tevő évenkénti jövedelmet a' papirospénz' átváltoztatása által támadt statusadóssággal, későbbben pótlékul nyerte a' statusjóságok eladásával bejövő pénzeket. 1818ban azon kötelezéssel terheltetett, hogy ne csak az ujan felvett statuskölcsonzetet, hanem a' régiebb statusadósságot is fogyasztassa, mely végre egy és fél milliónyi évenkénti jövedelem rendeltetett számára. Ezen gazdag ellátás mindjárt eleintén, nem különben azon kedvezés, hogy a' beváltott kötelezvényeknek minden kamatait további adósság-törölésre megtarthatta, azon szerencsés sikerü volt, hogy már 1829ben a' statuspénztárból számára rendelt évenkénti törlő summák egészen visszahuzattak, ugy hogy a' törlő pénztár saját eszközeiből, még pedig mint önálló intézet, a' Felségnek legfőbb védelme alatt folytatta munkálkodásait, egy saját igazgatóság mellett, mely a' maga vásárlásait a' nyilvános pénzcsarnokon 's a' folyó napi árok szerint tette.

A' nyilvános hiradások szerint ez a' törlő alap, mely most általános törlőalapnak neveztetik, 1839ben 185 millió 300,654 p. fnyi értékkel birt kamatozó statuspapirosokban, más jövedelmekben pedig 9,931,610 flal, és keletkezése óta 1817ben saját készpénzével beváltott, 350,475,520 fr. kamatozó statusadósságokban. — A' statusadósságokról röviden ezt lehet mondani: kétféle statusadósság van, a' régibb és az ujabb; a' régibb statusadósság különböző kölcsonökből áll, olyanokból, melyek 1811 előtt tétettek a' statustól 's olyanokból, melyeket az 1811ki patens becsökben leszállított, miért is igen csekély kamatokat adnak, azokat is papirospénzben.

Ide tartoznak a' bécsi városi bank' kötelezvényei, a' rendek' kötelezvényei, és több más magányos személyektől felvett kölcsönök, melyek mindnyájan névszerinti becsökben alászállítva csekély kamatjokat papirosban fizetik. Az újabb statusadósság 1815től kezdve magában foglalja minden a' kormánytól később tett kölcsönöket, melyek kamataikat ezüst pénzben huzzák 's mint már korábban mondatott, 3, 4 vagy 5 percentről szólnak. Ezek ismét két osztálybeliek, t. i. az ugynevezett metalliques, és azok, melyek későbbben sorshuzás által készpénzben visszafizettetnek. Ez utóbbi adósságok 1833-ban és 1835ben tettek, 's már nagy részök a' sorshuzás' útján valósággal visszafizettetett.

De hogy a' régi statusadósság ismét az elébbi kamatlábra emeltessék, különböző sorozatokra osztatott fel; ezen sorozatok pedig sorshuzásnak vettek alája, melyben hacsak a' sorozatnak száma kihuzatik, a' mostanig becsé alatt álló és csekély papirospénz kamatokat huzó régi adósságlevelek az új adósságok' sorába vétetnek fel, 's kamatjokat azontul pengő pénzben huzzák. Mindezen papirosok a' szerint birnak beccsel, a' mennyire azokat a' nyilvános kelet felebb vagy alább fizeti. E' kelet (cursus) szerint a' készpénzzel egyértékűek 's a' monarchián belül és kívül mindenütt pengő pénz gyanánt elfogadtatnak. Milly mennyiségű lehessen ez a' kamatozó statusadósság, nehéz meghatározni, mivel a' kamatok a' különböző statusadósági átírásoknál igen különbözők, 's egytől hatig változók; ha tehát valamennyinek névszerinti értékét összeírnák is, a' statusadósságnak igazi nagysága még sem határozható meg a' különböző becs miatt, mellyel a' na-

gyobb vagy kisebb kamatok miatt bírnak. Általános számítás szerint, melyet Springer János juris doctor 's a' bécsi es. kir. egyetemnél professor a' maga statisticájában ad, az összes statusadósság valamivel feljebb mehetne 900 millió forintnál. Valóban tetemes summa; de Anglia statusadóssága 7930 millióra megy, Franciaországé pedig 1721 millióra ezüst pénzben.

A' statusadósság általános adóssága a' monarchiának, minthogy nemcsak a' statuskincstár' jövedelmeiből kamatoztatik, hanem a' lehetőség szerint le is rovatik; egy része ennek a' privilegiált nemzeti banknak jut, mely a' papirospénznek beváltása által a' statusnak hitelezőjévé vált, 's ugyanazért lettek ezen a' statusoni követelések egy részévé a' bank alapjának; miből világos, hogy mind a' bank' szilárdsága, mind a' banknóták' hitele a' statusnak pénzügyi erejével közel összeköttetésben áll. Egy másik része a' statuskötelezvényeknek a' törlő pénzalaphoz tartozik, mely ezáltal a' statusadósság' fogyasztására hatni köteles saját munkálkodása által.

A' Lombard-velencei királyság saját intézettel bír saját statusadósságaira; mely a' bankkal együtt Majlandban áll fen és Montenak neveztetik, mely a' legujabb időben igen gazdagon ellátott törlő pénztárral köttetett egybe.

A' mit itt még hallgatással el nem mellőzhetek, az, hogy midőn megboldogult Ferencz Császár Franciaország ellen a' háborut elkezdette, melyet kiki igen hamar bevégzendőnek tartott, ezt ő azon szándékkal tévé, hogy alattvalóira nem fog uj hadi adókat vetni; a' mit eleinten valósággal meg is tartott, minden hadi terheket saját privát vagyonából és önkintes adakozásokból igyekezővén

fedezni; azonban a' háborúnak szerencsétlen menetele; melly Ausztriát több mint 20 esztendő's háboruba keverte, 's melly neki legszebb tartományaiba került és tömérdek költségeket kívánt, általányosan tudva van, 's itt csak csudálhatni a' fejedelem' állhatatosságát öröklött tartományai 's jogai' védelmében; a' fejedelem' minden népének rendíthetlen ragaszkodását, mellyek a' legérzékenyebb áldozatokat is a' legnagyobblelkű önfelajánlással tevék meg, 's a' statusnak nagy belső erejét, melly ennyi csapások után nemcsak fenállani, hanem igen gyorsan emelkedni is tudott.

Valamint minden igazgatási hivatalokra úgy a' pénzügy igazgatására nézve is vannak középponti hivatalok; u. m. közönséges udvari kamara, továbbá a' pénz- és bányászügyi udvari kamara; Magyarországra nézve fenáll a' magyar kir. udvari kamara. A' közönséges udvari kamara a' Császárnak közvetetlen paranesa alatt áll, van egy elnöke; több alelnökei, 20 udvaritanácsosa és igen számos alsóbb személyzete. Hatásköre rendkívül kiterjedett 's magában foglal minden pénzügyi 's kamarai munkálato-
kat, ugyszinte számos gazdasági tárgyakat; ehhez képest a' legfelsőbb felügyelést viszi mind a' status- és nyilvános alappénzek, mind a' regaliák felett, mennyiben ezek a' pénz- és bányászügyi udvari kamarához tartoznak; igazgatja a' nem sajátlagos adókat, taksákat, kincstári gyárokat, statuspénztárokat, nyugpénzeket, továbbá mindazon intézeteket, mellyeknek célja a' statushitel. Statusgazdasági tekintetben igazgatja a' felsőbb nemzeti műipart, a' kereskedői viszonyok' szabályozását idegen udvarokkal; hajózási, rendőri, vesztegházi intézeteket, új ta-

lálományoknak adandó privilegiumokat 'stb. 'stb. Igazgatja a' status' hitelmunkálatait, 's gondja van arra, hogy a' statusadósságok törlése a' szabályok szerint pontosan történjék. Ezen munkálatok két szakaszra osztvák; az elsőbe tartoznak az egyesült országos jövedelmek' igazgatásai, Olaszországban ezek kamarai magistratusoknak neveztetnek; a' második osztályba tartoznak a' legfőbb udvari posta-igazgatóság, a' lotteria' jövedelmeinek igazgatósága, a' tobákgyárak' igazgatósága, a' középponti pénztárak más három statuspénztárral, a' főudvari taksák és kiadó hivatal, az általános törlopénztár' igazgatósága és nyilvántartása a' kamatozó statusadósságnak. Az első osztályba soroztatnak az egyesült országos mellékjövedelmek' igazgatóságai, millyen a' tartományokban nyolcz létezik, ott székeze, hol maga a' kormányhivatal is székét tartja, csupán a' laibachi van a' grécziivel és a' dalmáciai vidékiek a' triestivel összekapcsolva. Mindegyiknek élén egy igazgató áll, és 4—10 kamarai tanácsos; azon tanácsos, kire a' határőrizeti ügyekbeni előterjesztés van bízva, egyszerűsmind parancsnoka az ezen országban felállított őrintézetnek, melléje rendelve egy főügyelő. Az ügyek itt collegialis uton szoktak végeztetni, de az elnök, ha a' többséggel nincs egy értelemben, a' végrehajtást elhalaszthatja, 's az elhatározást magasabb hatóságra bízhatja. E' hivatalok függetlenek 's közvetlenül a' közönséges udvari kamara alatt állók, azonban a' tartományelnökséggel sok tárgyakban egyetértésbe kell magokat tenniök; hasonlóképen minden törvényhozói határozatnak, még a' kamrai ügyekben is, kihirdetése a' legfőbb kormányhivatalnak van egyedül fentartva.

Ezek alatt állanak olly sok kerületi igazgatóságok, mellyek az ország' nagysága szerint 3—12 kerületre vannak felosztva; székök többnyire ott, hol a' kerületi hivatal, és előljárójok' czíme kamarai tanácsnok.

A' rájuk bízott ügyek következők:

1. A' vámügy. A' vámvonálnak megőrzésére és el-látására 13,000 határszéli vadász van felállítva; egy má-sodik őrintézet a' mellékes adók' igazgatásának biztosítá-sára a' tartomány' belsejében 6700 vámőrségi személyből áll, kik felügyelőknak, másod felügyelőknak, átvizsgálóknak, főfelügyelőknak és felvigyázóknak neveztetnek, a' különböző vámhivatalokon felosztvák.

2. Az utvámszedés. Minthogy valamennyi fenálló utállomás közül, mellyek' száma ezereket meghalad, csak 111 nincsen bérbe adva; az ehhez most alkalmazott sze-mélyzet felette csekély.

3. Emésztési adó. Itt is, minthogy az igazgatás kézi műüzőkkel, például serfőzőkkel, mészárosokkal, gyak-ran a' megalkuvás' útján nehézségekkel van összekötve, azért ezen jövedelmek is néha magányosoknak adatnak ki bérbe.

4. Dohányjövedelmek. Ide tartoznak a' dohány és burnót gyártása, eladása és a' feletti ellenőrség. A' gyár-tás saját igazgatás alatt történik, az eladás pedig raktá-rokból a' fő és kerületi árulóknak, kik az adóhivatallal számvetésben állanak. Ezekről szedik apró mennyiségben az ugynevezett traficansok dohányaikat kisebb mennyisé-gekben. Mindezeknek semmi fizetésök nincs a' statu-sztól, hanem az eladott áru' mennyisége szerint percenteket huznak.

5. A' bélyegadók. E' kezeléshez 9 bélyeghivatal áll fen.

6. Sójövedelem' hivatalai. Ezek nemcsak a' só készítéséről hanem annak eladásáról is gondoskodnak. A' sókereskedés 1829 óta a' német tartományokban szabad kézre bocsáttatott, de az eladandó mennyiségeket a' különböző császári hivatalokból kell beszerezni.

7. Status- és alapítványi jóságok' igazgatása. E' végre gazdasági, erdészeti 's többféle hivatalok léteznek.

8. A' taksaugy.

A' második osztályhoz tartoznak következő kamarai hivatalok:

1. A' legfőbb udvari postahivatal és alárendelt hivatalai; az első központosít minden ügyeket, melyek ide tartoznak és széke Bécsben; de ezenkívül vannak főpostai igazgatóságok a' tartományokban, és (Magyarország kivételével) számukra és nagyságukra nézve egyeznek a' kormányhivatali kerületekkel; ezek alatt állanak a' kiadó postahivatalok és felügyelőségek (inspectoratus), továbbá a' postaállomások és levélgyűjtések, hol ellenőrködő postatisztek alkalmaztatvák. Mindössze van 132 kiadó-hivatal, 1081 postaállomás, 156 levélgyűjtés és 155 vízi posta. Mindössze azonban nincsen több 51 kincstári postamester-nél, a' többiek privát személyek, kik részszerint vették, részszerint öröklötték postaállomásaikat, de mindnyájan az általános postaszabályzatnak alávetvék. — A' postakocsi-intézet a' levélposta-intézettel 1829 óta újra összekapcsoltatott; annak kezelése egy saját ágat képez a' postahivataloknál.

2. A' Lottojövedelmek' igazgatása.

3. A' dohány- és burnót-gyártás' igazgatása; e' gyártás történik a' császári gyárakban, 's helyei Heimbürg, Fürstenfeld, Sedletz, Göding, Viniéski, Trient, Svacz, Velence és Majland. Az anyag e' gyártáshoz Magyarországon, Amerikában és Törökországban vásároltatik. Az összes gyártás eredménye esztendőnkint mintegy 48,000 mázsa burnót és 230,000 mázsa dohány.

4. Az udvari taksa- és kiadó-hivatal.

5. Az általános törő pénzalap' igazgatása és nyilván tartása a' kamatozó statusadósságnak; munkálatai saját udvari biztosság által tartatnak ellenőrség alatt, melly biztosság minden fél esztendőben összegyűl, az eredményt a' Császárnak bemutatja és azt a' nyilvános sajtó alá bocsátja.

6. Középponti pénztár, csak 1817ben ujan felállítva, hová minden fenmaradó pénzek a' tartományi és külön pénztárakból, ugyszinte minden más forrásokból befolyások vitetnek. Ezen középponti pénztárból még három pénztár, melly az udvari kamara' igazgatósága alatt áll, fizettetik; mert a' többi pénztárak, u. m. az udvari fizetői hivatal, a' statuscancellaria pénztára, a' hadi fizető hivatalok, kamarai fizető hivatalok szinte csak a' középponti pénztárból vagy készpénzben, vagy a' nemzeti bankrai utalványokban, vagy annak tartományi pénztáraiból láttatnak el. A' tartományi pénztárak a' tartományokban felállított fiókpenztárak, melyek a' középponti pénztár' számadására nyernek pénzeket.

7. Végre a' közönséges udvari kamar' igazgatása alatt áll még a' bécsi cs. kir. porcellángyár, az udvari és stáussajtó, a' linczi gyapju- és szőnyeggyár.

A' második középponti hatóság a' pénz- és bányászati udvari kamara, melly 1834ben ujan szerkesztetett, a' kö-

zöns. udvari kamarától elválasztatott, új elnököt, 5 udvari tanácsost és 3 udvari biztossági tanácsost kapott. Ennek alatta áll a' bányászat, hutaügy és pénzverés, a' puncirozás, a' bányászathoz tartozó urodalmak és sóhivatalok.

Alrendű hatóságok:

1. A' bányai főhivatalok, mellyeknek fölviigyzata 's igazgatása alatt áll minden, mi a' bányászat és hutászat-hoz tartozik, a' bányajövedelmek' beszedése. E' bányai főhivatalok alatt állanak számtalan bányaiigazgatások, hámorok, sóhivatalok, erdőszhivatalok, öntészetek, a' celli aranybányászat Cillerthalban, valamint a' főnebb érintett bányatörvényszékek.

2. Pénzverő hivatalok, mellyek a' magyarországiakon kívül még négyen vannak, mint a' bécsi, majlandi, velenzei és prágai főpénzverő hivatalok.

3. Arany- és ezüst-beváltó, valamint puncirozó hivatalok többen léteznek a' tartományokban; mind a' kétnemű főhivatal Bécsben székez.

4. Bányai gyárok, mellyek szalmiakot, réz-vitriolt, cinobert, burnót-ólmot, 's más kereskedési czikkelyeket készítenek; ilyen a' nussdorfi, melly még különféle savakat és savanyokat is készít; a' frauenthali sárgarézgyár Stájerországban, az adriai cinobergyár 's több mások.

5. A' bányakészítmény-eladási igazgatóság Bécsben, melly a' kincstári gyárok' bánya- és hutakészítményeinek vagy beváltás által szerzett illynemű czikkelyeinek eladásáról vagy nagy kereskedő-házak általi eladatásáról gondoskodik. E' hatósághoz egy bánya- 's hutakészítményi pénztár is van kapcsolva. A' bányai adóknak magányosoktól beszedésére nincs külön hivatal felállítva; azok

ugyanis az érczek' beváltásánál ezek' árából vonatnak le, vagy a' bányatörvényszékeknél 's bányahivataloknál fizetnek, a' különféle számadások pedig az országos számvivő hivatal által vizsgáltatnak meg.

Mi a' status' jövedelmeit 's kiadásait illeti, ezek, noha nem köztudomás' tárgyai, mégis azon egyes hirdetményekből, mellyek külön tartományokban évenként közzététetnek, közelítve meghatározathatnak.

Mi pedig a' pénzügy' kezelését egészben illeti, erre nézve szigoruan megállapított rend uralkodik, t. i. a' középponti pénzügyigazgatóság által a' statusköltségeknek 's az ezeket fedező jövedelmeknek jegyzéke (ugy nevezett budget) készítettetik 's Ő Felségének elébe terjesztetik, kinek legfensőbb helybenhagyásától függ azoknak behajtása 's a' mennyiségnek meghatározása. Ha e' meghatározás megtörtént, a' behajtás kitűzött módon 's a' hatóságok közt felosztva vitetik végbe. A' jövedelmeknek hovafordítása felett a' kamarai hatóságok kimutatást szerkesztenek a' vizsgáló hatóságok' ellenörködése mellett, 's évenként a' Császár elibe terjesztik.

A' status' rendes jövedelmei következő négy forrásból erednek.

1. A' koronai javak (Domänen), mellyekhez tartoznak a' kamarai jószágok, statuserdőségek, nyilvános alapítványi jószágok.

2. Királyi haszonvételek, bányatermékek, pénzverészet, salitrom és puskaapor.

3. Adók, egyenes adók: föld-, ház-, személy-, mesterség- 's örökség-adók (jelenleg bizonyos taksákba számítvák 's igen leszállítvák), zsidóadók; nem egyenes

adók : emésztési adók , vámok , dohány , bélyegtaksák , só- , posta- és sorsjátéki jövedelmek , taksák .

4. Különös jövedelmek , kincstári gyárok , fiscalitások 's más illyenműek .

Általában véve Springer statisticájában a' jövedelmek következőleg jelölvék ki .

1. Status- és nyilványos alapítványi jó- szágokból	3,100,000 fr.
2. A' bányákból	900,000 „
3. Egyenes adókból	48,000,000 „
4. Nem egyenes adókból	79,100,000 „
5. Különös bevételekből	4,500,000 „
Összesen	135,600,000 fr.

Ezekből , a' nevezett statistica szerint esik , itt azonban csak minden ország' saját emésztési jövedelme a' közösbe számítva .

Ensen aluli Ausztriára	19,490,000 fr.
Lombardiára	19,200,000 „
Magyarországra	16,990,000 „
Csehországra	16,050,000 „
Velenczére	15,040,000 „
Galicziára	12,647,000 „
Morvaországra és Sziléziára	9,160,000 „
Ensen felüli Ausztriára	5,040,000 „
Stájerországra	4,321,000 „
Karinthia és Karnioliára	3,981,000 „
Erdélyországra	3,867,000 „
Tyrolra	3 242,000 „
Tengermellékre	2,864,000 „
A' határörvidékekre	2,639,000 „

Dalmáciazlára . . . . . 921,000 fr.

Turnbull a' bevételeket 1838 évben következőlegadja:

Egyenes adók :

Földadó . . . . . 38,987,954 fr.

Házadó . . . . . 3,895,178 „

Keresetadó (Erwerbsteuer) . . . . . 2,489,234 „

Személyadó (melly már megszűnt) . . . . . 1,307,451 „

Örökségadó (most megváltozott) . . . . . 879,160 „

Nem-egyes adók :

Emésztési adó . . . . . 17,841,347 „

Vámok (az árukön lévő ólombélyeget
betudva) . . . . . 12,037,692 „

Bélyegek . . . . . 3,232,048 „

Peradó 's tiszti jövedelem . . . . . 1,882,710 „

Sorsjáték . . . . . 3,363,682 „

Postai levelek . . . . . 1,417,362 „

Postai lovak . . . . . 376,952 „

Vámok . . . . . 1,854,157 „

Egyedárak :

Só . . . . . 19,404,807 „

Dohány . . . . . 8,784,376 „

Puskapor . . . . . 9,329 „

Koronai javak . . . . . 3,460,666 „

Bányák . . . . . 1,952,410 „

Magyar egyes bevételek (mellyekről azonban
Turnbull aligha jól van értesülve).

Adó körülbelül . . . . . 4,400,000 fr.

Zsidótürelmi adó, püspökök' várerősít-

vényi 's a' szepesi városok' adója . . . . . 536,000 „

A' statuskiadásokat szinte nem határozhatom meg bi-

zónyosan ; a' főnebb nevezett Springer professor követke-
zőleg jeleli ki azokat :

a' Felséges Udvar' kiadásai	3,000,000 fr.
statuscancellaria	1,200,000 „
politikai igazgatás	9,000,000 „
polgári és fenytő törvényszolgáltatás	5,800,000 „
pénzügyigazgatás	16,000,000 „
rendőrség	1,500,000 „
iskolaügy	2,200,000 „
számviteli ellenőrség	1,000,000 „
jótekonv intézetek	1,500,000 „
uti és vízi építések	5,000,000 „

Összesen 46,200,000 fr.

A' mi még fönmarad ; a' hadsereg 's statusadósság'
kamatjaira szükségés.

A' hadsereg közönséges békeállapotban 42,000,000
frba kerül , t. i. ennyi fordítottatott rájuk már Mária Therezia
alatt a' hétévi háboru' bevégezte után , melly összeg azon-
ban többnyire felülhaladtatik ; a' maradványból a' status-
adósság' kamatai fizettetnek.

A' tartományok' igazgatásai mindenütt saját bevéte-
leikből fedeztetnek, a' felesleg a' középponti pénztárba ada-
tik be , vagy a' hiány ebből pótoltatik : mi Dalmáciában 's
a' határőrvidékeken történik évenkint ; de a' határőrvidé-
kekre nézve meg kell jegyezni , hogy ezeknek jövedelmei-
ből a' határőrkatonaság' szükségei is fedeztetnek ; azért az
e' közép pénztár' évenkinti pótléka nem azok' igazgatására
(melly igen egyszerű), hanem a' katonaság' tartására fordít-
tatik ; e' pótlékösszeg Hiezinger' határőrvidéki statisticája
szerint évenkint 900,000 flra menne.

Még megjegyzendő, hogy az iskolákra, szegények' gyámolítására, jótékony intézetekre, nyugpénzekre 'stb., a' vallási és iskolai alapítványokból, valamint nyugpénz-alapítványokból (mellyek — mint már mondatott — részint saját tőkékből, részint taksákból, lehuzásokból 'stb. állanak) pótolttvák a' költségek; a' statuspénztárbóli kiadásokba tehát csak a' feleslegek tudatvák be.

Mi a' statuscanczellária' költségeit illeti, mellyek mintegy 1,000,000 fttal kevesebbek Angolországócinál, meg kell jegyezni, hogy e' költségekbe a' nyugpénzek nem számítvák be, mint Angliában.

Minthogy a' statusadósságok' összegét több statisticusok' adatai után mintegy 900 millióra tettük, e' szerint az évenkénti kamatokra fordítandó összeget is meghatározhatni körülbelül.

Még egy tárgy van, melly körül nagy kétség uralkodik, 's mellyet elosztatni akarunk; t. i. mennyi arany és ezüst nyeretik a' kormány' és magányosak' bányáiból. A' bányák és nemes érczek' ásványai nem egyedáruság Ausztriában; noha azok nagyobb részint kivált Magyar- és Erdélyországban a' kormányéi; mindazáltal magányosak munkálhatják a' saját telkükön lelt bányákat, ha a' kiásott érc' tized részét a' kormánynak adják.

Az 1834ki egész nyeremény tett 5,311 bécsi márka aranyat 's 93,062 bécsi márka ezüstöt (egy márka aranyat 366 fra 's 53 kra, egy márka ezüstöt pedig 24 fra számítva pengő pénzben).

Az arany' és ezüst' legnagyobb része, mintegy $\frac{3}{4}$ -da, Magyar- és Erdélyországból kerül; a' mondott évben, elég biztos kutfő szerint, adott:

Magyarország	}	2,144	márka	aranyat
		61,987	"	ezüstöt
Erdélyország	}	3,000	"	aranyat
		5,431	"	ezüstöt.

A' többi arany az arany-mosványokból 's a' Gastein közeli Nori havas hegyekből, az ezüst pedig Stájerország, Ausztria, Csehország 'stb. bányáiból nyeretik.

Turnbull következő jegyzékét adja egész ausztriai birodalom' minden bányatermékeinek 1834ik évben, Magyar- és Erdélyországéit is ide tudva 's a' kormány' és magányosak' bányatermékeit külön kijelölve; ez azonban az összes haszon, a' költségek' lerovása nélkül.

	Kormányé.	Magányosoké.	Összesen.
Arany márka	1,282	4,083	5,311
Ezüst márka	55,439	37,623	93,062
Kénéső, mázsa	3,543	31	3,574
Czín	36	887	923
Réz	13,992	28,627	42,619
Ólom	2,376	10,457	12,832
Czink	153	45	198
Vas	384,551	1,224,847	1,609,389
Öntött vas	59,343	148,855	208,201
Köszén	46,341	4,193,500	4,239,841
Hivatalos becsűsze- rinti összes értéke a' kormány' bá- nyatermékeinek	5,199,195		
Magányosokeinak		10,321,597	

Összesen 15,520,792

Azon általános megjegyzéssel végzem e' cikkelye-

met, hogy utóbbi 5 év alatt a' statusbevételek, noha az adókban némelly leszállítások történtek, mégis néhány millióval szaporodtak, 's bizton remélhetni, hogy ezután még inkább szaporodnak, ha sikerülend a' békét még több évig fentartani 's ha ezáltal azon sok javítások, melyek a' kereskedés' előmozdítására és a' közlekedési módok' könnyebbítésére nézve munkában vannak, létesültek.

Mi a' két legnagyobb statuskiadást, t. i. a' nyilvános adósság' kamatjainak fizetését 's a' hadsereg' tartását illeti, különösen az elsőre nézve melesleg közlöm az europai statusok' nyilvános adósságait, melyeket tekintve láthatjuk, hogy más statusok épen nincsenek jobb állapotban; de egyzersmind meg kell jegyzenem, hogy az ausztriai birodalom' segédforrásai nemcsak nagyok és jutalmasak, hanem némellyek még részint használatlanul maradtak, holott némelly más országokban azok majd egészen kimerítvék.

Europa' nyilvános adósságai 1839ben a' legujabb statisticusok szerint:

Anglia' adóssága	9,800,000,000 p. fr.
Hollandiáé és Belgiumé	1,900,000,000 „
Spanyolországé külföldre kamatozó	950,000,000 „
„ nem kamatozó	950,000,000 „
Franciaországé	1,900,000,000 „
Oroszországé	600,000,000 „
Ausztriáé	900,000,000 „
Poroszországé	240,000,000 „
Portugaliáé	237,500,000 „
Nápolyé	240,000,000 „
A' többi kis statusoké mintegy	400,000,000 „
Összesen	18,117,500,000 p. fr.
	9*

Az Europa szerte forgó készpénz azonban csak 2,300,000,000 ftra számíttatik.

Mi a' fenálló hadseregeket illeti, ezek minden statusnak valóban fölötte nyomasztó terhei, 's bizonyára legfontosb takarékoság volna megkevesbítésök, ha lehetne; de mióta nem mehet többé egy egész nép csatamezőre egy másik ellen, mióta a' háboru' sikere nem függ esupán számától, bátorságától vagy erejétől a' harcolóknak, hanem a' háboru tudománnyá sőt mesterséggé lett; mióta a' status' bátorsága, kereskedési biztossága, ereje, befolyási mérlege (tekintete) fenálló hadseregében, ennek derékségében, hadkészületeiben 's védintézkvényeiben fekszik: a' hadseregek csak közmegegyezés által kevesbítettethetnének meg, mi ugyan kívánatos, de nem könnyen kivihető.

HADKORMÁNY ÉS HADSEREG.

A' haditestületnek egészen saját törvényei és rendszabályai vannak. Az igazság-kiszolgáltatási törvények' gyűjtésére és megvizsgálására saját törvényszabó biztosság (Justiz-Normalien-Comission) áll fen, valamint egyéb katonai szabályokra nézve szinte saját katonai, political és gazdasági rendszabálygyűjtő udvari biztosság létez. Ugy-szinte az udvari haditanácstól kihirdetett törvények és rendeletek saját gyűjteményben kinyomatva közöltnak. Az ellenség előtti szolgálatra szánt katonaság' fenyítőtörvényeül

szolgálnak az 1808. évben kihirdetett hadi törvényczikkelyek, felvilágosításaikkal együtt. A' hadi törvényczikkelyek sajátlag kivonatok Mária Terézia' büntető rendszeréből 's fenyítő szabályaiból.

Ezenkívül a' katonai személyek kötvék a' köztörvények' nagy részéhez, mint a' vámrendeletek— és a' magánypörökre nézve. A' tengerészet 1824. évben saját törvényhatósági rendszert kapott. A' hadi törvények tehát három osztályba soroztathatnak:

1. Saját hadi törvények, mellyek csak a' katonáknak mint ilyeneknek adtvák.

2. Közősek, mellyek a' katonákat úgy illetik, mint más polgárokat;

3. Olyanok, mellyek a' katonáknál a' köz polgári törvények' kiterjesztését vagy korlátozását határozzák, például a' végrendelkezés' formaságiban, bizonyos adóktóli mentesítésben 'stb.

Az igazgatás, bizonyos tárgyakat kivéve, mellyek a' polgári igazgatással szoros kapcsolatban állanak (mint az ujonczozás, élelmezés, szállásozás 'stb.), saját középonti hatóság által vitetik, és pedig a' birodalom' minden részeiben egyiránt; e' hatóság udv. tanácsnak neveztetik, mellynek hatásköre kiterjed minden tisztán katonai ügyekre 's political gazdaságiakra, millyen az ujonczozás, elbocsátás, ruházás, fegyverzés, biztossági, pénztári 's egyházi ügyek, egészségi 's ápolási gondoskodás, valamint a' törvény-kiszolgáltatás, mennyiben ez a' katonai testületet illeti. Az udv. haditanács tehát nemcsak legfőbb katonai-political udv. hivatal, hanem egyszersmind legfőbb katonai törvényszék. Az udv. haditanács áll egy elnökből 's két

alelnökből, saját elnöki hivatallal, 10 katonai, political és gazdasági 's 4 törvénykiszolgáltatási osztályból, melyek' mindegyikének egy udv. tanácsosa van, csak a' katonai osztályban foglalkozik egy ezredes mint előadó; ezen osztályok' ketteje csupán a' határőrségre van szánva, melyeknek egyike törvénykiszolgáltatási, másika pedig egyéb ügyeit intézi el a' határőrségnek. E' mellett több tábornok tartozik e' hatósághoz, vagy mint val. udvari tanácsosok, vagy pedig csak mint mellérendeltek. Ezek az üléseken megjelennek, hol szavazattöbbség szerint történnek a' végzések.

Ezen osztályokon kívül, melyeknek mindegyike saját kanczelláriával bir, még különös hivatalok léteznek bizonyos ügyágak' igazgatására, mint egy apostoli tábori vicarius a' katonai egyházügyek' igazgatására, egy középonti ruházat-felügyelés, egy lóvásárlási felügyelés (Remontirungs-Inspection), egy közönséges hadi fizetőhivatal 's a' főnebb említett törvényező biztosság.

Az udv. haditanács alatt a' hadi kormányok, millyen mindegyik tartományban egy létez, intézik a' katonai ügyeket. Némelly fegyvernemek 's ügyek különös főhatósággal birnak, melyek azonban mindig az udv. hadi tanács alatt állanak; illyenek a' főgeniehivatal, a' pattantyus-fegyverészeti főhivatal 's a' főszállásmesteri kar.

A' főgeniehivatal, egy főigazgatóval (ki jelenleg Ő cs. kir. Fensége János Főherczeg), felügyel a' mérnök-, árkász- és építész-testületre 's minden erősítvényekre. E' főhivatal alatt, de csak az építészetre nézve, áll 14 kerületi erősítvény-igazgatóság, majd mindig azon helyen, hol a' fő hadi kormány van, 's 32 helyigazgatóság az erőssé-

gekben. A' tudományos ügyeket sajátlag e' végre rendelt tábornokok, a' politicaikat és gazdaságiakat egy hivatalbeli tanácsnok, a' törvénykezéseket egy ügyvéd (auditor) dolgozza ki 's adja elő. A' jegyzőkönyvek az udv. hadi tanács elébe terjesztetnek.

A' pattantyus fegyverészeti főhivatal, Ő cs. kir. Fensége Lajos Főherczeg' igazgatása alatt, felügyel az egész pattantyus-, bombász- és tüzelő-testületekre, melyeknek ügyeit, valamint a' főgeniehivatal, rendes ülésekben intézi el, kivéven a' törvénykezési ügyeket, mellyek ugy vitetnek, mint egyéb ezredeknél. E' főhivatal alatt áll 14 helytálló pattantyus kerületi kormány, többnyire azon helyeken, hol a' fő hadi kormányok vannak. Ezek alatt áll még 31 állomási parancsnokság (Posto-Comanden), valamint a' kincstári fegyvergyárak, az öntő- és fúróműhelyek, a' salitrom- és puskaapor-gyártás. A' fegyverészeti főhivataltól csak a' sajátlagos pattantyussági szolgálatra nézve függenek, egyebekben a' hadi kormányok alatt állanak.

A' főszállásmesteri kar az országok' megméréséről, mappázásáról, 's katonai-statisticai leírásokról gondoskodik. E' munkálatok osztályokra felosztva dolgoztatnak ki, melly hivatalosztály' igazgatói a' testület' főbb tiszteiből állanak; az egész egy valóságos vagy ideiglenes főnök alatt van, ki mindig tábornoki rangot visel. Ide tartoznak a' majlandi katonai-geographiai, valamint a' bécsi topographiai-lithographiai intézetek, hol rajzok, ország- és helyzet-mappák készíttetnek, melly szolgálatra nézve az építészi testület is a' főszállásmestertől függ.

Fő hadi kormány van 12:

Ens alatti Ausztriáé Bécsben,
 Belső-Ausztriáé, Illyriáé 's Tyrolé Gréczben,
 Csehországé Prágában,
 Morvaországé 's Sziléziáé Brünben,
 Galicziáé Lembergben,
 Lombard-Velencze országé Veronában,
 Magyarországé Budán,
 Dalmáciáé Zarában,
 Erdélyországé Nagy-Szebenben,
 Horvátországé Zágrábban,
 Slavoniáé és Szirmiáé Pétervárott,
 A' Bánságé Temesvárott.

Mindegyik fő hadi kormány' élén egy parancsnok tábornagy áll, ki Dalmáciában egyszersmind polgári és hadi kormányzó, 's Galicziában a' főkormányzó még a' parancsnok felett is áll.

Az előforduló ügyek öt szakra vagy előterjesztésre (Referate) osztvák:

1. katonai szakra, mellyben előadó egy stabalis tiszt, ki egyszersmind főparancsnoksági segéd;
2. publico-politicaira, mellyben előadó egy tábori titoknok;
3. gazdaságira, mellyben egy fő hadi biztos az előadó;
4. élelmezésre egy fő élelmezési igazgatóval, ki egyszersmind e' szakban előadó;
5. törvénykiszolgáltatására, egy főauditorral, ki szinte az előadó.

A' fő hadi kormányok' kiegészítéseül szolgál még mindenütt egy judicium delegatum militare mixtum, melly elsőbíróságu hadi törvényszék mindazon polgári peres

ügyekre 's nemesi ítélőhivatal mindazon személyekre nézve, kik a' főhadi kormány kebelében tartózkodnak, és semmi ezred vagy hadtestület' törvényhatósága alá nem tartoznak; minden személy az ezredestől kezdve fölfelé, minden önálló testületek' parancsnokai, magok az ezredek, ha egész testületben vádoltatnak 'stb. Elnök a' kormányzó, előadó a' főauditor, ki mellé egy stabális auditor van adva. Bécsben, Gréczben, Prágában, Brünben és Lembergben polgári tanácsnokok (közönségesen országtanácsnokok) is advák melléje előadókul, 's azért vegyeseknek neveztetnek az illy ítélőszékek.

Az egészségi ügyben a' fő hadi kormánynál befolyása van a' tábori orvosi igazgatóságnak, mellynek élén egy stabális orvos áll. A' lelki ügyeket egy tábori superior igazgatja. A' bevételeket és kiadásokat a' hadi fizető hivatalok kezelik.

Azon tartományokban, mellyek a' fő hadi kormány alá tartoznak, a' fővárosokban hadi főparancsnokságok vannak, mint Linczben, Insbruckban, Laibachban, Tropauban; az illy parancsnokságok a' kormányzó tábornokokat képviselik 's a' politicai országhatóságokkal intézkednek.

Az ügyek testületiek (collegial); 's itt is, mint az igazgatás minden egyéb ágaiban, azok a' legalsóbb foktól a' legfelsőbbig, a' középponti főhatósághoz vitetnek át ellenörködve; kezdődnek pedig az ügyvitelek már azon ezredek-vagy testületeknél, mellyek századokra osztvák 's mellyekben már a' százados parancsnok kisebb fokban ügyintéztést gyakorol, t. i. csupán a' hadi ügyekben, a' politicaikban, a' gazdaságiakban, az élelmezésiekben, valamint a' törvénykiszolgáltatásiakban, midőn a' katonai rendszabályok

elleni vétségben ítéletet hozhat 's büntetést szabhat; mind-ezen öt tárgyról alatta levő tisztársainak ellenőrködése mellett jelentéseket tesz az ezredparancsnoksághoz, mely-lyeket a' zászlóal' parancsnoka megvizsgál és jegyzésekkel kísérve aláír. Az ezredeknél ezen öt különböző tárgyak, mellyek utóbb a' fő hadi kormánynál öt osztályt képeznek, már világosan kijelelvek 's egymástól elválasztatvák, mint-hogy a' csupán katonai tárgyakat a' segédtsízt, a' törvény-kezésiakat és publico-politicaiaikat az auditor, a' gazdasá-giakat 's élelmezésiakat a' számvivő kidolgozza 's az ezred-parancsnoknak elébe terjeszti elhatározás végett, valamint az egyházi és orvosi ügyeket a' tábori pap és orvosok vi-szik. Illy rendben mennek az ügyek a' fő hadi kormá-nyokhoz; miután t. i. előbb a' brigádosnál megvizsgáltat-tak, véleményvel elláttattak és bejegyeztettek, az osztály-parancsnokhoz ugyan a' végett vitetnek, ki is azokat ösz-szegyűjtve a' fő hadi kormánynak elébe terjeszti; innen aztán az údvari hadi tanácshoz küldetnek. Minden parancs és elintézett ügy a' legfelsőbb helyről fokozatilag ismét visz-szamegy a' legalsóbbhoz, sehol sem tartóztathatik fel, ha-nem késedelem nélkül tovább kell küldetnie. Főntartóz-tatás csak ott engedtetik, hol az ügy kidolgoztatik, hol tu-dakozások, vallatások 'stb. tétetnek: mik időt kívánnak. Olly helyeken, hol az ügyek csupán megvizsgáltatnak, erre igen rövid idő engedtetik. E' feletti ellenőrségek nemcsak a' mindenütt vezetett jegyzőkönyvek 's a' hozzáírt kelet (datum), hanem többnyire maga az oklevél tartalma ellen-őrködik, mellyben kitétetik, hogy ekkor meg ekkor ka-pott megbizásból, mai napon következő végzés hoza-tott 'stb.

A' ruházatról, fegyverzet- és hadiszerekről gondoskodó biztosságok' helyei Stockerau, Prága, Brünn, Jaroslaw, Grécz, Verona, Ó-Buda és Károlyvár. A' hadiseregnek alkalmas lovakkal ellátására, különösen a' lótenyésztés' javítására nézve, létez a' lóujonczozás- és pótlás-felügyelő-intézet, melly alatt vannak a' kincstári hadi ménesek t. i. Radautzon Bukovinában, Mezőhegyesen és Bábolnán Magyarországon; Biberben Stájerországban, Osiákon Karinthiában, továbbá a' 7 lóujonczozó osztály a' tartományokban, mindegyiknek bizonyos állomása levén saját kerületében. Igy 1838. évben volt 413 hágóállomás (Belegstationen) 1777 csődörrel, 's a' katonai öt ménesben 5,140 császári ló tartatott és 900 csikó tenyésztetett; innen a' különféle csődörök pótoltnak, az alkalmas kanczák további tenyésztésre megtartatnak, a' gyalogsági stabilis tisztek alá 's a' lovasságnál szolgálatra az alkalmasok kiválasztatnak, a' többi gazdasági használatra fordítatik vagy eladatik.

A' törvénykezési ügyben az udv. hadi tanács legfőbb hatóság, melly osztály törvénykiszolgáltató gremiumnak neveztetik; van itt két tábornok mint szavazatos udvari hadi tanácsnok, 4 megvizsgált törvénytudós udv. tanácsnok mint előadók. Második bíróság a' közöns. hadi felebbviteli törvényszék Bécsben, mellynek elnöke egy főrangu tábornok, van egy udvari tanácsnoka mint kanczellária-igazgató 's tiz felebbviteli ítélőbirái. Ez egyetlen felebbviteli törvényszék minden hadi törvényszékekre nézve; 's ez egyszersmind megvizsgálja 's kijeleli az auditorokat 's egyéb hadi törvényszéki hivatalnokokat. Elsőbiróságok a' judicia delegata militaria mixta, az ezredek és hadtestületek

törvényszékei, melyekhez tartoznak a' testőrségi, genie- és tengerész-testületi törvényszékek 's az invalidházak' parancsnokságai; a' bécsujvárosi katonai akademiának saját törvényhatósága van. Összesen 160 önálló auditorság létezik.

Az ezredek' vagy hadtestületek' törvényszékei állanak a' főítélőből (Gerichtsherr), ki e' jogát írásbeli oklevél által az ezred' mindenkori parancsnokához juttatja, fentartván azonban magának bizonyos eseteket, mint a' tisztek' pöröit 'stb. Ezen főítélő' nevében alakul az auditorsági törvényszék, mellynek elnöke egy stabalis tiszt; tagjai: a parancsnok' nevében törvénykiszolgáltató auditor, ki egy-szersmind előadó 's tudósító szavazattal (votum informativum) bír, — továbbá két kapitány, két hadnagy, két őrmester, két káplár, két alkáplár 's két közember. E' törvényszék vizsgálat alá vesz 's elítél minden az ezred- vagy testülethez tartozó személyt, az alezredestől kezdve lefelé; 's ha tiszt a' vádlott, az elnöknek ennél idősbnek kell lennie rangjára nézve 's a' törvényszéknek teljes személyzetűnek, melly ez esetben haditörvényszéknek (Kriegsrecht) mondatik; ha pedig őrmester vagy alsóbbrendű a' vádlott, elég, ha a' főnebb előszámlált személyeknek csak fele van is jelen, melly utóbbi igazság-kiszolgáltatás törvényes elismerésnek (Rechtliches Erkenntniss) neveztetik. Ha azonban alezredes vagy őrnagy állítattik a' törvényszék elébe, idegen ülnököket szükséges kinevezni.

Az auditornak kell a' nyelvet tudnia, 's ha nem tudja, akkor egy megesketett tiszt vagy altiszt szolgál tolmácsul, ki is, mint ilyen, minden irományt aláír. A' hadi törvényszék elébe hallgatókul az őrmestertől kezdve lefelé jó magaviseletű 's oly személyek parancsoltatanak, kik a'

nyelvet értik, 's kik, ha lehet, olvasni és írni tudnak. Mielőtt a' kihallgatás kezdődne, az elnök az összegyűlt személyzetnek jelenlétök' fontosságát és célját az őket illető jogokkal együtt lelkiismerete 's az ismert hadi törvényczikkek szerint elejőbe terjeszti 's tudtokra adja; ezután megeskütteti őket, 's a' törvénykezés megkezdetik. A' vádlottal rokonságban, barátságban vagy ellenségeskedésben álló személyek nem lehetnek tanuk; a' vádlottól mindenkelelőtt megkérdeztetik, van e a' jelenlevő személyek' valamelyike ellen kifogása. A' vallatást mindig az auditor írja le, ezt a' vádlottnak mindnyájok' jelenlétében felolvassa 's először ő írja alá, aztán pedig a' többi jelenlevők által iratja alá, melly az elnöktől és auditortól az ezredparancsnokhoz vitetik, ki ekkor a' haditörvényszéket másnapra határozza. Ez a' vétség' fokához képest ismét teljes vagy fél személyzetű leend 's a' jelenlevők intésével 's eskületételével kezdődik; ezután a' vádlottnak a' jegyzőkönyv felolvastatik, mellyhez, ha mi mondani valója volna még, feliratja. Ekkor a' vádlott kivezettetik 's az auditor felolvassa a' vétség felőli előadását, mellyben nemcsak a' tett' mibenléte foglaltatik, hanem a' rája illő hadi törvényczikkeket is idézi, meghatározza, megnevezi a' vétséget és végezetül kimondja az elkövetett vétségre szabott büntetést, idézvéen ujlag az illető haditörvényczikkelyeket, mellyek azon büntetést határozzák. Ezután az ülnökök eltávoznak, hogy osztályonkint tanácskozzanak; ez meglévén, az auditor az elnök' jelenlétében a' legalsó osztálytól kezdve fel felé fokonkint a' szavazatokat jegyzőkönyvbe iktatja 's minden osztálynak ráütött pecsétjével megerősítetteti. Ha egyik osztálynak különböző nézete volna 's e' különbözőzés csak a'

büntetés módjára vonatkoznék, akkor az idősb társ' szava ér; ha pedig egyik tag keményebb 's a' másik lágyabb büntetést javal, mindig a' lágyabb fogadtatik el. Minden hadi törvényszékben, ha egész, 9 szavazat számíttatik, a' félben pedig csak 7, melyekből mindegyik osztálynak egy van, az elnöknek 2, 's az auditornak (kinek informativum votuma itt tekintetbe nem vétetik) szinte egy. A' szavazatok' többsége szerint teszi fel az auditor az ítéletet, melyet ő és az elnök aláír és megpecsétel, 's így az egész iromány elkészíttetik és két tiszt által a' parancsnokhoz küldetik, ki ugyan megkegyelmezhet vagy lágyíthatja a' büntetést, de meg nem keményítheti. Ekkor az ítélet kihirdetetik 's végrehajtatik, minek lehető legrövidebb idő alatt meg kell történnie.

Azért irtam le e' tárgyat olly körülményesen 's egészen úgy, mint a' legfensőbb rendeletekhez képest történik; mert emlékezem, hogy e' törvénykezés az utolsó országgyűlés' alkalmával az alsó tábla' nyilvános üléseiben megtámadtatott 's keserűen gáncsolgatott. Nem akarom állítani, a' mint nem is állithatom, hogy itt is, mint másutt, visszaélések és eltérések nem történnének. De minthogy az eziránti legfensőbb rendeletek titokban nincsenek, hanem a' cs. kir. szolgálati rendszabályokban (35 lap.) foglalvák, melyeknek birtokában minden tiszt tartozik lenni, azért minden gáncs a' jelenlevő személyekre háramlik, valamint azon gáncs is, hogy — mint állíttatik — az ítélőhivatalra szánt személyek bevezetnek, a' nélkül hogy tudnák, miért 's a' nélkül hogy az ott mondottakat értenék; igenis, ez ismét csak a' tisztek' hibája lenne, minthogy tudniok kell, mit a' rendszabályok

parancsolnak, hogy t. i. minden embert, ki az ítélő-hivatal elébe küldetik, pontosan meg kell ismertetni tisztségével. Ha az auditor azon nyelvet, mellyen a' törvénykezés foly, nem érti, vagy ha a' jelenlevők nem értenék azt, 's csakugyan nem volna tolmács, akkor ezeknek kötelessége az illy törvénykezés ellen szót emelni 's a' törvénytartásnak ellenmondani. Ha tehát azon eset, melly az utóbbi országgyűlésen érintetett, valóban megtörtént, 's ha az illető személy azon esetről mint szemtanu jelenvolt: úgy ő maga a' legfelsőbb rendeleteket vagy igen kevésse értette vagy pedig nem követte.

Rögtönítélések (Standrecht) szinte tartatnak, mint a' polgári osztályban, ha eleve kihirdettetett az ebbeli felsőbb engedelem. A' nyomozás' tárgyai a' hadi törvénykezésnél kétfélék lehetnek, t. i. vagy köz vagy katonai vétség. Közvetség mindaz, mi a' közönséges büntetőtörvény-könyv' első részében elősoroltatik; a' katonai vétségekhez pedig, mellyek sokkal szigorubban büntettetnek, olly vétségek tartoznak, mellyek sajátlag a' katonaságra nézve sokkal nagyobb büntetéseket vonnak magok után; mint: a' katonai engedelmesség' megsértése, szökés, lázadás, a' szállásadó' vagy tisztviselők' megsértése, a' földnéptől zsarolás és egyéb illyesek.

A' bécsi tábori orvosi főigazgatóság intézi szinte, mint középponti hatóság, az egészségi ügyeket; alája tartozik 630 stabalis, ezredi és főorvos; 1070 alorvos és orvos-segéd, 9 bábával együtt. A' bécsi József-academia képezi 's tanározza (graduirt) az ezredi és főorvosokat, kik közül az utóbbiaknak most már szinte orvos- és sebésztanároknak kell lenniök. Gyógyszer-főigazgatóság is van

Bécsben. A' török határokoni veszteglő intézetek szinte katonai igazgatóság alatt állanak; csak a' dalmáciai, illyriai és velencei veszteg-intézetek vetvék polgári hatóság alá.

Az udvari hadi tanács alá tartozik a' velencei főtengerész-parancsnokság, továbbá a' zarái és triesti tengerész-hadosztályi parancsnokságok; valamint a' különféle hajós hivatalok is az udvari hadi tanács igazgatása alatt állanak.

A' határigazgatóság 1800. évben ismét új alakot nyert, midőn az ügyek' katonai 's kormányzási vitele megint az ezred-parancsnokok' személyében egyesítettett; 1808ban mind az ezred mind a' százados parancsnokok mellé saját gazdatisztek adtak, mi azonban az erdélyi határon nem történt. A' polgári és katonai határigazgatást az udv. haditanács viszi, melly egyszersmind tulajdonosa a' határőrezredeknek (kivéven a' bántási két ezredet)'s a' tulajdonost illető minden jogokat gyakorolja. Az udvari hadi tanács alatt munkál négy főparancsnokság, t. i. a' zágrábi, pétervári, temesvári és nagy-szebeni, mellyeknek hatásköre a' határookra nézve terjedelmesebb; mert minden nem-katonai igazgatási ügyek is onnan intéztetnek el. E' főparancsnoksági (tábornoki) kerületek ezrediekre, ezek századosiakra 's ezek megint községekre osztvák. Ezredi kerület 17 van, a' csajkások' zászlóalján 's az illír-bántási határzászlóalon kívül. A' székely huszárezred ugyan 8 százados kerülettel bir, mellyek azonban a' gyaloghatárőrezredek alá sorozvák 's csak egy külön százados kerület létez. Minden kerületben az ezredes és az ezredparancsnok egyszersmind főnöke az egész igazgatásnak.

E' parancsnok mellé az igazság-kiszolgáltatás' ügyében több auditor, a' politícai 's gazdasági ügyekben egy

igazgató kapitány, az építésekben egy építési kapitány 's a' számadásiakban egy számvivő adatvák, kiknek mindegyike előadó az ő saját osztálya' ügyeiben ülések alatt, melyek rendszerint az ezredes' elnöklése alatt 's több főtiszt' jelenlétében tartatnak. Az elhatározás a' parancsnokot illeti, ki azonban felelős, ha a' gyűlés' véleményétől eltér. Az erdélyi határon csak auditorok és számvivők vannak.

A' szabad katonai községek' 12 tanácsa ugyanazon helyzetben áll a' főparancsnokság ellenében, tehát az ezredparancsnokságok' befolyásán kívül; van egy polgármesterök vagy városbírájok, egy vagy több jegyzőjök (syndicus), 's néhány választmányi tanácsnokuk, mely utóbbiak a' községtől választatnak; polgármesterré auditorok vagy nyugalmazott tisztek tételnek. A' syndicusnak megvizsgált jogásznak kell lennie. Illy katonai községek: Zeng, Carlöpago, Pertrinia, Kostainicza, Bellovár, Ivanich, Pétervár, Karlovicz, Brood, Zimony, Pancsova, Fehértemplom. Az ezredparancsnokságok és szabad községek közt ellenőrségül létez a' brigádos egy hadi biztossági tisztviselővel.

Az ezredes kerület 10 vagy 12 százados kerületre oszlik, a' csajkások' zászlóalja 's az illyr-bánsági zászlóal 6 százados kerületre, mindössze 214 illy kerületre. Minden kerület főnöke egy kapitány 's mindegyik mellé néhány igazgatási tiszt adva.

A' községekben (kivéven a' communitásokat) vannak egy választott 's a' századparancsnokságtól megerősített helységi legidősbek, kiknek a' község' gazdasági és rendőri dolgait kell intézniök. Erdélyországban a' falubíró és esküttek képezik a' helyhatóságot. A' törvényszolgáltatás el-

sőbíróságilag az ezredi törvényszékektől, községi tanácsoktól és választott bíróságoktól (judicia delegata) gyakoroltatik ; második bíróság a' bécsi közöns. hadi felebbviteli törvényszék ; harmadik bíróság az udv. hadi tanács. Minden pörös ügy a' százados parancsnokság elébe vitetik, hol minden egyes esetben barátságos megegyezés próbáltatik. A' székely ezredek' vegyes kerületeiben az eljárás különféle. Az iskolák' igazgatása is (hová a' székely határ szinte nem értetik) katonai kormány alá van rendelve, az erre felügyelés egy saját iskolabiztosságra ruházva, 's e' fölé minden tartományban egy tanulmányigazgató helyezve. E' szakban az udv. hadi tanács katonai előadója egyszersmind ülnöke a' bécsi udvari tanulmány-biztosságnak.

Az egész hadsereg áll gyalogságból, lovasságból 's pattantyusságból ; továbbá építészeti testületekből, mint a' genie-, aknász- (mineur), építész- (pionier), árkász- (sapeur), 's hidász- (pontonnier) testületekből, a' csajkászok' zászlóaljából, ezeken kívül a' szekeresekből 's a' hadi gazdaságnál alkalmazott egész személyzetből.

A' gyalogságot képezik 58 sorezred, egy vadász-ezred, 12 vadász-zászlóal, 6 helyőrzászlóal, 17 határ-ezred 's egy ideigleni határszéli-zászlóal. Mindegyik gyalog sorezred számlál két granátos századot 's három zászlóalt (hathat századból állót), összesen két gránátos és 18 fusilir századot ; a' tyrol vadász-ezred négy zászlóalt (hathat zászlóalból állót) 's a' többi vadász zászlóal szinte hat és hat századot.

A' nemzeti határőrségi gyalogezredek hasonlóan oszta-lyozvák, csak hogy gránátosaik nincsenek. A' gyalog

sorezredekhez (kivéven a' magyarokat és olaszokat) még két zászlóal honvéd (Landwehr) tartozik, melyeknek egyike csak négy századból áll, másika pedig csak háboru idejében szerkesztetik. A' magyar ezredek háborukor egy tartalék hadosztályt képeznek két-két századdal.

A' lovasság 8 nehézvasas- és hat dragonyos ezredet (hat-hat századból állót), 7 könnyűlovas-, 12 huszár- és 4 dzsidás-ezredet (nyolcz-nyolcz századból állót) számlál.

A' pattantyusság táborira és helyőrségire osztatik; a' tábori pattantyusság 5 ezredet (négy-négy zászlóalból állót), egy bombázó 's egy tűzkányó (Bombardier- und Raketen-Corps) testületet foglal magában, a' bécsi pattantyus tábori szer hivatallal (Artillerie-Feldzeugamt).

A' helyőrségi pattantyusság őrségi szolgálatot tesz a' várakban.

Az ausztriai hadsereg száma kétféle: háborui és békei.

B é k e i s z á m :

a' gyalogság	270,000
a' lovasság	48,000
a' pattantyusság	23,000
a' különös hadtestületek	20,000
Összesen	361,000

A' többi fegyvertelen és igazgatási

osztályokban	75,000
Mindössze	436,000

Az egész hadseregnek van mintegy 250 különféle rangu tábornoka, 10,800 stabalis és főtisztje 's mintegy 29,000 altisztje és kadetje.

E' békei számból közönségesen $\frac{1}{3}$ szabadságra bocsátva; azért a' gyalog- ezredek számállapotja tanyáikhoz

képest (mellyeken több vagy kevesebb szolgálható emberre van szükségök) különböző.

A' hadsereg' háburui száma sokkal több 's — a' magyar és erdélyi ezredeket kivéve — mindig fenáll, csak-hogy szabadságra bocsátva. E' számállapot is, a' mint a' szükség kívánta, különböző vala 's már 750,000 főre haladt; melly számhoz csupán a' honvéd katonaság 76,000 embert szolgáltat; a' magyar insurrectio 50,000 főre tétethetik 1809 évben; az akkori olly csekély népesség mellett is, a' katonaság' száma 630,000 főre ment. A' határon béke' idejében mintegy 45,000 ember áll fegyver alatt, kik háborukor tetemesen szaporíttathatnak, úgy hogy a' határőrseregek 70,000 főt számolhatnak, és e' mellett még 18,000 ember a' határőri szolgálatra hátra marad; köz fegyverre szolítás pedig a' határon 200,000 harczost szolgáltatathatna (legalább ennyit számít Hiezinger lovag, a' határokról irt munkája' 3ik kötetében).

A' költségek természetesen nem csekélyek, minthogy egy könnyű lovas-, például huszár-ezrednek békeállapotban évenkénti szüksége készpénzben, élelmezésben, ruházatban és lovakban körülbelül 317,000 pengő forintot kíván; egy gyalog-ezred pedig, 3 zászlóalból álló, szinte békeállapotban évenként 217,000 ezüst forintba kerül: mi-ből az egész hadsereg költségei, a' drága hadiszer, patantyusság és szekerészet tartásával együtt, könnyen elgondolhatók.

A' hadsereg' kiegészítése — Magyar és Erdélyországot kivéve — szabályszerűleg létesített összeírási rendszer által történik.

A' határon minden fegyverfogható férfi személyes

katonáskodásra köteleztetik, 's ugyan 18 éves korától 50ig tábori, 60ig pedig házi szolgálatokra, hacsak ezekre nem alkalmatlan vagy törvényesen felmentve nincsen. A' communítások a' határőrszolgálattól szabadok, köteleességek önvédelem 's háboru' idejében önkint illetőséget (contingenst) állítani.

Az ausztriai német tartományokban a' katonáskodás' ideje 14 évre van határozva, az életkoré 19—29re; hol azonban a' közönséges békei ujonczozásokhoz a' fiatalabb osztályok vétetnek. 14 évi katonáskodás után az ember a' honvédhez rendeltetik, hacsak a' szolgálatra nem alkalmatlan vagy a' fenálló hadseregben már 20 évig nem szolgált; a' 45ik évvel minden katonáskodási köteleesség megszűnik.

Az olasz tartományokban a' katonáskodás ideje 8 év, az életkoré 20—25 év; itt a' nemes is tartozik helyt állani, 's ha a' sors őt éri, kadétnak vétetik, de 8 évig köteles szolgálni; hajósok, halászok és hajógyári munkások többnyire hajóhadhoz alkalmaztatnak. Dalmácia ugyan eddig ment vala az összeírástól, de ezentul a' hajóhad' kiegészítéséhez kell járulnia.

Tyrol, a' mellett, hogy a' hadseregbe bizonyos számu katonaságot szolgáltat, különös országőrséget (Landmiliz) is tart. A' szolgálat' ideje, valamint az ujonczállítási sorozás által, az olaszhoz hasonló. Minden ezrednek egy saját kerület-illetősége van, honnan ujonczait kapja. Ezen itt érintett ujonczozási rendszernek az a' haszna, hogy háboru' kiütésekor a' kiegészítés legrövidebb idő alatt 's különös intézkedés nélkül történik. A' nem-magyar és erdélyi ezredek' parancsnokai valamennyi emberök' névjegyzékével birnak, mellyet a' gazda-hivatalok és tanácsok

mindig megkapnak áttekintés végett, 's ha az ezred esetleg kerületében van, nyolcz nap alatt teljes lábra állíthatik, t. i. 3 tábori 's egy honvéd zászlóal áll indulóra készen, minthogy az ezredek elégséges fegyverrel és ruházattal látvák el.

A' technicali, valamint a' pattantyus és vadász testületekhez alkalmas személyek a' különféle katonaállító-kerületekből adatnak; ugyszinte azok, kik arra képesek, jelenthetik magukat.

A' hadsereg elég hadi anyaggal látva el; 6,200 darab tábori és sáncz-ágyuval, 1,570 taraczkkal (Haubitze), 2,000 bombamozsárral, 's ezeken kívül még 2,400 darab más ágyuval, részint a' szárazföldi részint a' tengeri katonaság' számára, valamint több vas ágyuval az erősségekben. Első rangu erősségek: Józsefváros, Teréziaváros, Olmütz, Mantua és Komárom; a' többiek: Peschiera, Königrätz, Pétervár, Brood, Ó-Gradiska, Arad, Károlyvár, Károlyváros, Eszék, Munkács, Temesvár, Ragusa, Cattaro, Zára, Legnano, Velencze, Kufstein, Salzburg; Prága, Leopoldváros és több más kisebb hegyerősségek és megerősített városok; ezeken kívül vannak több újabb időbeli megerősített helyek, részint nagyobb fegyvertérek, mint a' szoros- és országutak' elzárására, mint Lincz 32 maximiliani tóronnyal, Verona igen terjedelmes bástyákkal az Etsch mellett, és Brixen Tyrolban.

Mainz német szövetségi várban is ausztriai katonaság van őrizetül; valamint Piacenzába, Ferrarába és Commachióba is az szolgáltat őrseget.

A' hajóhad 3 fregátból, 2 corvetből, 3 briggből, 3 goeletből 's 46 más kisebb hajóból, összesen 57 hajóból

áll 600 ágyuval. A' tengeri katonaságot képezi egy tengeri pattantyusság, egy matróz-testület 's egy tengeri gyalog zászlóal; összesen 3,000 ember.

A' szolgálatra alkalmatlanná lett katonaság nyugpénzt kap, vagy invalid-házakban 's egyéb gyámintézetekben talál menedéket. Invalidház van öt: Bécsben, Prágában, Pettauban, Paduában és Pesten; fiók invalidházak tisztek' számára vannak Brandeisban, Podiebradban, Pardubitzben és Nagy-Szombatban. Az invalidházakba nem juthatók patentálévpénzzel szabadságra bocsáttatnak; de ha kívánják, ismét az invalidházba vétetnek fel. Egy rokkant katona sem bocsáttatik el a' hadseregből gyámolítás nélkül, hanem ha az előljáróságtól aláírt bizonyítványt mutat elő a' felől, hogy valóban bir valamivel, a' miből élelmét megszerezheti. A' ki még kenyerét megkeresni képes és ezt az e' végre fenálló biztosságnál jelenti, rendszerint nem kap invalidpénzt; de ha később élelme' keresetére alkalmatlanná lesz, ezt bebizonyítván, számolhat patentál-évpénzre, melly biztosítás fentartási oklevélnek (Reservations-Urkunde) neveztetik. Özvegyek és árvák csak akkor kaphatnak évpénzt, ha férjök 's illetőleg atyjok ellenség előtt esett el, vagy sebben vagy valamely kórházi betegségben halt meg; a' többiek házassági biztosítékok (cautiok) által 's Ő Felségének gyakori kegyelem-évpénzével (Gnaden-Gehalt) gyámolittatnak. A' hadi kincstár 1837. évben 2,900,000 flot adott ki 6,429 tisztek' 's ezek' özvegyei' és árvái tartására, 's több mint 1,200,000 frt 38,180 rokkant katona' gyámolítására. A' nyug- és invalid-pénzalapot képezik némelly jóságok' és tőkék' jövedelmei időleges befolyások 's örökösödések által, le-

rovások évpénzekből, különféle taksák 's igen sok alapítványok. A' határőr-katona mint invalid rendszerint családjától gyámolítandó; miért is több helyütt mentek a' legelődjétől 's különös szegénység' esetében patental-invalid évpénzt nyerne.

A' katonaságnál, minden ezrednél és minden századnál, oktatás nyújtatik minden a' katonának szükséges tárgyakban, mint olvasásban, írásban, számvetésben 's egyéb a' katonaságot illető szakokban; valamint az alkalmasb személyek' számára, kik altisztekké sőt gyakran főbb tisztékké képeztetnek, minden ezredben vannak még külön iskolák a' téli hónapok alatt. Kadétok és fiatal tisztek minden ezredben nagyobb foku katonai képzést nyernek; minden gyalog soreszrednél (kivéven némelly galicziait, melyek másokhoz tartoznak) egy gyermek-nevelőiskola van 48 növendékre a' kincstártól alapítva; a' határőrkatonaságnál, különösen a' 2ik oláh gyalog-határőrezrednél, 50 növendékre; 's a' 2ik székely határőr-gyalogezred' kerületében valamennyi székely ezrednek 100 növendékre. A' többi határőrségeknél tökéletes szerkezetű iskolák vannak, valamint gymnasiumok, hol nemcsak katonai tárgyak, hanem minden grammaticai osztályok, sőt még idegen nyelvek is, valamint mathematica, rajzolás 'stb. taníttatnak; e' mellett lánytanítónék is vannak mindenütt. Bruckban a' Lajta mellett árkásziskola (Sapeur-Schule), Haimburgban aknász- (mineur) és Tulnban építész- (pionier) iskola van; a' magasb pattantyusság taníttatik Bécsben a' bombázó testület iskolájában, 's minden század saját pattantyus iskolával bir. A' tengeri katonaság számára létezik egy növendékház 48 tanulóval Velenczében; ezenkívül az olasz

gyalog-sorezrednek két nevelőháza, egyik Bergamoban, másik Civitadetanban. Cadét-iskola Olmützben, Gréczen és Majlandban; tengerész-cadetok' collegiuma Velenczében 60 növendék' számára. A' bécs-ujvárosi katona-academia 8 osztállyal 's 304 hellyel, tisztek' gyermekei' számára, 20 hellyel olaszországi 's néggyl dalmáciai és tenger melléki növendékek' számára, végre 115 országos alapítványi hellyel; ki ez intézetből tanulmányvégezve tisztképen kilép, teljes első tisztöltözetet 's minden szükségést kap a' hadi kincstár' költségén. A' bécsi mérnök-academia 130—180 növendék' számára, köztük mintegy 100 alapítványi hely.

Láttuk a' hadseregnek mind igazgatási hatóságait, mind számát, ujonczozási rendszerét, védeszközeit 's képzőintézeteit; látjuk, hogy szerkezete 's igazgatása hasonló a' birodalom' többi igazgatás-ágaiéhoz, t. i. a' középponti hatóság, melly a' legfontosabb ügyeket elintézi, sőt a' nagyobb rangu tisztek' előmozdítását kezeli, fentartván Ő Felségének a' legfensőbb helybenhagyást. Ezek és sok más tárgyak, különösen a' pénzügyiek, mint a' polgári igazgatásnál, a' középponti hatóságtól a' statutanács elébe mennek, hol a' hadosztálynál megvizsgálatnak, 's Ő Felségének helybenhagyás végett elébe terjesztetnek; ugyanazok nem ritkán ministeri conferentia által is megrostáltatnak. Látunk a' hadseregben egy különféle ágakból szerkesztett egészet, melly ágak mind rendes ügymenet által szoros kapcsolatban tartatnak. Látjuk, hogy a' hadsereg legkisebb tagjától a' legfelsőbbig mindeniknek pontosan ki van hatásköre mérve; 's csudáljuk bölcs szerkezetét, melly

fokról fokra terjedelmesebb hatása; csudáljuk, mikint a' káplártól kezdve a' legmagasb rangig minden tiszt inkább és inkább parancsoló tekintetbe képeztetik, 's mikint az engedelmesség és alávetettség kötele — mint e' testületek' legbiztosabb kapocs-szere — a' legfelsőbb hatalmak' akaratja 's parancsa alatt egyesül. A' Károly Főherczeg Ő Fensé-gétől 1807. évben ujan kidolgozott 's kiadott cs. kir. kato-nai rendszabály a' legtökéletesb, legvilágosb és legjelesb művek' egyike 's más hadseregnél nincs párja, melly olly tökéletesen kijelelné a' katona' szellemét 's kötelelességeit a' haza' védelmében 's a' belcsend' megőrzésében. Meg is mutatta e' hadsereg nemcsak vitézségét minden alkalom-mal, hanem mindenkinek tiszteletét a' bel- és külföldön megnyerte jeles szelleme, szigoru fenytéke, emberbaráti, igénytelen és szelid magaviselete által; maga közt is be-csületes, barátságos és társaságos magaviseletet tüntet ki, vallás- és rangkülönbség nélkül; a' herczegfi egyenlő rangu a' parasztfíval, ha ez vele hasonló tisztí fokra vergődött. A' közember pontosan fizettetik, jól ruháztatik, jól táp-láltatik, 's ha megbetegszik, leggondosabban ápoltatik; igen emberséges bánásmódban részesül, pálczaütésekkel most már csak a' nagyobb vétségek büntettetnek, 's a' verés évenkint ritkábbul; sőt vannak ezredek, melyeknél — kivéven a' nagyobb vétségeket, mik mindenütt meg-büntetendők — egy pálczaütés sem történik hónapokig-lan. Ugyszinte, általán véve, a' hadsereg istenfélő és er-kölcsös; némelly ezrekben százan sőt ezren is talál-tatnak, kik szolgálatidejüket betöltik, a' nélkül hogy csak egy botcsapást kaptak volna. Minden büntetés, ha még olly csekély is, ellenőrség' jelenlétében, t. i. egy tiszt 's

több altiszt előtt szabandó ki és hajtandó a' bűnösön végre. Önkényes büntetések, vagy rögtöniek (előleges vizsgálata nélkül), szigoruan tilalmazvák; minden büntetés jegyzőkönyvbe vétetik föl, a' felsőbb hatóságok' ellenőrsége alatt. Minden katonaszemélyről, a' káplártól kezdve egészen a' tábornokig, évenként magaviselet-jegyzék (Conduit-Beschreibung) szerkesztetik, nem egy, hanem több kebelbeli előljáró által, kik annak valódiságáról becsületökkel és lelkiismeretökkel kezeskednek; minden tiszt hivatalos uton kívánhatja illető conduit-jegyzékét látni, 's minden előljáró köteles az abban foglalt rossz-magaviseleti jegyzéket, a' hibákat és vétségeket, az illetővel ovakodása és javulása végett közleni. De nemcsak jól fenyítékezett (disciplinirt) 's jól gyakorlott az ausztriai hadsereg, hanem erős is és olly szerkezetű, hogy lehető legrövidebb idő alatt háborura alkalmassá tétethetik; 500,000 ember hozathatik rövid idő alatt fegyver alá különös ujonczozások nélkül, ha t. i. a' német ezredek 's a' határőrségek háborulábra állíttatnak; 's nemcsak szolgálat alatti, hanem tartalék-seregeket is, régi szolgált emberekből állót, nyujt a' honvéd katonaság 's a' magyar insurrectio; hadi szerekkel dusan el van látva; noha a' pattantyus- és szekereskatonaság ugyan most csak részint van lovakkal ellátva, a' szükséges hadszerek a' raktárakban megvannak; a' szabadságra bocsátottak e' végre behivatnak 's lovak vásároltatnak. Ausztriának nem kell, mint Franciaországnak, lovait drága pénzen a' külföldről hozatni; mert legujabb összeírás szerint 30,000 ágyuvontató- és szekeres-ló vásároltathatik igen rövid idő alatt a' birodalomban össze 's azonnal szolgálatra alkalmaztathatik.

SZÁMVITELI ELLENŐRSÉG.

A' számadások' vizsgálatára 's a' számvitelnek saját ellenőrködő hatósága van, melly aziránt gondoskodik, hogy a' kincstári 's mindazon pénzeknek és jószágoknak, melyek a' statusigazgatás' felügyelése alatt állnak, bevételei és kiadásai a' kitűzött szabályok és rendeletek szerint történjenek.

Főhatóság a' cs. kir. főszámvevő-igazgatóság Bécsben; ez ellenőrködik az egész birodalom' számvitelei felett 's évenként az egész status' számadásainak kimutatását szerkeszti, áttekintését adván ekképen a' status' valamennyi bevételeinek és kiadásainak. E' hatóság minden egyéb udv. kormányhatóságtól teljes függetlenségben áll; 1829 évtől fogva egyszersmind megbizva, minden igazgatási ág' statistikai adatait összegyűjteni 's évenként rendszeres jegyzékeket szolgáltatni.

A' középponti hatóság alatt állanak minden udvari, országos és jövedelmi számvitelek, a' magyarországin és erdélyin kívül.

Statusudvari számvivő-hivatal a' birodalomban 10 van, ezek' mindegyike egy udv. számvivővel mint igazgatóval, több számvivőtanácsossal 's más személyzettel ellátva; e' számvivőhivatalok nevezet szerint a' követke-

zók: statuskölcson- és középponti udv. számvivőség; a' kamarai udv. számvivőség, hol az udvar-tartási számvivőség is van; az udv. építészeti számvivőség; a' jövedelmek' és cs. kir. jószágok' számvivősége; a' pénzverészet' és bányászat', a' dohány' és bélyeg', a' posta' és sorsjáték' udv. számvivőségei; végre az udv. haditanács' számvivő-hivatala, melly valamennyi közt a' legerősebb 's 8 alszámvivővel és 67 számvivő tanácsossal bír.

A' tartományi számvivő-hivatalok szám szerint 12, a' tartományok' fővárosában székelnek, mellyek, noha különben függetlenül munkálkodnak, az ország' politicalai hatóságának 's az egyesült kamarai igazgatóságoknak hozzájuk intézett kérdéseire felvilágosításokat tartoznak adni.

SZELLEMI MÜVELTSÉG,

's a' mesterségek' és tudományok' előmozdítása.

A' szellemi műveltségről a' nevelési szakban némelyeket már elmondottam; itt csak azon eszközök' előszámlálására szorítkozom, mellyek a' lelki képzés' kivitelére léteznek, és pedig csupán áttekintetésében a' különféle iskoláknak 's egyéb tanító- és képző-intézeteknek, valamint a' művészetek' és tudományok' előmozdítására egyesült társaságoknak.

Az elemi, fő, városi és falusi iskoláknak (mellyek

közül az előbbieik 3 vagy 4 osztályra, a' falusiak pedig csak 2re szorítkoznak) áttekintésére következő tábla szolgál:

A tartományokban.				Nem catholicus iskolák.				100 iskolába járhatóra jön	
Catholicus				Szám				Iskolába járó.	
Fő				Az iskolába járható					
Falusi				Az iskolajáró					
Lány									
Összes									
Iskolák.				Gyermekeknek.				1837ben. 1830ban.	
1. Ens alatti Ausztriában	21	1,042	28	1,091	5	158,744	155,794	98	97
2. Tyrolban és Vorarlbergben	15	1,374	222	1,611	1	107,999	105,171	97	97
3. Ens feletti Ausztriában	8	595	8	611	15	92,768	87,754	94	93
4. Morvaország- és Sziléziában	23	1,748	20	1,791	95	290,340	271,426	94	92
5. Csehországban	46	3,281	38	3,365	72	527,665	493,229	93	91
6. Stájerországban	8	619	11	638	4	93,824	76,833	81	73
7. Lombardiában	63	2,030	1,373	3,466	—	337,368	178,207	53	58
8. Karinthia- és Karnioliában	9	313	9	331	32	86,542	28,416	33	32
9. Velenczében	25	1,563	29	1,617	—	248,810	81,296	33	31
10. Dalmáciában	7	39	4	50	1	17,978	3,624	20	19
11. Galiciában	31	1,712	29	1,772	73	518,023	67,958	13	11
12. Tengermelléken	12	73	18	103	10	82,324	9,838	12	13
13. Hatalörvidéken	22	528	20	570	536	125,998	62,205	49	37
Összesen	290	14,917	1,809	17,016	844	2,658,283	1,562,551	—	—

A' főnebbi táblán előszámlált iskolákon kívül van még 58 zsidó iskola a' nem-magyar tartományokban.

A' fensőbb tanító-intézetek következő táblából láthatók:

A' tartományok	Gymnasiumok.		Egyetemek.		Lyceumok.	
	Száma.	Tanulói.	Száma.	Tanulói.	Száma.	Tanulói.
Ens alatti Ausztriában	8	2,119	1	3600	—	—
Ens feletiben	3	724	—	—	2	390
Stájerországban	4	820	1	800	—	—
Karinthia- és Karniolában	4	750	—	—	2	387
Tengermelléken	3	324	—	—	—	—
Tyrolban	8	1,451	1	300	—	—
Csehországban	22	5,133	1	2300	—	—
Morvaországban és Sziléziában	11	2,729	1	600	—	—
Galiziában	13	3,661	1	1400	—	—
Dalmáciában	3	338	—	—	—	—
Lombardiában	18	5,706	1	—	—	—
Velenczében	8	2,002	1	1200	—	—
Határvidéken	2	311	—	—	—	—
Összesen	107	26,068	8	10,200	4	779

A' catholicus és nem-katholicus papokat képző különféle tanítóintézeteken kívül még a' következők különösen megjegyzésre méltók :

Az orvos-sebészeti József-academia Bécsben.

A' baromorvosi intézet Bécsben és Majlandban.

A' bábaintézetek Csernoviczban, Triestben, Majlandban, Zarában, Trientben és Klagenfurtban, Bécsben's a' többi nagyobb városokban a' chirurgiai tanítókarakokkal (facultásokkal) kötvék össze.

A' politechniai intézet Bécsben, összekötve a' nemzeti ipar' előmozdítására alakult egyesülettel és egy technikai osztállyal, melly a' legszebb gyűjteményekkel bir.

A' technikai tanítóintézet Prágában, az országos Johanneum Gréczben, technikai tanítóintézettel, alapítva János Főherczegtől, összekötve egy olvasó-egyesülettel, melly több mint 136 időszakai folyóiratot tart évenkint.

Az erdőszi iskola Máriakuton (Mariabrunn).

A' majlandi és velencei technikai tanító-intézetek.

A' reáliskolák Bécsben, Triestben, Lembergben és Brodyban; a' triesti összekötve egy hajózási akademiával, a' lebergi pedig kereskedési akademiával. Csehországban a' prágai érsektől alapítvák Rachovitzban és Reichenbergben reáliskolák.

Az összes művészetek' képző akademiája Bécsben, négy tanító-intézetre ágozva: 1) a' festészet, szobrászat, rézmetszészet és mozaik' iskolája; 2) az építészet' iskolája; 3) a' gravir-művészeté; 4) a' művészet' kézművekre-alkalmazásának iskolája.

A' művészetek' képző academiája Majlandban és Velenczében, összekötve a' festészet', szobrászat', építészet' stb. iskoláival.

Az országos-rendek' rajzoló-iskolája Prágában, Olmüczben, Lembergben és Grétzben.

Különféle egyesületi iskolák és conservatoriumok a' hangászat' előmozdítására, mellyek közül legjelesb a' bécsi, prágai és majlandi.

Midőn itt az olasz tanító-intézeteket előszámlálom, igazságtalanságot követnék el, ha a' selmeczi bányász-academiát (mellynek a' birodalomban nincsen párja), valamint a' magyar-óvári gazdaságtanító-intézetet 's a' keszthelyi Georgicont, elhallgatnám.

A' nevelő- 's képző- intézetek, mellyek katonai célra léteznek, főnebb már érintettek; a' political 's más célúak következők.

A' bécsi Therezianum nevű lovag-academia, hol egyedül 112 alapítványi hely létezik.

A' keleti nyelvek' academiája Bécsben.

A' terezianumi lovag-academia Innsbruckban.

A' convictusok, mint a' gróf löwenburgi 's a' városi convictus Bécsben, az alapítványi convictus Kremsmünsterben, a' mölki és seitenstädti, a' gréczi és prágai convictusok, a' velencei 4 's a' lombardiai 4 convictus 's több mások.

A' növendék nőnem számára is különféle intézetek vannak, mint:

A' polgári lány-pensionatus Bécsben, tanítónékat képző a' lány-iskolák és külön családok számára.

A' herrenhalsi nevelő intézet katonatisztek lányai számára.

A' selesiani apácza kolostorbéli nevelőintézet Bécsben nemes kisasszonyok számára; ugyszinté az angol apácza kolostorok' nevelőintézetei St. Pöltenben, Kremsben, Prágában, Brixenben, Meranban, Roveredoban stb.

Az Orsolya-apácza' nevelőintézetei Linzben, Innsbruckban, Brunecken stb. számos illy intézetek Olaszországban.

1838 évben a' különféle férfi és lány-nevelőintézetek' növendékeinek száma (Magyarországit ide nem tudva) 26,587 egyénre ment.

A' nevelés' előmozdítására szolgálnak a' számos iskolai jutalom-pénzek (stipendiumok), mellyek a' mondott évben (Magyarországot ismét nem értve ide) 91,000 flr mentek 1329 egyén közt elosztva, 'spedig csak az egyetemek', lyceumok' és gymnasiumok' növendékei közt, a' kisebb iskolák' jutalompenzei tehát nincsenek a' főnebbi számba tudva.

Továbbá a' sok nyilvános könyvtárak, mint a' bécsi császári könyvtár 280,000 kötettel, a' bécsi egyetemi könyvtár 102,000 kötettel, a' prágai academiai könyvtár 130,000 kötettel, a' velencei császári Sz. Márk könyvtár 700,000 kötettel, a' brerai könyvtár 170,000 kötettel, Majlandban az ambroziani könyvtár 70,000 kötettel 's a' paduai szinte 70,000rel; mind a' mellyek számos privát könyvtárakkal együtt, közhasználatra szánvák. Természeti 's művészeti cabinetek sem hiányzanak majd minden tartományban a' közhasználatra.

Társasági egyesületek a' művészetek', tudományosság' és természet' előmozdítására; következők a' legjelesebbek:

A' művészetek' és tudományok' cs. kir. intézetei Majlandban és Velenczében, 41 rendes taggal, kik közül 22 huznak évi fizetést.

A' prágai tudós társaság.

Az olympi academia Vicenzában.

A' művészetek' és tudományok' academiája Paduában.

A' festők' és szobrászok' academiája Veronában.

A' velencei, trevisoi, bresciai és bergamoi athenaeumok.

A' szépliteratura' academiája Roveredoban.

Minerva' cabinetje Triestben.

A' hazafi művészet-barátok' társasága Prágában, egy képcsarnokkal és festőiskolával.

Az ipar- és kézmű-egyesületek belső- és Ens alatti Ausztriában, a' művészetek' képző egyesülete Bécsben.

A' gazdasági egyesületek Bécsben, Gréczen, Prágában, Brünnben, Laibachban, Klagenfurtban, Innsbruckban, Görzben, Veronában és Udinében.

A' bányászati egyesület Tyrolban és Vorarlbergben.

A' kertművelő társaság Bécsben.

A' kézműipar élesztésére alakult egyesület Csehországban, és a' szederfatenyésző-egyesület.

Méltán sorozhatom ide a' tudományok' magyar academiáját és a' magyar gazdasági egyesületet Pesten.

Önálló könyvnyomtató's betűöntő intézet az ausztriai

birodalomban (Magyarországot kivéve) 1838 évben volt 290.

Könyv-, mű- és hangszer-kereskedés ugyanazon évben volt 312.

Ugy hiszem, az itt előszámlált 's valóban fenálló intézetek a' szellemi képzés 's nemesebb ipar' előmozdítására czáfolatul szolgálhatnak azon szemrehányások ellen, mint-ha a' lelki tehetségek' fejlesztésére 's az ipar' emelésére az ausztriai birodalomban nem volnának elégséges módok.

ANYAGI KÉPZÉS ÉS NEMESÍTŐ IPAR.

Minél nagyobb valamelly országban az emberi munkásság 's minél okszerűbb ennek alkalmazása, annál szaporább lesz a' föld' terméke. Ezen termékenységgel pedig növekedik az e' földön tartandó barmok' száma, 's ennek és a' föld' termékenységének növekedésével emelkedik a' lakosok' jóllete 's egyszersmind a' status' gazdagsága.

A' föld különbsége szerint a' lakosok' foglalkozása is különböző és többféle, 's a' föld' termékenységéhez képest némelly czikkeken dúsabb vagy szegényebb; azért is az ausztriai népeknél minden kereset- és foglalkozás-nemek feltalálhatók. E' különféle foglalkozások, mellyek némelly vidéken már fényes pontra jutottak, általában pedig előhaladásban vannak, képzik a' nemzeti ipart, melly három ágra oszlik, u. m. 1ször föld' használata vagyis mezei gazdaság, 2szor a' kézműipar, 3szor a' javak' eladása vagyis kereskedés.

A' mezei gazdaság ismét több ágra oszlik, u. m. gabona-, rét-, gyümölcs-, kert-, bor- és fatermesztésre, állat-tenyésztésre, állatfogásra és bányaművelésre.

Nem lesz itt érdektelen az egész birodalom' földtermé-

kenységének nagyságát kimutatni Springer' statisticája szerint.

A' termékeny földterület' nagysága 1600 □ öles ausztriai holdakban számítva :						
	szántóföld	szőlőföld	réték és kertek	legelőföld	erdőföld	összeg
Ens alatti Ausztria	1,399,910	80,153	447,758	251,340	1,122,285	3,301,453
Ens feletti Ausztria	834,550	27	530,600	517,680	1,144,820	3,024,677
Stíjerország	709,140	54,870	456,960	596,340	1,773,560	3,590,870
Karinthia és Karniola	477,490	16,810	556,970	763,840	1,528,940	3,344,050
Tengeremellék	245,730	26,130	171,250	520,860	317,240	1,281,210
Tyrol	377,300	55,300	432,390	648,800	1,946,200	3,460,530
Csehország	3,889,970	4440	948,040	611,500	2,316,290	7,770,240
Morvaország és Szilézia	2,213,850	51,790	390,150	463,090	1,114,840	4,233,720
Galiczia	5,770,380	30	2,068,030	1,360,160	4,250,930	13,449,530
Lombardia	1,119,750	539,760	513,550	405,190	707,540	3,285,790
Venecze	389,060	1,226,520	475,460	503,260	430,600	3,024,900
Dalmácia	161,220	100,530	28,720	568,530	300,870	1,159,870
Összesen	17,588,350	2,156,360	7,020,48	7,210,597	16,951,115	50,926,840
Határvidék	1,490,330	48,400	851,290	788,110	2,154,900	5,333,030
Magyarország	11,520,000	1,330,000	4,800,000	4,850,000	11,511,000	34,011,000
Erdély	2,768,000	320,000	1,140,000	1,166,000	2,768,000	8,162,000
						98,432,870

A' föld' értéke termékenységéhez, helyzetéhez 's kivált termékeinek felbecsüléséhez képest különböző; Lombardiában legmagasb fokon áll, azonban elég legyen tudni, hogy magában Ausztriában is, és pedig nemcsak Bécs' környékén (hol a' kertművelés divatozik), hanem Bécstől több postatávulságra is, például a' znaimi országut hosszában Roetz vidékén, a' földművelés annyira üzetik, hogy nem ritkán 30 fr. p. évi jövedelmet is hajt egy hold föld.

A' nélkül hogy a' földművelésnek, valamint általában a' föld' használatának terjedelmes leírásába ereszkedjem, röviden csak azt akarom megjegyezni, hogy a' változatos gazdaságokon kívül néhutt három-földi gazdálkodás is létez, nem épen az iparnak, hanem inkább a' trágyának vagy legelőnek és rétnek hiánya miatt; 's hogy némelly hegyvidékeken nem ritkán történik, hogy a' trágya magas és meredek földekre emberek által vitetik, hogy az eke helyett kapa használtatik, sőt épen magok az emberek által huzatik. Ezer meg ezer család legfőlebb egy-egy vagy két-két tehénnel bir, mellyekkel csekély földjeiket művelik 's e' mellett még téjben is nagy hasznót huznak.

Az 1837ik évi gabonatermés következő táblából látható, melybe Magyar- és Erdélyország is besorozva (noha e' kettőnek számai nem biztos adatokon épülnek).

	Alsó ausztriai mérőben.				
	Buza.	Rozs és kukorica.	Árpa.	Zab.	Összesen.
Éns alatti Ausztria	1,212,700	5,230,000	977,900	5,782,000	13,201,700
Éns feletti Ausztria	663,400	2,327,200	1,337,000	2,007,700	6,337,300
Stájerország	927,500	2,875,200	127,600	2,002,200	5,932,500
Karinthia és Karniola	416,600	885,100	599,700	1,662,300	3,563,700
Tengeremellék	348,900	833,300	197,600	105,600	1,485,400
Tyrol	384,000	812,000	373,000	340,000	1,909,000
Csehország	1,892,800	10,056,000	4,175,800	8,223,300	24,347,900
Morvaország és Szilézia	1,700,700	5,482,100	2,326,000	5,770,600	15,279,400
Galiczia	2,802,500	7,552,100	10,527,200	14,693,100	35,574,900
Lombardia	2,899,800	5,171,000	56,400	338,000	8,465,200
Venezze	2,598,000	4,791,000	58,000	317,000	7,764,000
Dalmácia	115,900	375,000	507,000	207,000	1,204,900
Határörvidék	704,700	6,290,000	1,068,000	1,735,000	9,797,700
Magyarország	9,500,000	29,000,000	14,000,000	26,000,000	78,500,000
Erdély	2,300,000	10,000,000	3,500,000	6,500,000	22,300,000
Összesen	28,174,500	91,680,000	39,830,300	75,683,800	235,668,600

Ezek közt van mintegy 24 millió mérő kukoricza, 's e' mellett több mint 700,000 mérő rizs természetik a' birodalomban.

Kereskedési növények: kender, len, dohány 's komló a' legfontosabbak.

Len majd minden tartományban természetik; maga Csehország 20,000 mérő lenmagot vet el évenként. Komló különösen Csehországban, Morvában, Galicziában és Ausztriában természetik 's használtatik el; jó esztendőben egy része kivitelre fordítatik. A' dohánytermesztés rendszerint Magyarországon és Erdélyben üzetik, ezenkívül Galiczia' némelly részében, Tyrolban Roveredo körül 's Velence tartományban hét község természetik dohányt; de e' termesztés csekély 's Tyrolban ritkán több 1,500 mázsánál, Galicziában 38,000 's Velence tartományban 3,500 mázsa dohánylevélnél; ellenben egyedül Magyarországon 300,000 mázsa természetik. Kender majd mindenütt természetik, csak Olaszországban nem, hová évenként nagy mennyiségű szállítatik be.

A' többi kereskedési növények, mint olajfa, mák, safrán, pirosító buzér (Grapp, rubia tinctoria), kapor, ánizs 'stb. még igen csekély mennyiségben természetnek.

A' gyümölcstermesztés az ausztriai német tartományokban tetemes és kereskedési czikkül szolgál. Olaj és selyem a' déli tartományok' tárgyai.

Annál nagyobb a' bortermesztés; az egész birodalomban természetik bor évenként 38,423,000 akó és ugyan

Magyarországon . . .	22,000,000 akó
Erdélyben	6,000,000 „
A' határörvidéken . . .	431,000 „

Lombardiában	2,340,000	akó
Velenczében	1,900,000	"
Ens alatti Ausztriában . .	1,900,000	"
Tengermelléken	952,000	"
Stájerországban	830,000	"
Tyrolban	723,000	"
Dalmáciában	655,000	"
Morvában	287,000	"
Karinthiában és Karnioliában	238,000	"
Csehországban	26,000	akó bor.

Az erdőművelés fabőség miatt több vidéken még igen el van hanyagolva; de a' kormány újabb időben iparkodik jobb erdőművelésre ösztönt gerjeszteni.

A' baromtenyésztés következő táblából látható:

	Ökör.	Tehén.	Szarvas- marha általában.	Ló.	Juh.
Ens alatti Ausztria	101,738	222,659	324,397	66,526	487,957
Ens feletti Ausztria	91,637	338,514	430,151	50,486	264,669
Stájerország	99,249	225,185	324,434	52,266	141,293
Karinthia és Karniola	112,661	161,396	274,057	38,154	223,910
Tengermellék	43,776	49,548	93,324	9,252	381,626
Csehország	249,157	708,401	957,558	141,926	1,392,343
Morva és Szilézia	60,611	317,695	378,306	136,332	796,340
Galiczia	542,317	953,199	1,495,516	521,385	1,241,667
Lombardia	155,087	252,808	407,895	60,562	167,000
Tyrol	73,462	285,042	358,504	24,581	432,535
Venecze	168,641	201,141	69,782	54,548	416,998
Dalmácia	51,380	39,805	91,185	13,881	713,553
Hatalőrvidék	248,680	313,081	561,761	198,189	1,024,116
Összesen	1,998,396	4,068,474	6,066,870	1,368,088	7,684,007

Magyarországban és Erdélyben a' szarvasmarha' száma majd 5 millió, a' lóé mintegy 8 száz ezer, a' juhé 15—20 millió.

A' Tengermelléken, Tyrolban, Olaszországban és Dalmáciában 1837 évben több mint 23,000 öszvér 's több mint 50,000 szamar számláltatott.

Méhek és selyemhernyók, ez utóbbiak kivált a' déli tartományokban, nagy mennyiséggel tenyésztetnek.

A' vadászat, különösen Csehországban, Morvában és Ausztriában igen jövedelmes, valamint a' tógazdaság, noha a' juhok' szaporodtával a' tavak' nagy része rétté és szántófölddé fordított; a' tavak által elfoglalt tér Csehországban 65,500 hold, Morvaországban 41,600 hold, Galicziában 78,550 hold földterületre megy.

A' bányászatról a' pénzállapot' előadásában elmondattak a' szükségesegek; ide még csak néhány szót függesztünk a' kő- és főzött-só felől. Öt-évi általános számítás szerint Bochniában 265 ezer mázsa kősó 's Vieliczkában 865,000 mázsa nyeretett évenként.

Főztsót Galiczia a' szanoki kerületi hegyláncztól kezdve egészen Bukovináig szinte öt-évi általános számítás szerint 338,000 mázsát szolgáltat évenként; Magyarország a' Kárpátokból (ugyanazon általános számítás szerint) 714,000 mázsa kősót és 113,000 mázsa főztsót; Erdélyország (szintazon öt-évi általános számítás szerint) 775,000 mázsa kősót szolgáltat évenként. A' havasokban, t. i. Ens feletti Ausztriában, Stájerországban és Tyrolban szinte nagymennyiségű kő- és főztsó nyeretik, a' sókamarai jóságban 600,000 mázsa főtt- 's mintegy 5000 mázsa kősó nyeretik évenként (a' főnebbi általános számolás

szerint). Salzburg 200,000 mázsa főtt-sót, Stájerország 230,000 mázsa főtt- 's mintegy 2000 mázsa kősót, 's Hall (Tyrolban) 215,000 mázsát szolgáltat évenként, noha mindenütt még több is nyerhetnék. Ezenkívül Dalmáciában és a' Tenger melléken több mint 400,000 mázsa tengeri só főzetik. Egyéb sónemekkel is, valamint drágakövekkel, alabastrommal, porcelánfölddel, kőszénnel, turfával és kénnel dúsan meg van az ausztriai birodalom ajándékozva.

A' nemesítő ipar' nagyobb kifejlődésének időszaka az előbbi század' közepébe esik, t. i. Mária Thérézia' és József' császár kormányzásuk idejébe, midőn az egyedáruskodások' megszüntetése 's a' lakosok' terjedezőbb tudása által a' nép' ideje szolgálati képességeiben növekedett. Ismételt háborúk 's a' pénzállapot' ingadozásai ugyan némi félbeszakasztást okoztak; de mind e' mellett is napról napra, kivált béke' idejében fejlődtek a' művészeti és tudományokbeli tapasztalások 's ezekkel a' kézműi foglalkozások, melyek, mivel jutalmazó eredmények' példáit szolgáltatták, a' művészetet és ipart is terjedtebb nemzeti iparrá tetemesen emelték.

E' műipar az ausztriai birodalomban sokféle 's nemcsak az idegen anyagok' feldolgozásában áll, hanem kiváltkép a' belföldi termékek' átváltoztatásában, az élvezésmódban; csak pamut, festék és nyers cukor azon főcikkelyek, melyek a' gyárakba külföldről hozandók. Ezáltal a' kézművesek tartós keresetben maradnak, mert külső viszonyok kevés befolyással bírhatnak a' saját természetmennyek' feldolgozására. Ebből azon megnyugtató következik, hogy habár nem is halad iparunk olly gyors léptekkel előre mint az angoloké, tartós fejlődése mégis minden joggal remélhető: mihez a' belföldi naponként szaporodó ter-

mékek, olcsóbb kelmék (anyagok, Stoffe) és olcsóbb élelem, valamint a' kevesebbé iparüző szomszéd statusok keleten és délszakon, a' legbiztosb eszközt nyújtják. Az előhaladás is tetemes; mert 1831. évben a' nem-magyar tartományokban 7,400 adózó kézművészet és gyár számláltatott, melyek 1837 évig már 13,800ra szaporodtak: ez felette nevezetes eredmény, midőn Europa nyugoti tartományai (kivevén Angliát) veszteglést vagy hanyatlást tapasztaltak.

E' 13,800 műhely és gyár közül 5090 selyem-, 480 pamut- és gyapju-, 986 len- és kender-, a' többi pedig vas-, sárgaréz-, üveg- 'stb. munkával foglalkozott.

Azon országok, melyekben a' művészeti ipar gyár' fokára emelkedett, ezek: Csehország, a' német és olasz tartományok, csupán a' melyek 1837 évben 11,915 gyárt és műhelyt számláltak, t. i. 399 Ens alatti Ausztriában, 162 Bécsben, 132 Ens feletti Ausztriában, 462 Csehországban, 312 Stájerországban, 221 Karinthiában és Karnioliában, 142 Tyrolban, 185 Morvaországban és Sziléziában, 6940 Lombardiában, 3074 Velence tartományban. E' gyárok többnyire olly termékek' feldolgozásával foglalkoznak, melyeket a' tartomány maga szolgáltat, például vasgyárak Stájerországban, Karinthiában és Karnioliában, posztógyárak Morvaországban, selyemgyárak Olaszországban és Tyrolban; Ausztria, Csehország és Morva pedig különféle tárgy gyáraik és műhelyeik által tüntetik ki magokat; így az Ens alatti tartomány birt 23 selyem-, 42 pamut- és gyapju-, 23 bőr-, 38 papiros- és játékkártya-, 78 érczárú- és 23 üveg-gyárt; Csehország pedig 99 papiros- és játékkártya-, 55 len- és kender-, 62 üveg- 's 50 érczárú-gyárt: a' miben már nagy elsőbbséget vívták ki a' többi

tartományok felett. De a' legnagyobb figyelmet érdemlik az Ausztriában ujonan létrejött nagyszerű intézetek, melyekben nemcsak az erőművek' különféle részei egészen angol minta szerint alkottatnak, hanem egész gőzmozgonyok, 's más, eddig Angliából, Belgiumból 's Éjszakamerikából hozatott gyári mesterséges művek legtökéletesb és leghasználhatóbb karban készíttetnek, sőt külföldre is vitetnek ki. Ide tartoznak Fletscher és Punchon urak' nagy műhelyei Bécsben a' Rossauban, hol nem rég a' nagy víznyomó mű készíttetett, melly által minden másodperczben $2\frac{1}{2}$ akó víz emelintetik fel 's vitetik Laimgrube külvárosba. Továbbá a' gőzerőművek és gőzkocsik körüli szolgálatairól szintolly nevezetes, Bécsben báró Sina bécs-győri vasutjához tartozó intézet, valamint Linz mellett a' Noitz-malom. Nem kevésbbé nevezetes a' Bécs-Ujváros közelébeni Neunkirchenben létező srófgyár, hol a' fonógépek 's egyéb műszerek alkatrészei öntött aczélból készíttetnek. Ezen, naponkint tökélesbedő intézetekkel uj korszaka nyílik a' gépészetnek's ezáltal legszerencsésebb kilátás a' birodalombani gyárakra nézve. E' nagy műhelyeken és gyárakon kívül 1831 évben volt még a' főnebb érintett német, cseh és olasz tartományokban 552,300 önálló műhely 's 59,300 különös foglalkodás, csak azokat számítva, mellyek adót fizetnek.

Az elébb nevezett országok után Magyarország és Erdély legközelebb állhat, legmesszebb pedig Croatia, Slavonia, a' határőrvidék és Dalmácia. De a' határőrvidék, habár gyárakban és kézművészetben nem is (mellyekből csak 49et számlál), önálló műhelyekben mégsem szűkölködik, 21,000 illyennel birván; e' mellett tudnunk kell, hogy a' határvidéki lakos sok tárgyat maga készít.

A' nemesedő ipar' szolgáltatmányainak pontos ismerhetése végett szükséges itt annak főágait elősorolni.

Legelső helyen állanak a' gyapju-kézművek és pedig mindenekelőtt a' gyapju' felfonása, a' mi még többnyire rokkán történik, de már több műhelyekben fonógépelyek léteznek, például csupán Csehországban 40 saját fonógár működik. Ezek után következnek a' posztó- és gyapju-anyag-műhelyek és gyárok, általában kevésbbé gyárilag mint egyes mesteremberek által üzetvék, így például Csehországban Reichenberg városban két gyár 's ezenkívül 1180 mesterember évenként 25,000 mázsa gyapjut dolgozik fel 's 58,000 darab posztót készít. A' birodalom' legidősb gyapjuszövetkészítése Linzben, melly 1672 óta áll fen. Mennyire szaporodik a' birodalomban a' gyapjuszövetkészítés, mutatkozik abból, hogy a' most nevezett gyár előbb 30,000 embert foglalatatoskodtatott, most pedig csak 6,00 embernek adhat munkát. Csehországon kívül Morvaországban, Szileziában, Ausztriában 'stb. is sok szövet- és posztógyár létez. Pamutszövőgyárakkal az első fonásokra Cseh- és Morvaország meg Ausztria dicsekszik, különösen Bécsben igen jeles gyapjuszövetek készíttetnek. Milly fokban halad ezen iparág előre, következő adatokból kiviláglik: 1807ik évben a' saját fölhasználásra behozott gyapju 25,000 mázsa, 1823ban pedig 79,800 mázsa, 1837ben már 231,000 mázsa volt, mellyeknek bevásárlási ára 5,399,000 fr., a' földolgozás által 32,000,000 fra emeltetett. Ezenkívül 1837 évben 5,000,000 frnyi pamutfonál hozatott be, melly a' felszövés által 15,000,000 fra emeltetett. A' pamutáru-készítés nagyobb mint a' mennyit a' belföldi fogyasztás kíván; egy része tehát kivitetik; azon-

ban megjegyzendő, és pedig a' honi ipar rovására, hogy a' felszövött pamutfonál' nagy része külföldi készítmény; mely rosz azonban a' belföldi fonógépek' szaporodásával naponként enyészik.

A' vászonszövést különösen Cseh- és Morvaország meg Szilézia nagyon üzi, mely tartományokban öreg és ifju, asszony és férfi, fonással foglalkoznak. Maga Csehország mintegy 900,000 darab vásznat készít, 's 1832. évben 5,000,000 frnyi vásznat vitt ki. Nem illy kedvező e' viszony a' többi tartományokban, de mindenütt nagy mennyiségű fonál készítettik, mely számos takácsnak ad munkát, úgy hogy nemcsak a' belföldi tömérdek fogyasztás fedeztetik, hanem nagy mennyiség ki is vitetik, mely kivitel azonban mindinkább csökken a' gyapjuanyagok' szaporodó felszövése miatt, melyeket Anglia, Holland és Belgium szolgáltat. Csehország 1801. évben 80,000 's 1830ban már csak 30,000 takáccsal birt.

A' papirosgyártás szépségére, szilárdságára és tisztaságára nézve jeleskedik.

Lombardiában 1837. évben a' papiros-, tapet- és kártyagyárok 158ra mentek, Csehországban 99re, Venczeében 81, Morvaországban 40, Alsó-Ausztriában 38, Galicziában 18, Felső-Ausztriában 15, Tyrolban 15, Karinthiában és Karnioliában 7, Stájerországban 6, — melyeknek összes jövedelme 6,200,000re tétethetik 's bizonyosan még szaporodhatik.

A' selyemgyárak, kivált a' déli tartományokban igen gazdagok; 1790. évben csupán Olaszország 1321 szövőszékkel birt, hol most mintegy 2,200 számíttatik. A' selyemfonál- és selyemáru-gyárak' száma általában tetemes, t. i.

5,095, melyek még szaporódhatnak és tökéletesbülhetnek, mert a' nyers selyem' nagy része még külföldi gyárosoknak adatik el.

Ércgyárak, különösen arany- és ezüst-gyártások (ötvös műhelyek) minden nagyobb városban találhatók, azonban legterjedelmesb a' vas- és aczélgyártás, mely olly sok öntő-gyárokban pléh-, drót-, sarló-, kasza-hámorokban feldolgoztatik; valamint a' fegyvergyárak kardokat szolgáltatnak. A' metszőszer- és szeg-gyártások a' hegyes tartományokban divatoznak leginkább. A' vasgyártmányok' összes értéke csaknem 12 millióra tétetik. A' vörös-és sárgaréz' gyártó- műhelyei (Magyarországit ide nem tudva) 150re mennek; ezeken kívül van 125 sárgaréz-, czing-, gomb- és tűgyárak. Csak a' rézgyártmányok' értéke 3 milliónál többre számíttatik. E' mellett ólom-, czing- és czingedények mindenütt készíttetnek.

Legjelesb betűöntésekkel dicsekedhetnek Majland, Bécs, Velencze, Prága és Buda. Az ólom' nagy része törzsökökben ki is vitetik.

Több mint 2,500 sörfőzés és 6,500 pályinka- és rosoli-égetés találtatik az ausztriai német tartományokban.

Finomított czukrot előbb a' külföldről kelle nagy mennyiségben behozni; de mióta a' czukorliszt könnyen behozathatik, azóta már 45 czukorgyár létez, melyek közül többen répaczukor' készítésével is foglalkoznak. A' behozott czukorliszt' mennyiségéhez képest az évenként készített czukor mintegy 19 millió finomított süvegczukorra, 13 millió melissaczukorra, mintegy 320,000 mázsára, számíttatik.

A' répaczukor-gyárak napról napra dúsabb eredményt

mutatnak, kivált Csehországban, miszerint a' legszebb reményt méltán táplálhatni, hogy legnagyobb része azon pénzösszegnek, mely azelőtt a' cukorért külföldre vándorolt, a' beföldi ipar' jutalmára maradand.

Az üveg- és tükör-gyárak' száma a' nem-magyar tartományokban 196, és pedig csupán Csehországban 62, Vencze-tartományban 39, Alsó-Ausztriában 23, melyek készítményeiből nagy mennyiség kivitetik évenként.

A' közönséges göröncsér-műhelyeken kívül 1838 évben a' nem-magyar tartományokban 156 porcelán-, kőanyag- (Steingut) és más edénygyárak működtek.

Bőrkészítő, festő, kalapgyártó, faárukészítő, keztyű-, szíj-, nyereg- és kötélgyártó, szappanfőző és olajütő műhelyek mindenütt nagy számban és jeles minőségben találhatók.

Habár az anyagi művelést 's a' nemesítő ipart kielégítő állapotban látjuk is, 's habár ez rövid idő alatt hatalmas lépéseket tett is, mindazáltal meg kell vallanunk, hogy a' magyar tartományokat épen nem tekintve, még sok kívánandó marad fen. Az anyagi művelés itt ott bámulatos eredményeket szolgáltatott ugyan; de még sok rosszul használt legelőföld, három-földi gazdaság és illyes létezik. A' baromtenyésztés' állapotja a' földnek jobb használatával tetemesen gyarapulhat; a' kormány ebben nem munkátlan 's többféle eszközök által iparkodik a' szorgalmat és ipart ébreszteni; így például gyakran történik, hogy némelly vi-

dékeken a' legelőket a' kerületi hatóságoktól a' katonáknak gyakorlóhelyül rendeltetnek azon világos megjegyzéssel, hogy rajta sokat lovagoljanak, miszerint végre az emberek kényteleníttessenek a' legelőket termőföldekké tenni.

Ugy vélem, helye és ideje itt okát kimutatnom, miért némelly tartományok a' művelési 's műipari előhaladásban olly hátramaradtak más tartományoktól.

Mi a' földtermékeket, az élelmiszereket és nyers termékeket illeti, ezeknek nyerendő mennyisége leginkább a' földek' termékenységtől 's a' fogyasztók' számától függ. Népes városok, gyárak 's általában olly emberek, kik kézimunkájokból élnek, a' természetekre nézve mindig nyereség. A' jó és biztos közlekedési módok, t. i. a' mindennemű utak, könnyítik a' kereskedést 's azért a' természet' jóléte gyarapítására szolgálnak. Nem kevésbé befolyásos a' népek' életmódja is és egykedvűsége állapotjuk' javítása iránt. Az égető anyagok' és hajózható folyók' hiánya akadályozzák az értelmiség' kifejlését. A' műipar' emelésére vagy csökkentésére lényeges befolyást gyakorol a' különféle népek' törvényes alkotmánya. Ide tartoznak, mint előmozdító eszközök, a' művészetek' és mesterségek' szabad üzése, ugyszinte az egyiktől a' másikba átlépés, mikint az olasz tartományokban történik, hol erre a' feltségnek kellő bejelentésen 's a' keresetmódtól adójegy váltásán kívül egyéb nem kívántatik. De némelly más tartományokban csak olly foglalkozások szabadok felsőbb engedelem' előleges megnyerése nélkül, melyek a' szabad művészetek' nevét viselik; más foglalkozások pedig a' nélkül nem szabadok. Ebben is különbség uralkodik; például a' német, cseh és galicziai tartományokban a' mesterségek czéhekre

osztva gyakoroltatnak, 's csak akkor nyerhetnek a' felsőbb-ségtől engedelmet, ha előbb az illető czéhektől azokra mes-terjog adatott. A' nem-magyar tartományokban a' czéhek száma tetemesen kevesbült, mióta némely mesterségjogok szabadon engedtettek, mióta minden gyárilag üzött válla-latok a' czéhektől felmentettek, 's mióta vérendeletek adattak, azaz engedelem mesterségüzésre a' czéhi mester-jog' előleges megnyerése nélkül. Még más korlátozásokat is tett a' kormány a' czéhek körül, t. i. több üdvös javítá-sokat az ipar' terjesztésére nézve; ugyanis a' mesterségek-nek bizonyos számra szorítkozása eltöröltetett; a' tanuló évek, valamint a' felszabadítási és mesterré-léti taksák meg-határozottak. — Illyriában a' czéhek egészen megszüntet-tek, az inni és salzburgi kerületben a' czéhek csak rendőri felvigyázatra 's a' valóságosan nyert mesterjogok' bebizo-nyítására szolgálnak. Az új törvényhozás csak a' real mesterségek' szaporodását ellenzi, t. i. olyanokét, mely-lyek valamely házhoz tartoznak vagy másnak eladathatnak; valamint az uri jogokét, millyen a' sörfőzés, pályinkaége-tés és mérés kizárólagos joga, 's habár a' régi fenállókat el nem törleszti is, de ujak' kiosztását nem engedi meg, 's ezt a' lehetőségig korlátozni törekszik.

Az örökös jobbágyság' (Leibeigenschaft) eltörlesztése, a' türelmi patenslevelek' behozatala, az idegen művészek' bevándorlási kedvezménye, 's az új erőművek' beeresztése nagy előmozdító szerelei az iparnak; nem különben a' mes-terségek' és művészetek' iskolái; azon patenslevelek' beho-zatala, mellyek által bizonyos idő' eltelte után a' találmány közzéteendő; valamint a' nyilvános műkiállítások 's juta-lomosztások.

A' magyar termékekre nézve hátráltató ugyan, hogy a' kormány azokat, a' többi tartományok' adózásához arányosítás miatt, vám alá kénytelen vetni. Egy másik nagy akadály, t. i. a' magányos hitel' szilárd alapjának hiánya, a' váltótörvény' behozatala által alkalmasint elhárított; idővel tán az előbbi akadály' elhárítására is találtatandik mód. A' milly igen terheli e' kivitelvám a' magyar termékeket, épen olly igen, vagy talán még jobban terhelné a' nem-magyar tartományokbani termesztőket az, ha a' magyar termékeknek föltétlen szabad kivitel engedtetnék.

Általában kívánatos, hogy a' művelés és ipar minden tartományban olly fok szerint haladjon előre, mint néhány év óta haladni kezdett.

K E R E S K E D É S.

Az ausztriai birodalom általában véve, valamint phisikai fekvését, melly belül számos folyamokkal keresztül metszve és délszokról az Adria-tengertől környezve, és termékeny földjét tekintve, alkalmat nyujt virágzó 's kedvező kereskedeésre. Lombardia' selyme 's olaja, Magyar-és Csehország' gyapja, a' sok erdő, a' nagy és legtermékenyebb rónák, mellyek többnyire még jobban művelhetők, kimeríthetlen forrásai a' jövőendő nemzeti gazdagságnak. Minthogy azonban a' nemzeti ipar csak mintegy 60

év előtt kezdett fejlődni, azért a' kereskedésre nézve is még sok kíváncsi maradt hátra. VI. Károly uralkodása alatt — midőn a' nagy utépítések kezdődtek, szabad révek, váltótörvény 's más intézmények életbe léptek — kezdett a' kereskedés is lassankint fejlődni, mely a' népesség' nagyobb részének szerencsés helyzeténél fogva 's a' most már termékek' szaporítására, a' közlekedés' könnyebbítésére 's kereskedési szerződések' kötésére naponkint intézett több 's több próbálatok által azon czéllá lett, melyre a' kormány és népek közösen törekeshetnek. Komoly a' szándék Ausztriát kereskedő statussá tenni, mihez nemcsak a' kézi munkák' olcsósága, hanem a' nyersanyagok' bősége is — mint főleg a' gyapjúé, selyemé, bőröké, fáé, ásványoké 's olly sok más termékeké — fontos segédforrásokul szolgálnak. Szegülnek ugyan némelly nehézségek e' czélnek ellene, melyek közül főleg 's kiváltképen a' belföldi nehéz közlekedés, a' tengerhezi bajos szállítás, különösen pedig az időnek nem becsülése, sok vidéken a' még igen csekély népesség, de kivált a' kevéssel megelégedő, megrögzött tunyaság mutatkoznak főakadályokul. A' kereskedés oszlik árukkali 's váltóbeli kereskedésre, az árukkali kereskedés ismét bel- és külföldre, a' külkereskedés pedig be- és kivitelre; ezenkívül van még a' transitokereskedés, mely megbízó és továbbszállító kereskedésből (Comissions- und Speditions-Handel) áll. A' belföldi kereskedés két körre osztandó, t. i. 1) a' magyar tartományokéra, mint Magyar-, Horvát-, Tót- és Erdélyországera 's az ezekkel szorosan összekapcsolt határvidékére; 2) a' többi tartományokéra. Minden nem-magyar tartományban a' belkereskedés egészen szabad, kivéven a' triesti

és velencei szabad réveket, Brody kereskedővárost a' hozzá tartozó birtokkal, 's Isztriát. E' kirekesztés a' külkereskedés' javára történik 's főleg a' nagyobb kereskedő-házakra vonatkozik, hogy t. i. a' kereskedő, ki tetemes mennyiségű idegen árut kap, ne kényteleníttessék annak megérkezése után tüstint lefizetni érte az egész vámot; hogy a' be- és kivitelben ne akadályoztassék. A' be- vagy akár kimenő áruktól fizetendő vám az e' határvonalon belül lévő vámhivatalnál tétetik le, 's azért a' szabad rév neve, mert magában a' révben semmi vám nem fizettetik, hanem a' vám részenként a' kivitelnél tétetik le. Tehát e' megnevezett helyek' kirekesztésével a' kereskedés és adásvevés minden nem-magyar tartományban, ezeken mind belül mind pedig egyikből a' másikba, tökéletesen szabad; semmiféle vizsgálatnak és semmi egyéb adónak nincs alávetve, mint csupán az ut- és hidvámoknak. Az egész birodalom vámvonallal vétetve körül, kivéven a' már főnebb említett szabad réveket birtokukkal együtt, ugyszint Brody várost, valamint Fiume, Buccari és Porto Ré magyar szabad réveket, melyek a' vámvonalokon kívül esnek. A' vámvonalokon a' szárazföldi és vízi főközlekedéseknél mindenütt vámházak állítvák fel, az e' vámházak közti tér határőrökkel van megrakva, mert minden nem szabad tárgyak' be- és kivitele csak az illető vámháznál történendő. Csaknem hasonló vámvonalok állítvák a' magyar és egyéb tartományok közt, hol behozatali és kiviteli vámok fizettetnek, részint nagy mennyiségűek, részint fölötté csekélyek 's a' külföldről behozandó áruk' vámdíjainak csak felére tétetvék.

E' fejezet' folyamatában még visszatérendünk e' tárgyra, azonban előbb azon rendszert akarjuk megvilágítani,

mellyet a' kormány József Császár ideje óta követ. Mindazon idegen gyártmányok' behozatala, mellyeket az ausztriai birodalom maga is természet, vagy egészen el van tiltva, vagy pedig csak magasabb vámdíj mellett engedtetik meg. Minden belföldi gyártmányok' kivitele rendkívüli kedvezményben részesül. A' nyers anyagok' kivitele, menyiben a' belföldi gyárok által nélkülözhetők, megengedtetik. Az egész rendszerről 1835. évben új vámrend adattott ki, 's több új szerződés' létesülte után 1838ban új vámjegyzék (tarifa) jelent meg. A' transito-kereskedésre nézve különös vámjegyzék létezik, melly e' kereskedésnek nagy könnyűséget enged.

A' kereskedésjog' megnyerése olly módon történik mint a' mesterségi jogé. Az olasz tartományokban és Triestben egészen szabad, csak a' firmának kell a' kereskedési kamarában bejegyeztetnie 's a' patenslevélnek a' helyhatóságtól kivétetnie. A' többi tartományokban felsőségi engedelem 's czéhiség divatozik. De ebben is a' kormány sok visszaélést megszüntetett 's több kereskedési ágat szabadon engedett. Tengeri kereskedés' üzhetésére szabadság-, tengeriut- vagy patenslevelek kívántatnak. Szabadságlevelek a' révhataltól csekély taksáért a' kis partvitorlázásokra, tengeri utlevelek az illető kormányhataltól nagyobb hajózásokra, patenslevelek pedig a' közönséges udvari kamarától a' messze tengeri hajózásokra adatnak ki. Megkívánt feltételek:

1. hogy a' hajóbirtokos ausztriai alattvaló legyen 's a' birodalomban lakjék;
2. meg kell ígérnie, hogy a' hajó' embereinek legalább $\frac{2}{3}$ da ausztriai alattvaló léssen;

3. hogy a' vonalt, mely a' szabadságlevélben kijellettetik, át nem lépendi.

Illy szabadságlevelek' érvényessége 6 évig tart. 's így nemcsak az Adriai-tengeren vitorláznak ausztriai hajók, hanem a' fin tengeröbölben, az atlanti nagytengeter' nyugati partjainál 's még Walparaisoban és Chillyben is láthatni ausztriai lobogókat.

Mi a' belföldi kereskedést illeti, mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a' birodalom' keleti tartományai földtermék- és baromtenyésztésben, a' nyugatiak pedig inkább művészet- 's iparüzésben jeleskednek, mely körülmény már az egymás közti kereskedés' szükségét szüli.

Minthogy a' kereskedés minden nem-magyar tartományban szabadon engedtetik 's így vámszámvitelek nem léteznek, nem határozhatni meg sem mennyiségét sem értékét a' belső kereskedésnek; csak Magyarországon 77,933,000 forintba számították 1834ben a' behozott áruk' értéke, a' kivitteké pedig 43,984,000 ftra.

A' belső kereskedés' középpontja mindig Bécs marad, hol 1837. évben 18 váltóház, 91 nagykereskedés, 94 szövetáru-kereskedés, összesen pedig 1187 kereskedés létezett. Mennyire emelkedett itt is a' kereskedés, kitünik a' következő adatokból: 1800. évben csak 474 kereskedés, 1810. évben 590, majd 1820. évben 726 's már 1835. évben 1187 állott fen.

Ausztria tartomány a' most említett bécsi kereskedésen kívül még 705, Csehország 2990, Morvaország pedig 1079 kereskedéssel bir. Az olasz tartományok, melyek mind magok közt mind a' szomszéd tartományokkal, mind szárazon mind vizen jó és számos közlekedési sze-

rekkel látvák el, 12,540 kereskedéssel birnak, köztük 146 váltóház és 809 nagykereskedés, leginkább az újabb kor' szüleményei, minthogy a' francziák' uralkodása alatt Napoleon' szárazföldi rendszere miatt az olasz kereskedés igen lenyomatott. Stájerország, Illyria és Tyrol áruk' szállításával foglalkoznak leginkább, melyek Olaszországból 's az Adriai-tengerről e' tartományokon keresztül vitetnek; Stájerország, Karinthia és Karniolia kereskedést is üz vassal, érczel és barommal, Stájerország borral is, továbbá épület- és tüzi-fával kivált Magyarországba és Triestbe, melly tartományok viszont olajt és gabonát vásárolnak más tartományoktól; Tyrol szinte vesz gabonát és olajt 's érette selymet, barmot, fát, bort, kendert, vásznat és szurkot szolgáltat; Ausztria divat-, fényüzési-, selyem- és pamut-árakkal, porcelán- és sáfránnal kereskedik; Cseh- és Morvaország gabonát, gyümölcsöt, vaját, zsirt, halat, gyapjút, fát, komlót, üveget, papirost, lent és gyapjuszöveteket ad el; Olaszország olajt, selymet, selyemanyagot, rist, déli gyümölcsöket és tengeri termékeket; Dalmácia olajt, bort, selymet, halat, pályinkát, déli gyümölcsöket ad, — vesz pedig gabonát, barmot és ipartermékeket. Magyarország' déli megyéi gabonát, bort és dohányt szolgáltatnak a' kevésbbé termékeny éjszaki megyéknek, melyektől viszont kapnak vasat, savat lent és fát; az országból kivitetik bor, gabona, gyapju, marha, viasz, méz, bőr, hamuzsir, gubacs, széksó 's más termékek, műkészítmények még csak kis mennyiségben; behozatik pedig posztó, pamut, selyem és vasárúk, vászon és mindennemű fényüzési czikkelyek.

K Ü L K E R E S K E D É S.

Azon tárgyaknak, mellyekkel — nem ugyan Magyarország 's egyéb ausztriai tartományok közt, hanem az egész birodalom által — be- és kiviteli kereskedés üzetik, elősorolása 's értékek kijelölése végett, itt egyebet nem tehetek, mint Springer professornak már többször dicsért munkájából az ide vonatkozó tabellákat közlöm, megjegyezvén, hogy ezek két korszakot jelelnek, miáltal a' gyarapodás vagy csökkenés látható, az első korszak magában foglal 7 évet 1823—1829; a' másik pedig 4 évet, 1834—1837 befejezőleg. Továbbá megjegyzendő, hogy némelly tárgyak mind a' be- mind a' kiviteli rovatban előfordulnak és pedig nem épen azért, mivel illy termékek, mellyeket a' belföld szolgáltat, külföldről is hozatnak be, mint például a' borral és dohányval történik, — vagy mivel illy termékek a' határhoz közel lakóktól a' külföldről olcsóbban vásároltathatnak; hanem azért, mivel némelly behozott czikkelyek később ismét kivitetnek. E' tárgyak közt pedig némellyeknek behozatala a' kivitel' ellenében, némellyeknek pedig kivitele a' behozatal' ellenében olly tulnyomó, hogy amazok behozatali, emezek pedig kiviteli

czikkelyeknek neveztetnek. E' tabelláknál tehát még különösen megjegyzendő, hogy számadatai csak azt mutatják, mi a' birodalomban a' behozatalnál saját fogyasztásra vagy feldolgozásra hátramarad; a' kivitelnél pedig azt mutatja, mi ugyanazon tárgynak kölcsönös behozatala által nem került ismét vissza, következésképp a' fölösleget. Végre megjegyzendő, hogy a' szerárúk alatt nemcsak gyarmatárúk, hanem termékek és műkészítmények is értetnek, például a' *b)* betűnél egyéb szerárúk alatt értetnek china-héj, gyökerek, faggyu 'stb. 'stb., csak a' bor és főttsó rekesztetett ki 's a' bányatermékek' rubrikáihoz tartatott fen. — Ki e' megjegyzéseket nem venné szigorú tekintetbe, a' következő tabellát nem fogná eléggé érteni.

BEVITELI ÁRUCZIKKEK.

Mennyiség.		Árunem.	Becsár.	
I. Időszak.	II. Időszak.		I. Időszak.	II. Időszak.
			fr.	fr.
		1 Szerárak.		
		a) Fűszerárak.		
208,603 m.	375,092 m.	Czukorliszt	9,657,900	16,879,100
32,302 "	2,118 "	Finomított czukor	2,214,600	158,800
71,284 "	93,215 "	Kávé	4,826,600	6,525,000
4,607 "	3,689 "	Cacao	332,500	258,200
8,765 "	11,764 "	Bors és új fűszer	807,100	1,176,400
		b) Festékek.		
14,743 ű	33,859 ű	Cochenil (biborszín)	235,800	541,700
4,428 m.	6,318 m.	Kék festék (indigo)	1,930,900	2,843,000
59,869 "	77,373 "	Fa a' festéshez	1,150,800	1,547,400
4,399 "	7,616 "	Gummi és gyánta a' festéshez	337,200	609,300
232,157 "	265,560 "	c) olivolaj	7,362,300	10,622,400
19,831 "	34,601 "	d) szappan	495,700	865,000
16,050 "	22,146 "	e) halzsir	478,100	664,300
42,397 "	47,054 "	f) mindennemű magok	1,271,900	1,411,600
15,399 "	14,786 "	g) mandula	442,000	443,500
46,163 "	52,930 "	h) szárított szőlő	885,000	1,058,600
202 "	223 "	i) safrán	505,300	559,100
		k) egyéb fűszerárak	1,910,800	1,939,300
		Mindössze	43,834,500	48,102,700

Á r u n e m.	Becsár.	
	I. Időszak.	II. Időszak.
	fr.	fr.
2. Pamut	5,496,600	12,936,800
3. Fonál		
Pamutfonál	4,088,400	6,224,500
Fonál lenből és kenderből	38,100	707,200
" Gyapju, teveszőr és harrasz	63,00	297,700
Összesen	4,189,500	7,229,400
4. Marha.		
Szarvasmarha	3,980,700	2,366,500
Sertésmarha	2,768,300	2,301,500
Lovak	398,400	232,400
Egyéb marha	1,319,700	56,700
Összesen	8,467,100	4,957,100
5. Nyers és kikészített bőrök		
Berju- és juhbőr	594,700	2,441,900
Tehén-, tinó-, ökör- és lóbbőrök	438,800	735,900
Kikészített közönséges juhbőrök	996,500	
Török bőr	1,384,100	773,300
Orosz bagaria	765,900	402,900
Egyéb bőrök	169,300	48,000
Összesen	4,349,300	4,402,000
6. Italok.		
Idegen, francia és olasz borok	2,959,400	3,049,800
Cyprusi, moldvai 's oláh borok	575,300	329,200
Pályinka, pályinkaszesz	67,700	81,500
Arak, rum	207,400	328,400
Egyéb italok	16,000	104,400
Összesen	3,809,800	3,788,900
Ebből az ausztriai borok' kivitelét lehuzván	1,911,000	1,365,500
Marad az italokért	1,898,800	2,423,400

Á r u n e m.	B e c s á r.	
	I. Időszak.	II. Időszak.
É t n e m ű e k b ől.	fr.	fr.
Tengeri, tavi 's folyóvízi halak	1,862,800	2,622,400
Czitrom és narancs	344,200	391,300
Egyéb étneemek		56,900
Összesen	2,207,000	3,070,600
Földtermékek.	217,250	
Buza		
Kukoricza		714,000
Árpa, zab		152,800
Ris		231,000
Összesen	217,250	372,400
Viasz és méz.	635,200	
Sárga viasz		
Fejér		470,600
Feldolgozott		45,400
Méz		194,300
Összesen	635,200	97,400
Dohány (levelekben és gyártott).	23,000	807,700
Egyéb tárgyak.		
Gerebenzett len		311,200
" kender		935,500
Gubacs és gubacsliszt		1,165,600
Bobinet		183,700
Drágakövek és ékszerek		204,100
Szarv és tajték		764,600
Könyvek		105,100
Angoraszőr		129,400
Összesen		66,400
	108,800	58,000
	1,462,500	124,700
Összesen	1,462,500	2,818,600

A' czukor' tetemesb bevitele ugyan nagyobb fogyasztásra mutat, de miután a' czukorliszt' bevitele által a' czukor' finomítására fordított munkadij a' beföldön marad, a' czukor' aránya a' második időszakban tetemesen kedvezőbbnek mutatkozik, 's még ez is lejjebb fog szállani, ha a' répaczukor' termesztése, mikint jelenleg mutatkozik, naponkint növekedni fog.

A' mi festékekben, gummiban, gyantában 'sth. bevitetik, a' nemesített iparra nézve nélkülözhetlen anyagszer. Ha bár a' lakosság a' második időszakban szaporodott, az oliv-olaj és -magok bevitelére nézve a' mezei gazdaság szemrehányást érdemel. A' pamut' vásárlására megkivántató költség gazdagon kipótoltatik az anyagoknak belföldöni feldolgozása által, miután épen a' pamut az, melly a' hazai iparnak a' legtágosb mezőt nyitja, 's még inkább növekedni 's a' pamutfonálnak belföldöni termesztése szaporíttatni fog. Valamint a' mezei gazdaság' emelésére, úgy a' fogyasztásra nézve a' marha' bevitele még mindig szükséges, 's csak a' növekedő marhatenyésztésre mutat; de más részről nem tagadható, hogy épen e' tekintetben a' monarchiában még sok tenni való van hátra, 's a' második szakaszban kevesbedett bevétel annak haladására mutat. Az ökröknek idegen tartományokból kevesbedett bevitele tán első pillanatra a' hus' árát feljebb rugtatná, de a' marhatenyésztést a' belföldön bizonyosan előmozdítaná.

Nyers és kikészített bőrök ugyan még mindig a' külföldről vitetnek be, sőt még e' bevétel növekedett, de a' veszteség helyrepótoltatik annak feldolgozásából eredő nyereség által; minden esetre a' kereskedelemre nézve káros a'

bőr' bevitele , melly nagyobb üzlet mellett a' belföldön termesztethetnék. De még e' mellett is nevezetes kevesbédés mutatkozik a' második időszakban.

Külföldi borokra nagy pénzmennyiség foly ki , és semmikép súlyegyent nem tart kivitelünkkel.

A' mi déli gyümölcsökben , risben 's egyéb étneműekben bevitetik , nagyon habozó 's részint nem nagy fontosságu 's az év' nagyobb vagy kisebb termékenységének tulajdonítandó. Dohány egykor nagy mennyiségben vitetett ki , de a' felemelt vámok 's az Anglia és Amerika közt kötött békeség által e' kivitel csaknem egészen megszűnt.

A' szomszéd tartományok is divatba hozták e' növény' termesztését 's azért a' miénket nélkülözhetik ; 's noha újabb időkben a' vám 20 krra leszállított mázsájától , mégis alig vitetik ki már 40,000 mázsánál több , melly kivitel a' főnebb előterjesztett behozatalból már levonatott.

A' nagy gyolcskészítményekre évenként szinte nagymennyiségű len és kender vitetik be ; de az anyagok' e' bevitele saját iparunkra nem nagy dicséretet von. Hogy saját országunk , főleg Magyarország előkelőleg alkalmas e' növény' termesztésére , bizonyítja azon körülmény , hogy csak nem régiben Anglia maga kendert 50,000 mázsán felül vitt ki Magyarországból. Ezüst és arany szinte még mint nevezetes árucikk vitetik be. Például törött arany es ezüst.

1ső időszakban	2ik időszakban
4000 márka arany	3000 márka arany
112,00 márka ezüst	16,000 márka ezüst.

De itt egyszersmind azon nagy tömeg nemes érce-

ket kell tekintetbe vennünk, mellyek részint készpénzben részint kimunkálva a' külföldre folynak, 's mellyeket nem könnyen lehetne a' fenemlítettekkel egy arányba helyezni; 's innen e' tárgyak a' valódi bevitelt bélyegzik, koránsem pedig a' superplust, mint a' többi tárgyaknál a' történt kölcsönös lehuzások után.

KIVITELI ARUCZIKKEK.

		B e c s á r.	
		I. Időszak.	II. Időszak.
		fr.	fr.
Nyers juhgyapju		7,382,000	10,475,100
Juhgyapju kelmék		17,759,800	25,060,200
Összesen		25,141,800	35,535,300
Selyem		21,517,300	22,549,500
Selyem-kelmék		1,576,800	1,285,800
Összesen		23,094,100	23,835,300
Finom és közönséges vászon		4,481,900	4,941,200
Kötött és szőtt kelmék		405,700	220,600
Festett vagy festetlen czérna		227,500	330,200
Egyéb vászonkelmék		38,300	411,900
Összesen		5,153,400	5,903,900
Üreges és táblás üveg		1,645,600	1,918,400
Finoman metszett üveg		758,400	1,328,400
Üveg és olvasztott gyöngyök		787,900	630,300
Kőedény 's egyéb agyag- és üvegek kelmék		339,900	263,100
Összesen		3,531,800	4,140,200
Vas és vaskelmék		3,499,800	3,523,900
Réz és rézkelmék		872,900	436,500
Sárgaréz és sárgaréz kelmék		349,500	321,900
Kéneseő		207,300	137,300
Kövek, grafit		425,300	129,700
Kő- és főzött-só		739,000	844,800
Összesen		6,093,800	5,394,100
Pamut kelmék		3,346,500	4,798,400
Minden nemű fa		554,300	1,373,300
Fakelmék		311,600	741,800

		B e c s á r.	
		I. Időszak.	II. Időszak.
		fr.	fr.
Mezei termékek.			
Komló		248,700	117,300
Rozs és kétszeres			335,600
Liszt		524,000	518,500
Széna és szalma		86,500	21,700
Egyéb mezei termékek		11,500	150,900
	Összesen	870,700	1,144,000
Ét neműek.			
Mindennemű sajt		1,247,500	930,500
Fris és szárított gyümölcs			107,200
Egyéb ét nemek		326,500	
	Összesen	1,574,000	1,037,700
Fűszerárak.			
Szeszek és savanyok		331,500	148,700
Hamuzsir		146,500	529,000
	Összesen	478,000	677,700
Könyvnyomtatói árak.			
Mindennemű papiros		948,900	586,400
Könyvek		145,300	
Egyéb sajtói árak		19,700	700
	Összesen	1,113,900	587,100
Ruhák.			
Kalapok		143,600	375,800
Ruhák, vargamunkák		243,300	467,100
	Összesen	386,900	842,900
Bőrnemek.			
Talpbőrök		257,100	119,500
Cserzett borjubőrök		148,800	173,800
Közönségesen kikészített juhbőr			16,100
	Összesen	405,900	309,700
Szatócsi kelmék		281,300	195,100
Egyéb árucikkek.			
Fényüzési 's pipere-kelemék		270,900	295,200
Hangászsi műszerek		109,600	156,200
Pompakocsik		97,800	181,200
Paszománt-kelemék		75,500	18,300
Fegyverek és alkotórészei		36,000	19,400
Ásványvizek		112,700	200,100
Toll		589,400	728,000
Némelly művészeti termékek		260,000	188,700
	Összesen	1,552,000	1,787,100

Gyapju és gyapjuáruk leginkább a' kiviteli czikkek. A' mi gyapju még behozatik , az többnyire angora-gyapju, vagy hosszú-szőrű (Oláhországból), mely leginkább nálunk dolgoztatik föl. A' nyers gyapju' vásárló helyei Németország , Anglia; a' gyapjukészítményeké főleg Orosz- és Lengyelország, Német- és Olaszország , Schweiz és Törökország.

Olaszország visszanyerése óta a' selyemkereskedés ismét nekünk kedvező; 1807. évben 4 millió forintnyi selyem hozatott be; ellenben 1825. évtől 1833ig 130 millió ausztriai lyra értékű selyem vitetett ki. A' selyemgyártmányokra nézve a' hazai ipar még elég hátra van. A' selyem' és selyemáruk' vásárlói: Német-, Orosz-, Lengyel-, Angol- és Törökország. A' vászonáruk' kivitele a' pamutszövetek' nagy használata miatt tetemesen kevesült, de utóbbi években ismét 5 millió frnyival szaporodott.

Üveg és üvegáruk hasonló sorsot tapasztaltak , ezeknek is leginkább Német-, Orosz-, Török- és Olaszország a' vásárlói.

Vas és vasgyártmányok nagy ágát képezik az ausztriai kereskedésnek; mindazáltal nagy mennyiségű angol vas és vasáru hozatik be.

A' pamuton a' munkadíj nyeretik meg.

Nem csekély szerepet képez a' fakereskedés. Horvátország , Slavonia , Karinthia , Stájerország , Tyrol , Csehország és Galiczia azon tartományok , melyek a' fával kiviteli kereskedést űznek , Tyrolból építőfák , evező póznák 's más fák vitetnek Törökországba és Egyiptomba , a' vorarlbergi fatörzsökökből és deszkákból Schweizba és

Franciaországba ; Csehország hajóépítőfát küld az Elbén Hamburgig, Morvaország ágyu-lafetfát az Odrán Stettinig 's innen Angliába.

Liszt tetemes mennyiségben vitetik ki ; sajt , hamuszir , papiros , ruha és ágyi toll nem csekély részét képezik a' kiviteli czikkelyeknek.

Összeszámlolván már most 1834. évtől 1837ig a' kiviteli és behozatali czikkelyek' értékét, a' kivitteké 90,600,000 ftra , a' behozottaké pedig 88,300,000 ftra tétethetik ; a' behozottaké tehát 2,300,000 fttal több.

Azonban Springer professor, ki e' számjegyzéket adja, maga mondja , hogy e' számok épen nem volnának alkalmasak bizonyos kereskedési állandó számnak biztos megállapítására, mivel az általa felhozott számokban kifejezett pénzürték régi számlálás szerint vétetett, kivált a' gyarmati czikkelyeknél, azért Thurnbullnak 1834 évi adatait is kívántam itt felhozni, melyek az előbbiektől tetemesen különböznek.

	Behozatal.	Kivitel.
Német tartományoké	61,981,390 ft.	68,533,685 ft.
Olasz	34,288,855 „	34,960,722 „
Magyar- és Erdélyországé	11,511,164 „	7,598,534 „
Összesen	107,781,409 „	111,092,941 „

Itt azonban megjegyzendő , hogy a' transito-kereskedés a' saját behozatali kereskedéssel össze van keverve, és hogy Magyar- és Erdélyországnál az olasz és német tartományok közti kereskedés figyelembe épen nem vétetik , mert Magyar- és Erdélyország' behozatala a' kivitelt sokkal fölülhaladja, t. i. készpénzben számítva.

Általában a' kereskedés' emelkedését láthatni, mert az

első szaki árukereskedés' általános értéke 187,130,000 flra 's a' második szakié 237,311,000 fr. már évenként.

Tekintvén most már a' szomszéd statusokat, azonnal látjuk, hogy a' keletiek azok, hová az ausztriai kereskedés' nagy részének fordulnia kell. Tudta ezt már II. József használni. A' Görögországgal legujabban kötött kereskedési szerződés, a' Fekete-tenger' szabad hajózása, valamint az afrikai rablótartományok' elnyomása fényes kilátást nyitnak a' kereskedés' emelkedésére. Az olasz statusokkal is nagy kereskedést űz Ausztria, nem kevésbbé Szász- és Poroszországgal, valamint a' déli német szövetséges statusokkal. A' franciaországban áru-kivitel 13 millió 's az onnani behozatal 3 millió forint értékű; a' behozatali cikelyek leginkább gyarmati áruk, illat-árak, selyem-anyagok, borok, divatárak; a' kiviteliek pedig nyers selyem, gyapju, gabona, hüvelyes termékek és fa.

Angliával is nem csekély kereskedést űzünk, honnan mi gyarmati árukat hozunk be 's ezek helyett gyapjut viszünk ki, mellyből Amerika szinte részesül.

A' gyarmatáraknak legnagyobb része azelőtt Hamburgon és Németországon át vitetett ki; de mióta a' cseh vászon- és üvegkelme-kereskedés lejjebb szállott 's ezáltal kevesebb alkalom támadt a' visszaszállításra 's a' kiegyenlítésre, legtöbbnyire az adriai révekből szállítatnak el. Orosz- és Legyelországba borok, selyem-, só- és érczárak vitetnek ki; helyettök kapunk marhát, bőrt, lenmagot, mézet és viaszt; de kivitelünk Oroszországba naponkint alábbszáll, mincképpen azért Oroszország' növekedő iparában, részint prohibítoi rendszerében feneklik.

Az átviteli és szállítási kereskedés az ausztriai sta-

tusban már fekvése által igen előmozdítottatik, miután kelet és dél felé gazdag földtermékekkel, nyugotra 's éjszakra ellenben iparüző népekkel ellátott szomszéd tartományok fekszenek, melyek' kölcsönös közlekedése Ausztriára nézve szép alkalmul szolgál e' kereskedési ág' üzésére. E' mellett az ausztriai kereskedési hajósereg nem olly igen fontoságnélküli, miután 3180 hajónál többet számlál, melyek közt 516 patentált (szabadalmazott) 6000 egyénnel ellátva, a' távul utakra; nagyobb parti vitorlázásra felhatalmazó utlevelekkel ellátott hajók 1320-an 5600 matróz-zal, szabadsággal ellátott kisebb parti utakra 1345-en 4200 matrózzal.

Mennyi jut egyes parti helyekre, a' következő táblából kitetszik:

Partvonal.	Távul hajózásra.		Nagyobb parti utra.		Kisebb parti utra.	
	Hajók' száma.	Tonna-tartalom.	Hajók' száma.	Tonna-tartalom.	Hajók' száma.	Tonna-tartalom.
A' Tengeremellékről	376	70,880	549	15,900	402	3,650
Dalmáciából	23	4,650	387	9,780	778	5,030
Velenezéből	68	17,490	268	18,200	38	1,070
Magyarországból	47	12,100	79	3,430	69	250
Határörvidékről	2	310	38	1,030	58	200
Az egész Tengeremellék	516	105,430	1,321	48,340	1,345	10,200

Milly szorgalommal üzetik pedig a' hajókereskedés,
következő tabella mutatja.

1836ik évben ugyanis az ausztriai hajókból

	É r k e z t e k .				K i n d u l t a k .			
	T e r h e l v e .		Ü r e s e n .		T e r h e l v e .		Ü r e s e n .	
	Szám.	Tonna- tartalom.	Szám.	Tonna- tartalom.	Szám.	Tonna- tartalom.	Szám.	Tonna- tartalom.
Konstantinápolyban	394	96,556	114	32,294	319	77,799	168	45,735
Alexandriában	80	20,032	5	1,150	66	16,530	10	2,802
Smyrnában	83	12,855	34	8,333	99	17,185	36	9,041
Scutariában	44	2,355	7	151	34	1,710	12	549
Durrázoban	36	2,915	22	1,829	47	4,121	7	370
Joniában	218	27,850	18	1,668	176	23,549	51	5,293
Görögországban	106	19,381	7	1,286	68	11,732	44	8,837
Oroszországban	56	14,971	172	48,787	168	47,182	22	6,016
Máltában	120	19,917	22	4,676	95	15,458	39	7,744
A' pápai státusban	443	25,229	75	4,735	384	22,300	134	7,579
Sziciliában	98	15,846	88	20,189	167	33,175	27	4,819
Franciaországban	175	45,011	14	3,188	92	21,147	91	25,067
Szardiniában	15	3,285	1	223	7	1,296	9	2,212
Spanyolországban	15	4,057	12	3,372	21	5,595	6	1,834
Portugaliában	11	2,498	7	2,053	16	3,987	2	559
Tunis Tripolis és Maroccoban	63	13,521	9	1,653	29	5,676	44	9,780

A' főrévek Triest, hová főleg német tartományokból termékek érkeznek, Velencze az olasz és Fiume a' magyar; ezeken kívül vannak még egyéb kis révek, minők a' velenzei parton Chioggia, Malamocco, St. Nicolo, Brandolo, Falconera; az isztriai parton Citta Nuova, Pirano, Capo d'Istria, Rovigno és Pola; a' magyar tengerparton Porto Re, Buccari; a' határőrségi tengerparton Zengg és Carlopago; a' dalmát partszáron Spalato, Zára, Sebenico, Nona, Trau, Almissa, Macarsca, Ragusa, Cattaro és Budua; a' szigeten pedig Cherso, Osero, Veglia, Lissa 'stb. 'stb.

Hogy a' csupán Triest és Velencze főrévekbeni élénk közlekedést kimutassam, ide melléklek a' következő tábellát.

		Megérkezett hajók.		Kiindult hajók.		Az áruk' becse.	
		Ausztriaiak	Idegenek.	Ausztriaiak.	Idegenek.	Bevitelben fr. pp.	Kivitelben fr. pp.
Triestben	1834 év	7,680	1,036	7,443	1,049	45,054,000	38,165,000
"	1835 "	7,471	988	7,426	1,069	51,259,000	40,438,000
"	1836 "	7,339	1,146	7,191	1,117	63,167,000	45,363,000
"	1837 "	8,405	1,094	8,496	1,132	48,514,000	38,482,000
Velenczében	1834 "	2,965	221	2,437	222	16,113,000	5,038,000
"	1835 "	2,933	168	2,511	170	15,760,000	5,956,000
"	1836 "	3,133	161	2,374	170	17,201,000	6,208,000
"	1837 "	3,343	220	2,642	211	17,344,000	8,138,000

Ezenkívül az Adriai-tengeren levő hajók közt még több gőzösök is találhatók a' kereskedés' üzésére.

A' hajókázható folyók közt a' Duna az, mely a' főszerepet játsza, 's ha általában és akadály nélkül hajókázható volna, vitorlákkal is meghajóztathatnék, 's a' leg-

nevezetesebb szerepet játszaná az ausztriai magyar kereskedésben; jelenleg évenként 5—6000 hajó jön mind a' külföldről mind a' belföldről Bécsbe, élelemmel 's egyéb tárgyakkal terhelve; 500—1000 hajó a' folyamon fölfelé Magyarországból Bécsbe, 's végre olly sok gőzös, melylyekről későbbben fogok szólni.

A' többi folyók közt a' Tisza, az Inn, a' Traun, az Ens, Mura, Száva, Dráva, Vág, Garan és Kulpa azok, mellyek kereskedeésre használhatók.

A' cseh vizek közt legnevezetesebb az Elbe; az Odera és Vistula szinte hajóztatnak kereskedési tárgyakkal; az olasz tartományokban a' Poo, Ecs, Ticino, Adda, Mincio 'stb. nevezetes szolgálatokat tesznek. Csatornákkal összeköttetések még ritkák, de többen vannak már hazánkban is javulatban; a' használtabbak: Olaszországban a' Naviglio Grande, melly Ticinot és a' Lago Magioret Milanoval összeköti; a' di Marte Sana csatorna, melly Addából Milanoba visz 's e' várost a' comoi tóval egyesíti; a' Naviglio nuovo, melly Milanot Páviával 's Poo által az Adriai-tengerrel hozza összeköttetésbe; a' Ferencz-csatorna a' Duna és Tisza közt; a' Bega csatorna Bánságban; a' bécs-ujvárosi csatorna, melly Bécsset fával látja el.

FŐKERESKEDŐUTAK.

1. Bécestől az Adria-tengerig, Bécsujvároson át Stájerországba, itt a' Mura melletti Brucknál két ágra oszolva, melyeknek egyike Gréczen át Laibachba, Triestbe és Fiumeba visz, másika pedig Klagenfurtba 's innen Villachon és Pontfelen át Olaszországba, melly Laibach városával a' Loibel hegyen átvivő ut által kötve össze.

2. Bécestől Linzig, innen Bajorországba; másik ága ez utnak Salzburgon és Innsbruckon át Triestbe 's innen Olaszországba visz.

3. Bécestől Znaim es Iglau városokon át Prágába, innen Szászországba, Németországba 'stb.; másik ut Horn, Wittingau 's Tábor helységeken át szinte Csehországba szolgál.

4. Bécestől Brünn, Olmücz és Teschen városokon át Lembergbe, innen egyfelől Brodyba, másfelől Bukovinán át Moldvába, valamint Pozsonyon, Lőcsén és Bártfán át szinte Galicziába ágazva.

5. Bécestől Pozsonyon és Győrön át Budára 's innen többfelé ágazva, Pesten, Miskolczon és Kassán át Galicziába, Temesváron át Erdélybe és Oláhországba, Debreczenen át Kolosvárra, 's másfelé Péterváron és Zimonyon át Nándorfehérvárra.

6. Bécestől Sopronyon, Varasdon és Zágrábon át Károlyvárosba Horvátországba, innen egyfelől Fiumeba, másfelől Zarába, valamint még egyfelől Kanizsán, Pécsen és Eszéken át Pétervárra.

Ezekén kívül számos utak léteznek a' birodalomban egymással összekötvék, vagy a' külföldre vezetők, mely utóbbiak közül legnevezetesebbek azok, melyek Innsbruckból Landeckba, innen Schweizba 's Bormión át Majlandba szolgálnak.

A' mesterséges utak közt a' Károlyvárosból Fiumeba vivő Luiza-ut, valamint az, mely 3 millió fr. költséggel a' Stitfer-Jochon át Bormioba, Bormiotól a' weltlini völgyön át Tyrolba építettett, az építészet' remekei. Legjobb 's legtöbb ország-utakkal bir Lombardia, Csehország, a' Tenger mellék, a' Velenczetartomány és Ausztria főhercegség.

Már vasutak is léteznek, t. i. a' Dunától Linzig és Budweisig, a' Moldva mellett Csehországban, mely utóbbi a' Dunát a' Moldvával 's egyszersmind az Elbével összeköti. Budweistól Prágáig szinte vasut terveztetik, egy másik már építettik, mely Linzből a' Traun-tó mellett Ausseebe 's innen Leoben és Bruck városokon át Gréczebe szolgáland. A' linz-gmundeni vasut már járható, mellyen Stájerország és Ausztria hegyi 's földtermékei, valamint az ishelli és halei só a' Dunára szállíttatik. A' bécs-brüni vasut már bevégeztetett 's innen Bochnián át Galicziába szolgáland, a' Dunát a' Visztulával összekötve; egyik mellékága Prágába, egy másik pedig Pozsonyon át Pestre viend; még egy másik (Bécestől az újvároson át) Győrig már megkezdett; a' Majland és Monza közti már bevégeztetett; a' Velence és Majland közti építésbe vétetett; a' Bécs és Triest közti

pedig még csak tervezetik. Ezeken kívül Magyarországon is építetik jelenleg Pozsony és Nagyszombat közt vasut, mely már Szent-Györgyig utasokat szállít 's a' prágai vasut módjára faszállításhoz fog különösen elkészíttetni.

Mindezen utakból nagy hasznót ígérhetni az ausztriai kereskedésre nézve, kivált ha a' Duna a' Bajorországban megkezdett vasutak által összeköttetésben leend a' Rajnával.

Mindezen előszámlált kereskedési kedvezmények 's azon komoly szándék mellett, hogy Ausztria nagykereskedő statussá tétessék, Ausztria külkereskedése — nagyságához, helyzetéhez és termékenységéhez képest — még mindig csekély, a' minek okai következők lehetnek:

1. Az eddigi vámok' bizonytalansága, mely azonban most már elháríttatott.

2. Oroszország tiltó rendszere, melyet már érintettünk.

3. A' porosz vám-egyesület.

4. A' folyam-hajózás' tökéletlensége 's a' Duna-vidékekrőli nehéz szállítás a' tengerig; csak Triestig is 1600 lábnyi magas helyen kell átvergődni 's nagy társzekerek' segédelmével szállíttatni minden árut Ausztria, Németország és Schweiz számára. Csak Olaszországban szolgáltat a' Poo és Ecs kereskedési hasznokat.

5. A' Dunának, mely az egész birodalom' közepén keresztül huzódik, még nagy darabig kell idegen földön folynia, mielőtt a' tengert elérné, 's nem általánosan hajózható, minthogy minden tett erőködések daczára sem történhetik az átmenetel a' vaskapun átrakodás nélkül; a' gözhajózás a' Dunán, mely Konstantinápolyig négy változtató hellyel bir 's most még öt ujan építendő vasgőzös-sel fog szaporíttatni, ugyan nagy lépés előre, de még

mindig csak hajnala a' dunai kereskedésre virradandó napnak, mellynek tökéletes kifejléséhez még tömérdek munka kívánatik, mellyhez kiváltkép a' biztos és kényelmes közlekedést számítom a' Dunáig, 's végre az ausztriai-magyar kereskedésügy' ezen főerének szabályozását, és a' dunai statusoknak olly kívánatos összeköttetését a' vámügyben. Legkívánatosb volna ugyan mindig a' kényelmes összeköttetés a' Duna és az Adria-tenger közt; mert még a' fekete-tengerrel is Oroszország kezében van, minthogy a' sulinai torkolatnak, melly egyedül használható, mindkét partja a' birodalomhoz tartozik. Oroszország ugyan jelenleg nem gyakorol egyéb hatalmat, mint hogy a' befutó hajóktól megkivánja, hogy veszteglő álmásaiknál megálljanak, lobogóikkal terhőket és embereiket lajstromoztassák. Ausztriának az 1314. évi békeszerződésnél fogva szabad bemenete van e' vizekbe, de ezen szabadság csak addig áll fön, mig e' két status közt barátságos viszony létezik; változás e' viszonyban csakhamar akadályokat gördítene az utakba is. Minthogy feltett szándékom volt itt csak a' nem-magyar tartományokról szólni, a' kereskedést is, a' mennyiben Magyarországot érdekli, annak hasznait és kárait, olly férfiakra bizom, kik ennek viszonyaival jobban ismeretesek 's kik e' tekintetben már több fontost tettek a' hazának. Ezeknek legyen átengedve megmutatni, valljon kívánatosb volna e Magyarországra nézve a' nyers anyagokkali kereskedésüzés vagy inkább a' feldolgozottakkal; mennyiben hatnak a' német tartományok közt felállított vámvonalok a' honi iparra, kereskedésre, jólétre 's további gyarapulásra: csonkitólag vagy károsan e? De nem tartózkodhatom, itt felsorolni a' fizetendő vámokat a' legfontosb kereskedési czikkeknak ma-

gyarországbóli bevitelénél a' német tartományokba, mert ez is sokak előtt a' terra incognita' tárgyai közé tartozhatnak.

	30adi kivi- teli járan- dóság.		Ausztiai behozatali vám.		Keresztül- viteli vám.		A' kül- földre.	
	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.
Buza 1 mérejétől	—	1	—	12 ¹ / ₄	—	2	—	1
Rozs "	—	³ / ₄	—	9 ¹ / ₄	—	2	—	1
Arpa "	—	² / ₄	—	7	—	2	—	² / ₄
Zab "	—	¹ / ₄	—	4 ² / ₄	—	2	—	² / ₄
Gubacs egy mázsájától	—	1	—	2	—	2	—	18
Hamuszir "	—	3	—	3 ¹ / ₈	—	2	—	—
Rongy "	—	1	—	1 ¹ / ₂	—	2	—	—
Repczeolaj "	—	6 ¹ / ₄	1	15	—	2	—	6 ¹ / ₄
Len "	—	6	—	7 ² / ₄	—	2	—	4
Bor akójától hordóban	—	2 ¹ / ₂	2	24	—	2 ¹ / ₂	—	2
" üvegekben	—	3 ¹ / ₄	3	12	—	3 ¹ / ₄	—	2
Faggyu mázsájától	—	4	—	45	—	2	—	4
Ökrök darabjától	1	30	2	—	—	12	—	10
Tehenek, egy évnél idősb tinóktól	—	45	1	—	—	12	—	5
Borjuk, egy évestől	—	9	—	10	—	3	—	—
Lovak darabjától	—	7	1	30	—	15	—	—
Csikók "	—	7	1	30	—	15	—	—
Ürök "	—	5	—	5	—	9	—	1
Sertések, 100 z nehezek	—	30	—	30	—	6	—	—
35—100 z	—	18	—	30	—	6	—	—
9—35 z	—	9	—	30	—	6	—	—
Malacz 9 z-ig	—	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂	—	1	—	—
Gyapju egy mázsájától	—	15	—	—	1	—	—	1
Leveles dőhány	—	20	Csak fontjá- tölti 1 fr. le- téttele mellett.		—	—	—	20
Ökör, tehén, csikó és disznó bőrök mázsájától	—	12 ² / ₄			—	2	—	40
Őz, bak, kecske, gödölye, 'stb. bőrök mázsájától	—	25	—	25	—	2	—	20

Ha tehát az mondatik, hogy egy magyar ökör Bécsig 12 fr. p. pénzbe kerül, ez annyit tesz, hogy minden ökör, jöjjön bár Cseh- vagy Morvaországból sőt Bécs környékéből, ugyanannyiba kerül 3 fr. 30 kr. kivételével, melyet a' magyar ökörnek be- és kiviteli járandóságul kell fizetnie, mert a' Bécs városi vámdíjat és az utvámokat egyenlően kell

viselniök. De hogy az adózó ausztriai földön nemzett és táplált ökör a' magyar ökörrel nem concurrálhat, azok is érzik, kik Bécs' közelében laknak 's így terhes szállítási költségeket nem tartoznak fedezni.

Ezután még megjegyzendő, hogy ha e' tárgyak csupán Ausztrián 's a' német tartományokon mennek keresztül 's a' külföldre szállítatnak, a' letett ausztriai vámjárandóság ismét visszaadatik. Talán nem éréktelen megjegyezni, hogy minden ökör, melly Parisba szállítatik, 99 francot fizet, t. i. 55 vámjárandóságot a' kormánynak 's 44 frcot a' városnak.

Az ausztriai-német kereskedés' emelési módjaihoz tartoznak még az országosvásárok, pénzsarnokok, bankok, biztosítási intézetek és kereskedési társulatok, melyekről már egy részint szólottunk; nem kevésbé a' consulok és ügyvivők, kik az ausztriai alattvalók' jogainak és kereskedési érdekeinek képviselőiül idegen statusokban felállítvák, és pedig 32 főconsul, 25 consul, 40 alconsul; 4 főügyvivő, 24 közönséges ügyvivő, közülök többen Amerikában.

Berekesztem e' czikkelyt azon ujabb 's régibb időbeli kereskedési szerződésekkel, mellyek szomszéd statusokkal köttettek.

1. Az 1699ben a' karloviczai béke alkalmával 's későbbi időkben megújított kereskedési szerződés a' magas portával, melly szerint mind a' két rész megengedé a' szabad kereskedést egyenlő vámhatóság alatt.

2. Az 1830ban megújított kereskedési szerződés a' marocconi császárral, valamint az egyezkedések Tunis és Tripolissal.

3. Az Ausztria, Orosz- és Poroszország közt 1816ban

kötött és 1818ban megújított hajózási szerződés, mely a' hajdani Lengyelország' minden alattvalóinak egyenlő jogot enged, ezen ország' minden folyóit és csatornáit használhatni.

4. Az 1821ben kötött Elbe-hajózási szerződés, melynek erejénél fogva a' hajózás e' folyón minden Elbeparti statusoknak megengedtetik közönséges adó mellett.

5. Az 1815ki szerződés, mellynél fogva az ausztriai kereskedésnek egyenlő kedvezmények engedtetnek a' nagy-britanniaival a' joniai szigeteken.

6. A' kereskedési és hajózási szerződés Braziliával 1828ban.

7. Az 1829diki szerződés az éjszakamerikai egyesült statusokkal az adók' és taksák' viszonyossága mellett.

8. Hasonló szerződések Svédországgal, Norvégiával, Poroszországgal és Hannoverával 1831ben.

9. Az 1835ki szerződés Görögországgal.

10. Szerződés Daniával 1834ben 's végre a' kereskedési szerződés Nagybritanniával, mind viszonyosságra alapítvák.

B E F E J E Z É S.

Ezennel berekesztem ez ismeretgyűjteményt, bocsánatot kérvén idővesztésekért mindazoktól, kiknek várakozásai e' lapok átolvasásában nem teljesültek, 's kik itt csak tökéletlen töredékeket fedeztek fel 's még pedig olly

tárgyakról, melyek minket magyarokat nem illetnek, 's mikkel törődni sem akarunk; részemről azzal vigasztalom magamat, hogy e' lapok némelyeknek mégis kényelmes és nem egészen hasztalan kézikönyvül használhatnak. Azok pedig, kiknek e' könyv tartalma gondolkozásra anyagot szolgáltatott, kik műveltség és nyomozó lélek által a' statustudomány' magasabb polczára tudtak vergődni, könnyen kitalálандják, mi történt már 's mi teendő még az általános statusczél' valósitására, valamint az egyes tartományok' érdekében. De ezek szinte olly jól vagy még jobban tudják nálam, hogy mindazon előlépések, melyeknek az életben meggyökerezniök, következőleg tartósaknak lenniök kell, csak a' nép' erkölcsi fejlődésével egyenlő lépéssel haladhatnak; hogy azonban csak lassan és fokonként nyerethetnek; hogy ennek ellenkezője a' kora tenyészházi növényhez hasonlítható, melly minden ráfordított szorgalom és ápolás mellett is a' legelső zordon fergetegtől semmivé tétetik. Csak ilyenek olvashatják e' lapokat valódi haszonnal. 'S ha köztük találkoznék, ki tollat fogna 's valódi hazafi szellemben kijelelné az országunkkal párhuzamokat, 's belföldi állapotunkat az egészszel olly áldáshozó öszhangzásba törekednék hozni, lenne azon szép 's egyedül ohajtott jutalmam, hogy kedves hazám' jövődjé jólétére én is valamit tettem.

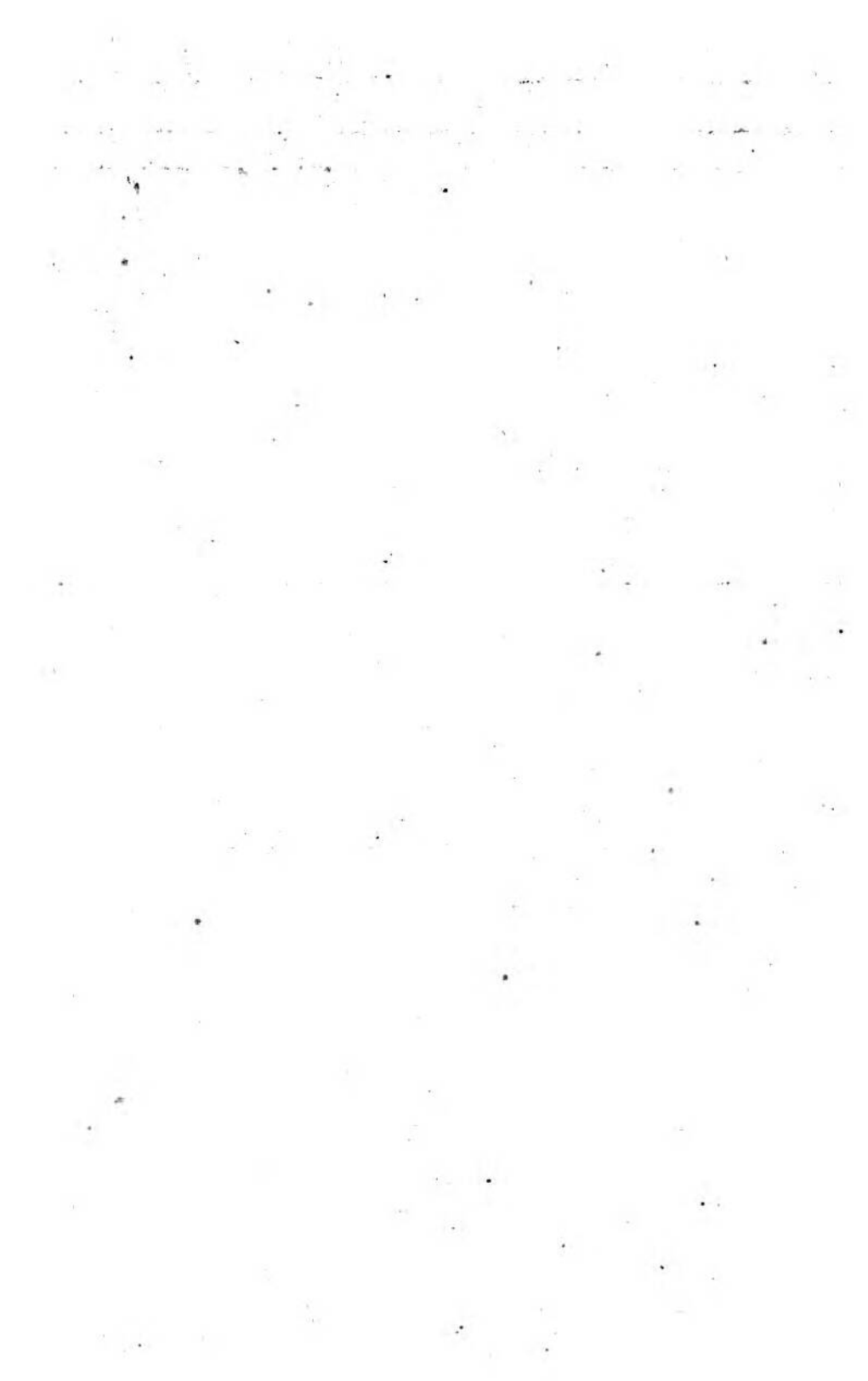
Pozsony, martiusban 1841.

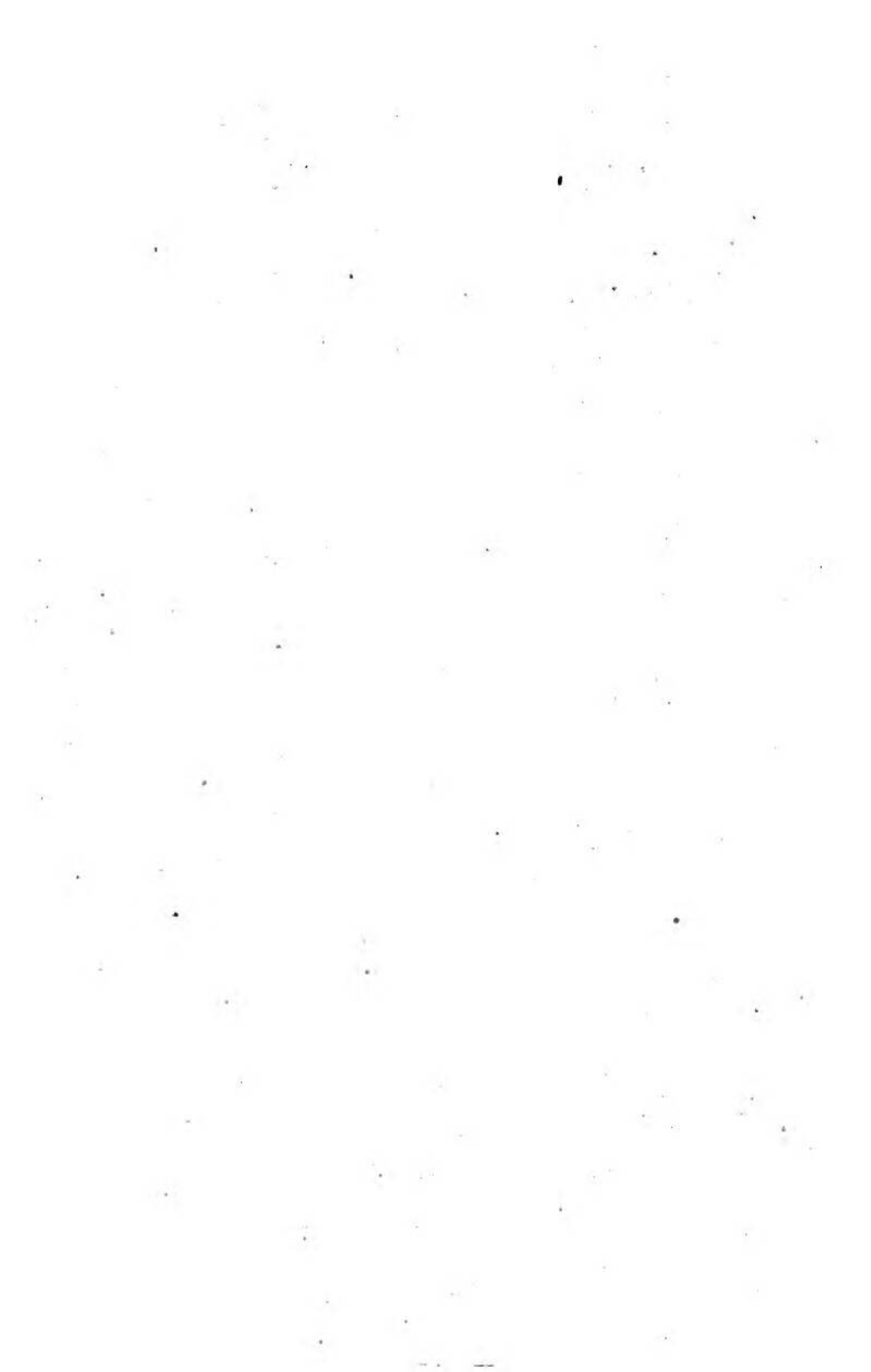
T A R T A L O M.

	<i>Lap.</i>
Előszó	3
Bevezetés	7
Népesség	9
Polgári osztályzatok	12
Kormányforma	16
Vagyon- és öröklés-jog	18
Földbirtok	23
Jótékony intézetek	36
Vallási 's egyházi szerkezet	40
Nevelés	51
Fenyítőjog	65
Polgári igazgatás	72
Aristocratia	89
Törvénykezés	92
Rendőrség	102
Pénzügy	112
Hadkormány és hadsereg	132
Számviteli ellenőrség	156

	<i>Lap.</i>
Szellemi műveltség 's a' mesterségek és tudományok elő- mozdítása	157
Anyagi képzés és nemesítő ipar	165
Kereskedés	182
Külkereskedés	188
Beviteli áruczikkék	190
Kiviteli áruczikkék	196
Főkereskedőutak	205
Befejezés	211

Österreichische Nationalbibliothek

+Z162791302

